

palócföld

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1990 | 2:XXIV.

HELY ISMERET

NYVT
BALGÓTÁRIAN

-Szép Magyar Tánc-

Tartalom

3. Zudor János versei
5. Balaskó Jenő versei
6. Cselényi Béla versei
7. Dobai Péter versei
9. Krausz Tivadar verse
10. Fabó Kinga versei
11. Bodor Béla verse
12. Pataki István versei
14. Kövessy Gáll Mária versei
15. Petőcz András versei
16. Háy János verse
17. Kukorelly Endre verse
19. Szöcs Géza verse
21. Ferdinandy György: Gumi arabicum (novella)

VALÓSÁGUNK

26. Bátori Ingrid: Boszorkányüldözés és ... (tanulmány)
31. Tóth István György: Szüzek és paráznák ... (tanulmány)
39. Tóth Péter: A szexuális deviencia... (tanulmány)

MÉRLEGEN

45. Horpácsi Sándor kritikái könyvekről
53. Andraszew Iván: Alullévők

MŰHELY

58. Földi Péter: Magyar Életfa (kisesszé)
65. Dobai Péter: Madách magányos lírája (esszé)
69. Szabó András: Idill Nedecen (tanulmány)
76. Vincze Dezső és Molnár János versei

VALÓSÁGUNK

78. Gosztonyi Péter: A magyar kommunista párt útja III.
(a tanulmány befejező része)
85. Garamvölgyi Antal: Salgótarján a forradalomban III.
(a tanulmány befejező része)

SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM

92. N. László Endre: Egy palóc élete III. (befejező rész)

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska
Csemniczky Zoltán
Dr. Kovács Anna
Kovács Éva
Körössi P. József
Németh János István
Zsibói Béla főszerk.-h.

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Tanácsköztársaság tér 1.
Telefon: 10-244/189, 14-386
Levél cím: 3101 Salgótarján, 1.
Pf.: 270.

Kiadja: a Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó:
Kulcsár József igazgató.

Készült: a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén.
8,4 (A/5) ív terjedelemben.
F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.

Szerkesztőségi fogadóórák:
Minden szerdán 11-15 óráig és
minden csütörtökön 11-16.30 h-ig.
90.55488 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Andrassew Iván író (Tahitótfalu),
Balaskó Jenő költő (Budapest), *dr.*
Bátori Ingrid (NSZK), *Bodor Béla*
költő (Budapest), *Cselényi Béla*
költő (Budapest), *Dobai Péter* író,
költő (Budapest), *Fabó Kinga* költő
(Budapest), *Ferdinandy György* író
(Puerto Rico), *Földi Péter* festőmű-
vész (Somoskőújfalu), *Garamvögyi*
Antal jogász (Salgótarján), *Gosz-*
tonyi Péter történész (Kelet-Európa
Könyvtár igazgatója, Svájc), *Hor-*
pácsi Sándor kritikus (Miskolc),
Kövessy Gáll Mária költő (Buda-
pest), *Krausz Tivadar* költő (Buda-
pest), *Kukorelly Endre* költő (Bu-
dapest), *Mezey Katalin* író, költő
(Budapest), *Molnár János* költő
(Szeged), *N. László Endre* író,
múzeológus (Barcs), *Pataki István*
költő (Románia), *Petőcz András*
költő (Budapest), *Szabó András*
előadóművész (Budapest), *Tóth*
István György történész (Budapest),
Tóth Péter levéltáros (Miskolc),
Vincze Dezső költő (Salgótarján),
Zudor János költő (Románia).

★

A borítónkon és a belső oldalakon
Hibó Tamás (Salgótarján) grafikus-
művész munkái láthatók.

★

Következő lapszámunk *Tollpróba*
című rovatában *Lőrinczy István A*
skótszoknyás felügyelő című mini-
krimijét kezdjük közölni.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta
hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V.,
József Nádor tér 1. — 1900 — közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR
2155—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 25 Ft, előfizetési díj fél évre 75
Ft, egy évre 150 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza. ISSN: 0555-8867. Index: 25-925.

Az Ezerkettedik Éjszaka

(Egyszer egy katona képeslapot vásárolt. Én mögötte álltam, és figyeltem. Amíg észre nem vett, kizárólag palotákat ábrázoló képeslapokat választott ki. Amikor meglátta, hogy figyelem a kiválasztott képeket, egy-két gicsces, „mosolygós” virágos képet is kért. Akár erről a kis történetkéről is eszembe juthatott volna a következő vers.)

A folyton csukló Csontanyóval (hátán nagy rozsdafoltokat
levegőtáblákat cipelt
szuszogva aludt néha amikor meg-megállt
egyszer clesett és akkor hirtelen beesteledett)
meglátogattuk FELE király országát is
ahol mindennek csak a FELE. . .

hasadt fához lapulva fél gazellatest merengett
medve állt ott oldalában madárral
egy válaszútnál fél farkas s egy fél bárány. . .
(iszonyatosan bámult AZ az állat)

Mondtam Csontanyónak
(fél karján hús virágzott)
mondtam neki:
*nem értem
egy élet egy balálom
de van ahol. . .*

csak dadogtam Csontanyónak
– egyik lábán a hús kinőtt
nem csuklott: fél szemmel kacsintott –
S ím jött egy ember
tudta – iszonyatos volt: TUDTA
s elfordult ne lássuk
amivel. . .

Csontanyó fáradt, rámcsapott a szél
a szél a SZÉL: SZUSZOGÁSUNK
MONDTAM NEKI: MOST FÁZOM MOST NEM ÉRZEM

rémülten összekapaszkodtunk
s mentünk tovább
a palotába

Bartók levele Németországból

(Bartók a népek dallamainak kutatója – útutazóban – éppen Németországban tartózkodott a népeket egymásra uszító fasizmus uralomra jutásakor.)

A világ most egy nagy pusztuló lélek
s benne a lelkeim vágtató világ
Hova hurcoljam magam e tiszta sejtet
a Testben hol lihegve rág a Rák?

Megmenteni magam s velem a világot
jaj magam jaj világ
hol az a vonatcsatlakozás
az a bármilyen rozoga
marhavagonokból összetákolt vonat
Auschwitzokon Szibériákon is túlra
menteni a még ép roncsokat?
norvég román magyar török arab dalok...
...mint egyetlen ép sejt
bolyoagó süvítő cikázó sejt a testben...

csak a halál ne az ne
míg egyetlen sejt a testben
ép jaj az ne!

Egyetlen sejt szalad
és leszakad
a Földgolyó beteg fejről
sikoltva áttépi a gumieget
kapkodnak érte kormos csillagok

süvít mint egy kilótt golyó
ne még ne...!
Hisz nem jószántamból...!

KRETÉN úr nem jószántamból
idomítom csodámat ostobasághoz
Egyetlen rákos sejt Vicsorító Gonosz
ki mindenségnek képzeled magad!
Kretén Halál Úr Halál pap:
ÉN ÉP VAGYOK, ÉP FÖLD, ÉP EMBERISÉG
tartsd meg a keresztet magadnak!

Üssétek félre a nagy pókot ágyam felől!
Eltakarja szemeim: unokáim.
...norvég, román, magyar, török, arab dalok...
(Nem igaz! Nem! Hogy végleg meghalok!)

„...most dicső országban csücsülök
vonatcsatlakozásra várva, no nem is
jószántamból!

Addig is mindnyájatokat sokszor üdvözöl

Béla”

Grósz Károlynak

Bizonyos törvények
csak úgy nyerhetnek polgárjogot
ha ellenzői akik képtelenek
az újnak befogadására
kihalnak Lenin

Csak a szocializmusban válik lehetővé
hogy a vállalkozó szellem
a verseny
a merész kezdeményezés széles
tömegméretekben nyilatkozzék
meg Planc

Dobai Péternek

De te azért is utazz a nyárba
zsúfolt augusztus hóviharába

jégpáncél alatti hullámligetbe
ahol életed kimerevítve

elfedi majd a nyugalom
mosolyod és az emlékszemét

mert te akartad
mert ezt akartad

Kerek berek

(orosz népmese)

Eljött a piros biciklista,
mert el kellett jönnie.
Hajnali szellő fújdogált
kerekei nyomán.

Én édes jó Istenem!

Nagy csilingelve megérkezett aztán
a fehér biciklista is.
Friss kenyeret hozott,
fehér cipót a faluból.

A levelek meg csak zöldültek,
mintha ostorral hajtották volna őket.

Elkarikázott végül
a rózsaszín biciklista is,
Arany fürtjei
csak úgy cirógatták az alkonyati napocskát.

- Nem vagy egészséges, kislányom - mondta Nagyanyó.
(1986. VII. 11.)

Pestlátás

Aki északról megy Budapestre,
először Békásmegyer
állott hússzínű panelházait látja.

Aki délről megy Budapestre,
először Csepel füstölgő szigetét látja
balkézt lemaradni.

Aki keletről megy Budapestre,
először egy színes csőnyomdát lát
kopár, kormos mezőn.

Aki nyugatról megy Budapestre,
először egy sváb falvakból aszfalt-áttekekkel kinövő,
egyre burjánzó kisvárost lát.

Hogy érthetik tehát meg egymást a népek,
ha egyszer a berobbanás
varázsa más-más?

Hogyan lehet világbéke
ilyen eltérő pestlátások mellett.

(1986. VIII. 29.)

Arc és maszk: ugyanaz!

Bódy Gábor emlékében

A *bolnap*i nap, a másnap:
valóságos életet, szerelmet, célt
nem ad! Csak a képzeletet kényszeríti munkára!
Mindent *ma, aznap* kell tervezni, tenni,
befejezni, vagy – ha úgy igaz –: abbahagyni!
A legszemélyesebb munkánk: a halál! Főfeladat:
a változatos halálnemek: mind későbbre halasztása!
S főleg: az öngyilkosság lehetséges késleltetése!
Kedves *Solness építőmester*, aki belső tériszonyban
éltél és mégis fölmásztál a templomtorony csúcsára,
hogy föltűzd a virágkoszorút – s ez sikerült is! –,
miért zuhantál le, alá a *kőbányába*, ahonnan életedben
az építenivalókhöz a követ fejtetted?! Persze az olyanok,
mint te voltál: általában nem virágágyásba szoktak zuhanni.
Mi lehet eszményibb és egyben erőszakosabb is, porbamenő
„pályánkon”, az úgynevezett egyszeri és egyéni „életúton”
annál, hogy megannyi maszkot merészen – s naponta! – levéve:
arcunkat mutatjuk meg, mint igazi álarcot
s ezzel anyánk és apánk *arcait* is „tettenérve” –:
masszív, magabiztos, bár csak lopva-bátor öntudattal
és önkénnyel nemkülönben, maradunk magunknak is: idegenek!

Önarckép, tükrök nélkül

Az arcunk. Az arcunk csak talált maszk,
amíg nem lesz társunknak arca is,
amíg az arcunk – az összes arcunk! –
társunk arcában át- és meg nem változik!

A testünk. A testünk a nem-merészelt meztelenség
amíg egy viszont-test viszont-meztelenségében
meg nem jelenik! És ebben a megjelenésben
– mintha „*második születésben*” – társunk is magára riad!

A magány. Magányunk csak társunk magányában
mélyülhet el, csak egy másik magány szavaival
szólalhat meg az a dermedt csend, ami még anyaméhi,
gyermekkori, kamaszkori és életfogytiglan!

A félelem. Félelmeink kiközösítenek mielőtt még
hívásával életjelét küldené nekünk a közösség.
Sajnos mindenki fél. Az egyszál ember is, a sokaság is,
és a sokaságban rejtőző isteni hősök halálig-nemkülönben!

Miért vekkerre ébredünk reggelenként? Miért nem
az öröm néma napórája ébreszti fényre az embert?
Hát a szeretethez nemcsak szeretet kell?
Ha a szeretethez is kell valami „külvilági”, akkor nem is létezik!

Kétségbeesett önarcképekkel teli „nemzeti” képtárak.
Tükrökkel teli termek, hálószobák, fürdőszobák,
elnöki paloták tükörfolyosói, vak üvegtáblák:
senki nem ismeri fel *másoknak* önmagát!

azokban a napokban pedig

---

elhagylak szép itália
kutyát lovat szolgát s ágyast agyonszúrok
sírva születtem
mosolyogva halok
ó édes keserűség
nyelvembe harapok
fogalmam sincs róla hogy miről

nem egy gondola bánt engemet
nem is torpedó naszád
sirály sikolt
mit számít a kis halál
tisztaság félistenség
jános lovag fehér a rózsád?
velence senkinek meg nem hajolt

megértem hogy siet
háza előtt a volga
hosszú az élet
nincs semmi dolga
igényes tánciskola
szigorú polka
proletár öröm **ez proletárok**

Hajzselé

Van hajzselé és állami
van állami és van maszek
van külsőm és van belsőm
gyere nézd meg ha nem hiszed
neked most helyt kell állani
ahogy egy magyar állami –

hogy ő mindig olyan önző
attól vagyok ilyen vonzó
most végre jó –
Van hajzselé

Játékszerő

---

itt állok parlagon
mikor a pamlagon
fekhetnék jó nagyon

ülök a pamlagon
még mindig parlagon
és még én szónokolok itt nektek

hagyjuk már hagyjuk már
a lelki életet
még mindig parlagon

fekszem a pamlagon
fekszem és jó nagyon
jó ez ez a másik

ez nem tétovázik
mozgása jószágos
mint aki sokáig

„A NEVEK KIJA VÍTÁSA” ciklusból:

FÖLTEKINTVE EBBŐL az áll alját a térdekre
préselő alulnézetből szárazra került
viaszoszöld koráll-legyezők vázai tartják vissza
az áramló levegő minden részecskéjét

gyantás-kék

tulipánszerű apró alakzatok akadnak
hajadba és szúrósan belemarkolnak
mint a denevérek

nem mozdulsz beléddöbben valami befejezettség
apró kékes virágok vonzzák a tekinteted
a törzs mellett megmaradt szivacsos hórögre

a szádban száraz ízetlenséget érzel nem tudsz
köpni összenyálazod a gallérodát
a tér most teljesen zárt messziről
szűrődik ide a tréfálkozó hanglejtésű
érthetetlen beszéd egészen közel
megpillantod a szénán a nyuszitójásokat

IDEJÜK LEJÁRT A RÉGI megnevezéseknek
a szavak szétválasztását és önkényes módon
új nevek gyártását hatalmas gonoszságnak nevezték
népük tehát jámbor volt és azért
könnyen munkára fogható

a költő mindamellert filozofikus néha
kikukucskál a térelválasztó résein és
neve: ház mondja neve: gyalogos
átkelőhely neve: vallás és porral oltó készülék
neve: arc neve: tied neve: nem ismerem

kikukucskál időnként a térelválasztó
résein és megröhgötteti a szülőket
szójátékokkal angyalgok a dicsfényképészhez
mondja és elmosolyodik magán

délután beveszi magát a könyvtárba
és JAVÍTÁS írja fel a füzet
bal oldalára üres lapok és
hallgatás következik ezután

Neotájgetosz

---

nem estünk
fejre
se hanyatt
ágról szakadva
közel a fához
mintha lenne
fújjuk a nótát
félnóta bene

Mértanvers

---

a nyakban
felfüggesztett
test
párhuzamossága
a fával
madárfütytyben
találkozik

Ajánlat hét és egyéb végekre

---

a rezervákuumban fenntartott helyet
parolázásra hajlamos időközökben
járókában nyeregben
fenntartásosan megközelítőket
szentszék, táltos, horoszkópé, eretnek,
széklábfaragás, szotyolázás,
kormos üveg, farakás (visszafokozott máglya)
elvezetékes beszélgetés várja
és elfogatozás
a kiürített láthatárba

Illúzió

Ismerjük a korcsolyázónőket
mindegyik karcsú és fiatal
akár az eladónők a fehérneműboltban

de esténként őket is kibontják
mint a messziről érkezett
csomagokat

ilyenkor az utcákon kóborló
kamaszok sietve azonosulnak
a társadalom előttük járó nemzedékeivel

hogy eljátszhassák ugyanazt
amit az áruházi tolvajok
az ellopott nyugdíjszelvényekkel

Csecsemők, férfiak

Én leszek
az utolsó király
hangyányi életem van
hangyányi birodalmamban

hétfőnként pedig
amikor hosszú napot játszanak
a hivatalokban
felnyalozom az iratokat
és nem érek a végére soha

szélfúttá asszonyok
görnyednek a lábam elé
s próbálok hinni nekik
akkor is
ha már nem sajnálom őket

Mozdulatlansága isteneknek

Csupáncsak: bársonyos tapintásban ---
Tétova-sosem-volt-félre-fordulásban ---
Nyugtalan harangkondulásban:
Várakozásban.

Mikéntha: mozdulatlansága-volna-isteneknek ---
Akárha: ideje-volna-valamiféle-rettenetnek ---
Ajtó-félfába-csapódó-szegeknek ---
Gyötremnek.

Hajnali fényben: mozdulatlan ---
Állok: hajnali derengésben ---
Szürkeségben.

Szürkeségben állok, moccanatlan ---
Lélegzetfojtva: derengésben ---
Fénytelen fényben.

Akkor, és ott

Ujjaival megérintett engem,
mert meg akart érinteni.
Megérintettem én is, ujjaimmal,
pedig nem akartam.

Akkor és ott:
visszavonhatatlan pusztulásom.
Utolsó üzenetem:
akkor és ott.

Láttam az arcát:
Láttam arcomat.
Különös,

szomorú, fémes hangokat
hallottam *akkor és ott:* csikorgó
fémes hangokat.

Ezophusz és Phaedrusz, meg a medve

Egy állati vékony, nyeszlett medve jött az uton.
Csontjai csörgése már messziről hallatszott.
Én, Phaedrusz kértem, mert a barátom Ezophusz
Telt hassal szunnyadozott az árnyas bokrok alatt.
Mi légyen a szakmád karcsú, szexis medve?
Mihez érzel magadban jó nagy kedvet?
Mire alkalmaznak ilyen szép testet?
A válasz lassan jött, az amikus hallgatott bambán,
Nem tudott írni, se olvasni, se folyékonyan brummogni.

Végül kibökte, hogy rumbatök volt egy bigbendben.
Máshoz sajnós, nem ért, lehetősége kevés.
Esetleg csengőnek mehetne el télapó mellé.
De jaj, de jaj! – brummog amikusz medvekuszi –
Ott jó fizetést kapnék Nagy Uram,
Úgy, hogy egész nap tömném a hasam.
Mézes sütemények, málnás csokoládék,
Lehet, hogy a húst is megkedvelném.
Reggelre májas, ebédre meg jó rostélyos.
S mire eljön az újabb tél, az új mikulásnap
Elhíznék mint egy nyálás cirkuszi medve.
Elmenne tőlem a Főmikulásnak a kedve.
Nem lenne csontom, amely még megcsörrenne.
Egy zsíros, hájas tönkrejutott medve!

Tisztulás-tábla

(Visszafordul, visszafelé néz, de nem ütközik bele semmibe.) (Egy műanyag zacskóban van ez a darabka felhő.) (Fellöki, széthullik, külön *ezért*) (külön volt egyetlen egy.) (Mikor fogok nem változni csak pihenni és ásitozni.) (És nem következik semmi.) ( ) (Ha megérkezem egy gazdag városba, lefekszem és a tapasztalat átgurul rajtam.) (Kicsit komolyan, most tényleg semmi sem jött közelebb Nem következett be.) (Kell egyáltalán mozogni.)

(Visszafordul, visszafelé néz, de nem ütközik bele semmibe.) (Éppen az forog akinek két arca van) (ne kíméld ezeket kigyomlálni.) (Ne legyél sokkal jobb.) (De senki sem szereti jobban pedig) (ide való) (ide) (vagy inkább ide, és keveredik már, átalakul) (fennmarad, vagy legalább valamivel azonos lenne.) (ENGEDJ EL) (Elállt a zápor, elmosta értékeit) (és kicseréli a méltóságot. Megáll az eső.)

(Visszafordul, visszafelé néz, de nem ütközik bele semmibe) (a határtalanba sem, amiből áll) (és ahol jelen van a határolt szerint: a lélek területén sem ütközöm bele.) (Nem csak egyetlen valami) (valami négy vagy három szabadság is lehet) (s a felszínen csapkod vagy szárnyal) (fehér. Szertefoszlik.) (Mindenfelől rájuk rohannak) (*egy meleg rongy lesz, igen szétszakad.*) (Néhány ellenséget leöttem

hiába. Széles) (és gyengéd mozdulatok.) (Visszafordul visszafelé néz, de nem ütközik bele semmibe.) (Szeretné ezt az üveghegyet szerencsésen lebegtetni, vár és bizakodik, ijedezik, félelemmel, bizakodva néz.) (Visszafordul, maga előtt tologatja az egész ruhatárat. Milyen csöndes éjszaka. Ebből a sűrűségből) (kifelé tart. Lefelé kell elhagyni ezt. Édes, finom pánsíphangok.) (hogyan lehetne minden csábításnak ellenállni.)

(Ez az utacska végre visszavezet.) (Kék színű tárgyakat rakosgatok ki: a gyávább elemek megpucolnak.) (Valaminek meg kell maradnia. Valami megmarad.) (Visszafordulok, visszafelé nézek, de nem ütközöm bele semmibe.) (Csend jár az égig. Esős kezdetek.) (Ki részesül ebből a boldogságból.)

(Maguk is, valamennyien a részesei.)

Lelki hajladozás

Kellett, illetve illett: lelke van.

Kis szívöböcskék vannak benne is
s valami szívjóság felé halad.

Egyáltalában: legyen haladás.

Lassul, elfoszlik, elfogy, megmarad.

Illett: van lelke, illetve kellett.

Belát kedélyes műsorunkba ő:

szív-hadgyakor-és ujjgyakorlatok
és még-jobban-levésre van remény
ha felrázkódom, s még-jobban vagyok.

Lelke van: pállott, illetve fülledt,

De-demokratikus dolgok ezek!

Ahogy föltűnik imbolygó feje
lövés előtt még nézz körül-belül
hogyan közönség, be- s kivétel van-e.

A megsebzett tintahal

Ott Krétán, hol olyan forró a

ahol olyan

MILYEN KALAPOK-
BAN HINTÁZTÁL HAJDAN?

ahol oly forró a

bőr és a

vér –

csak a féltékenység.

Arc a sö-

tétben.

Téged néz folyton.

És krétafe-

hér.

Én nézlek téged a vízből.

Gyöngyhalász, szigony és

tintaha-

lak.

Egykori hintáid. Hova, merre.

Hintaló, szoknya. Hintakalap.

Kisétál,

rozsdás kést talál a parton,

„cz nem az enyém”, forgatja, nézi.

Egy játék holtteste a homokban, kés,

gyöngyszemek, fogsor,

a tenger mélyén ordít a megsebzett tintahal,

egykori kalapodban.

A kés csupa vér, és a gyöngy csupa tinta.

Nem tud aludni, hangokat hall,

virraszt a halász és megbolondul.

Kését keresi, bort iszik,

borába foncsort öntöget

és vadrózsákat szór bele

s tintában ázó gyöngyöket.

Gumi arabicum

Három hosszú szótag, három pattogó, játékos ütem. Menetelnek a pálya felé, véges-végig a kazánház, a konyhakertek, a céllövölde földhányása alatt. A sárga hosszú hajú fűben meztelen akácok avarillat a vasúti töltésen fáradt októberi nap.

Ez-volt-a legelső. Három hosszú szótag, három pattogó játékos ütem. Az utolsó szavak nyúlós melasza. Csupasz lábukszárát pirosra csípte a fagy, párafelhőt fújnak, lépést tartanak, a labda az élen, Kuti, a kapus viszi a hóna alatt. Aszód felől tehervonat kapaszkodik, az akácok között didergő énekesmadarak.

Most-jön-a második. Ott menetelnek mind, Veres, a gólkirály, a kövér Bauer, a pösze Náda Csaba. Gu- mi- a rábikum. Fújják a nótát, az anyaföldhöz verik lúdtalpas lábaikat.

És jönnek, jönnek szakadatlan. Elgázósított játszópajtások, legéppuskázott szomszédgyerekek. Világgá mentek, nyomtalanul eltűntek, kitelepítettek. Nevet változtatok és névtelenek. Akikből csak egy szót, egy mozdulatot őriz az emlékezet, mert egyszer útközben rádnéztek valahol, s te most cipeled riadt, tanácstalan tekintetüket.

És akik megmaradtak. A túlélők: szürke szakállukban a szél. Jelszó-foszlányok, úsznak utánuk, gumi arabicum, himnuszról, mozgalmi dalokból ez a gunyoros, kiábrándult nóta maradt, és ők mennek, mennek, válukon lapát, aktatáska a hónuk alatt.

Innen a trópusokról hajnalban pontosan az Érdi útra nyílik a kilátás. A barackosokra, a temetőkert hosszú téglafalára. A bókoló-bogáncs lepte járdaszigetre, a kátrányos talpfákra, amint nyögnek, mocoognak az első szerelvénnyel súlya alatt.

A menet ott kanyarog az Érdi úton. Nagyanya, napernyővel, a postás bácsi, zöld lódenben, apa, kézihajtásos tolokocsiban. Hínár haja, álom. Lárma lavínája: ráktérítő szózuhatag. Gumi arabicum. A temetőfőkapuban felkel a nap.

Rémület retinája alagút tanácstalan tekintetek emelte falak. Értelmét keresi, ami csak elkallódott, ami csak félbeszakadt. Tőled várják, hogy tedd a helyükre megbolydult dolgaikat. Vedd hát sorra őket így hajnal előtt, századszor is, maga-magadnak, mondd ki a nevüket, mert voltak ők is, és veled vannak szakadatlan; végezd a magadét, keményen, mint a kaoba, mielőtt te is beállnál a menetbe ott lent a dél Keresztje alatt.

*

Jut-e még eszedbe, Líz, az a fekete február, jut-e még eszedbe az esőverte aszfalton szédelő iszonyat? Megkapaszkodtál a karomban, pofácskád elkeskenyedett, mint amikor kölyök-koromban elvettem a játékaidat.

Nem szóltál most sem, fekete kendő alá szorítottad sűrű aranyhajadat. Mentünk a fal mentén az agyagban a temető lucskos gesztenyefái alatt, megtekintettük az urna helyét, nehogy a földön legyen, vagy éppen túl magasan.

Ne nézd meg – azt mondtad, színtelen hangon, kétszer is megismételted, ne nézd meg, de csak jöttél mellettem, sietősen, és én akkor értettem meg, hogy még mindig nem hitted el egészen, a sejtek konok tapasztalatának nem parancsol az agy.

A hullaház előtt egy pillanatra megálltál, ne nézd meg, mondtad, de akkor már bent voltál és én szaladtam utánad, hol van, kiáltottad, hová lett! Hová tették a főorvos urat! Elhamvasztották, kérem – szólt rád egy péksapkás zömök ember. Még a reggel elvitték a doktor urat.

Mentünk a közkórház feketére ázott fái alatt. Csak a haját láttad volna, mondtad, a haja az még most is olyan, és én tudtam, hogy aznap, velem, levágtál volna egy tincset a hajából, aznap, velem, elkezdted volna a búcsúzást, lassan, fokozatosan.

Milyen fiatal voltál, Líz, azon a télen, kis keskeny arcod, sűrű aranyhajad koronája alatt. A közkórház kapujában megtorpantál, mint akinek valami eszébe jutott. De azután csak annyit mondtál, azt se nekem, azt is csak temagadnak: mi lesz, mi lesz ezentúl látogatónapokon.

Vasárnap már az ebédnél külön tetted a legfinomabb falatot, egyetlen egyszer nem maradtál el, lám, még csak el sem utaztál rövid életed harmincöt éve alatt. Álltam melletted az eső egyhangú zajában, nem szóltam, te beszéltél, vigyél el valamerre, mondtad, és megszorítottad a karomat.

Este volt-e vagy éjszaka volt, emlékszel-e még, Líz, arra a napra? Az ablaktörő zúgására, az eső nyálkás váladékára a Ruggyanta gyár előtt a Kerepesi úton. Én akkor útközben beszélni akartam, elmondani, amit most már csak én egyedül tudok. Azt, hogy száját csücsörítve becézett, és ilyenkor vékony hártya képződött a nyelvén. Hercegnő leszel, mondogatta, királykisasszony, és ő vigyázza majd az álmaidat.

Mégsem szóltam hozzád az autóban, te szólaltál meg, emlékszel, kérdezted, de én nem tudtam, mire gondolsz csillagtávolságnyira tőlem, emlékeid üvegbúrája alatt.

– Nem mindig volt könnyű – mondtad később. Amikor haját mostunk, az ápoló sosem melegítette fel idejében a vizet. Közben megérkeztek a látogatók, idegességében rámkiabált, még harminc év után is úgy szégyellte magát. Azután, amikor elment a vizit, mint egy gyerek, keservesen sírva fakadt. Megismételted: mint egy gyerek, igen. Hiába válaszoltam, azt mondta, megbántott, megérdemli ha magára marad.

Hallgattalak, úgy beszéltél róla, zsörtölődve, szipogva, emlékszel-e, Líz, mint szerelmesükről fiatal özvegyasszonyok. Elállt az eső, hangtalanul gördültünk végig az alvégi homokon. Alig ismertél rá az esti szürkületben a házra, mégis felvidultál, kapuról kapura haladva soroltad régi szomszédaidat. Bemegyünk? – kérdeztem, de te megráztad a fejed. Csak látni akartad – mondtad – csak ellenőrizni akartad a dolgaidat.

Aztán mégis: már lent, az utca vége felé, kucsmás öregember állt meg előttünk az úton. Piczinger bácsi, mondtad, cérnavekony gyerekhangod a sűrű ködbe akadt. Nagyságos asszonyom! – jajdult fel az öreg. Lekapta

fejéről a kucsmát, és azt mondta, emlékszel-e, Líz, „én nem is tudom kérnem, hogy ébren vagyok-e vagy álmodozom?”

Később elnevetted magad, hiszen pontosan annyi idős voltál, mint huszonöt éve anya, és az öreg Piczinger valóban csak álmodozott. Egy darabig még a kisbaji csárdában hallgattuk a cigányt, ezt hogy hívják? – kérdezted hirtelen, de én nem feleltem, te pedig elsírtad magad: megint csak a vasárnapi látogatásra rendeztetted az adalékaidat.

Többet nem is beszéltünk azon a télen. Hazamentünk, kiléptél mellőlem a kocsiból, és én csak néztem, amint szőke kishúgom lassan távolodik tőlem az esőáztatta kerti úton.

*

És jönnek, csak jönnek, szakadatlan. Csoportosan, rendszertelenül, mezítláb, vörös máriás lobogók alatt. Töredékek, kihaltak, leszakadtak, hivatalosan megszűntek, szórványok, morgó, makogó falka, csapat. Némán ivó színtelen szemű svábok, kitoloncolt visszatelepült lotaringiaiak. Négyujjú farkastorkú csapottfülűek, nyúlajkúak, kancsalok, begubózdók, dal nélküli násznép, dalt feledettek, elcsatolt, csodaváró burgenlandi magyarok. Illetőség nélküliek, letegezettek, közigazgatásból kiesettek, csángók, cigányok, idegenek, kárpát-ukrajnaiak.

Ez itt Fernandóár Ferenc, a karibok királya, mögötte ötszáz vágottszerű mongol, Nagy Kájmán népe, kockás ingük színtelen, szakadozott. Mennek, menetelnek véges-végig az amerikai szállodasoron. Idegenforgalmi találmány, ötszáz ócska vadember; lesajnálják, lefényképezik őket, eltévedtek, félmeztelenek, csúfnevükön nevezik önmagukat. A királyné kagylót árul, modellt állnak, a kövér király szégyenlősen mosolyog.

Szökött rabszolgák, tetvesek, tunyák, hebegők, mocsarak közé autósztrádák íve alá szorított szabadok, vakogók, süketek, nyelvüket feledettek, együgyűek, egy öregember énekelne egytagú panaszos szavakat nem nézi senki, senki sem érti elhallgat ez is motyog valamit, pénzt kér, zavartan vigyorog. Hányan vannak még? Ötvenen, százan? Hol regisztrálják, aki széndioxidot termel és ígéretet fogyaszt ünnepnapokon?

Hajótöröttek, fegyencek, leprások unokái, kalózok kincse után kutató névtelen gályarabok, kikötők csellengői, partra tett matrózok, néma halászok, elhagyott szeretők, levélre várók, csatlakozást keresők, szőke normandok, temetőkertjeiket vakoló bretonok. Konok, fal-sima szemüket ha rádemelik, mit csinálsz? Bűzlő rongyaik között láttad-e rétegesen hámló nyers húszakat?

És azok, akiket lepecsételtek, eladtak, a megszámozottak, akiknek földet ígértek, az erősek, nőtlenek, jófogúak, a déli ültetvényeken magukra hagyottak lettek, litvánok, közép-európaiak, akikért nem jött vissza a hajó, a nemzetközi Vöröskereszt nem láttamozta papírjaikat, az úrnak fekete négernek sápadt sehonnaiak, konkvisztádorok asztmás unokái, tudományosan felmértek, elemeztek, paraziták, veteránok, bozontos homlokúak.

És jönnek, csak jönnek. Kallódók, apátlan-anyátlan járdaszigeten topogók, ketrecben körzők, toportyánok, körözöttek, útpadkáról leszorultak, kerékpározók, részegek, vérbajosok. Akik nem tudják, miért könnyeznek fél pohár sör után, a hosszú várakozásban elfeledték a jelet, akik nem

merik kialudni a rohanás szédületét, a magyarázkodók, gyalázkodók sívárok, sikeresek, önmételeyzők, múlttagadók, kábítószeresek, azok, akiknek már csak állampolgárságuk van, a meggazdagodottak, szélütöttek, a kövérek, az önmagukat végképp elveszítettek, azok, akik nem portugálok már, nem horvátok és nem szicíliaiak, az olcsó munkaerők, amorf, szédelő emberanyag.

Mit várnak tőled? Talán csak ennyit. Hogy kimondjad, gyalogolni nehéz. Hogy nem lehet megszokni a kint. Hogy léteznek, de ezt alig-alig, emiatt ugyancsak elrestelnék magukat. Hogy a sérelem nem gyógyul, üszkösödik. Hogy az igazságtalanság arcul üti a védtelen rablógyilkosokat. Hogy üvölni kéne, és nem jön az ember torkára a hang.

De talán még ennél is kevesebbet. Csak annyit, hogy még így is, álmodozni szabad. Vagy még ennyit sem. Csak azt, hogy nevükön nevezd őket, gyereket, embert, asszonyokat. Hogy szalagra vedd a sírást meg a csendet, az alig artikulált értelmüket veszített szavakat.

I

*

Róluk szólsz akkor is, amikor álmaid állóvizébe merülve nézed a múltat. Gyűjtöd őket, faggatod, keresed, válladra veszel torzót, töredéket, mérföldes magnón vonulnak előtéd a mágneses erővonalak. Gumi-arábikum. Akik feladták, nem cipelték tovább emlékeiket és most, ha isznak, haldokolnak, álmodoznak, félrebeszélnek, nem értik szavukat a testükből sarjadzott gyerekek. Akik kútágast feszítettek az udvar poros szikláinak közé, amikor a szó üdítőitala elapadt.

Szását, a haldokló grófot: visszatart inas sárga kezével, mind visszatartana, mind befejezetlen keres, könyörög valami nagyon fontosat. Tudod, Oradea után, magyarázza, Nyugatnak fordulsz Berettyóújfalunak. Emlékszel-e milyen jólestek a szemnek végtelen vízszinteseket megszakító nyílegyenes nyárfasorok. Mit is akartam, mit is? Igen! Megragadja a karodat, nagy lélegzetet vesz, és azt mondja: kilovagoltam. Hunyorít, cinkos-titokzatosan.

Azután mégiscsak, váratlanul, amikor lemondta már róla, kibukik belőle, ami az egésznek értelmet, tartalmat adott. Húszéves voltam – mondja – halálra kerestek a román királyi csapatok. Az pedig reggel volt, dülőúton álltam, emlékszel-e milyen mély volt a levegőég, fent a magasban feszítettek a felhők, túlméretezettek azok is, határtalanok.

Motoron jöttek el értem, oldalkocsis motoron. Két ember állt velem ott kint a határban, zsellérek, ne tessék mozdulni, mondták, és csak vártuk így hármásban a motorosokat. És így tovább, sorjában. A két öregember pedig nem adta fel a fiatalurat. Mentünk a falu felé, beszívtuk a port, akkor ott reggel én is embernek éreztem magamat.

És jönnek, csak jönnek egyre tovább. A rohanók, az űzöttek, a dicsekvők, azok, akik verejtékben úszva hergelik magamagukat, az újra nekivágók, önkínzó, önfertőzők, az apagyilkosok. Asszonnyá nem tett lányok, útiköltségre spórolók, öngazolók, csodára várók, elmaradozók.

2

Aki csak szeretni akart, és akit csak szeretni akartál. Nem hagytak el, veled élnek, le nem fejtetted polipkarjaikat. Vogulok, osztyákok, pestiek, prágaiak. Kubából, Kolcsák elől menekültek, szőke csilciek, fekete angolaiak. Köhécselők, kopaszok, gyomorhajosak, pecséttel, priusszal, tartózkodási engedéllyel, munkalappal, nemzetközi menekültjoggal a hónuk alatt. Akiknek hínár fonta be szemük tiszta vizét, aki az ör egyetlen jó szavára sírva fakad, a jobb időt látottak, lebukottak, akiknek megroppant a gerincük, vamzerok, hebegők, álmokórosak.

A bejezetlen életek sora végül, akik egyedül lépegetnek az avarban, és nem jelentkeznek csak a hajnal hagymázos álmaiban.

Gumi-arábikum, gumi-arábikum. Száll, örvénylik a dal, nem kér, nem követel, dülöngél csak, mint az akácok között didergő énekesmadarak. Ott menetelnek mind, szürke szakállukban a szél, vállukon lapát, akatáska a hónuk alatt. Hínár haja álmom. Ráktérítő szózuhatag.

Leráznád őket, lefejtenéd magadról csökönyös szívókorongjaikat. Ne tőled várnák, hogy elrendezd, kikérdezd, megmagyarázd félbeszakadt, elrontott dolgaikat. Hiába: szívósak, erősek. Védőpáncéllal vonta be őket a bánat, ugrásrakész elesettségük mentesít, jogot ad. Hátra szűrnak, aki vért ad – mondják – életet ad.

Olvasnál? Éjjel törnek rád, gondjaik mosogatóvizével végigöntik védteled álmaidat. *Ab, ti csendes szellők fuvallati jertek*, de nem fúj szél ilyenkor este a trópusokon, *a madárkák megbűlt fészkeknek rendjein*, légszomj fojtogatja a torkuk, verejtéktől enyves tollazatuk összeragad, és te, *óh Tibanyinak rijjadó leánya*, ha lejössz a hegyekből, el ne kerüld a bordélyok előtt várakozó vérmes apostolokat!

Hajnalban hazamennél, akkor meg, a megállóban az öreg Gaszton, púpos körtefején fekete szalagos szalmakalap. Nem vesz észre, mennél tovább, de a lámpa pirosba szalad. Fázik, összehúzza magát, szorosra gombolt fekete zekéje fénylik a neon ostora alatt. Bal karja gipszben, de különben csótánykeményen tartja magát, mennél tovább, de a lámpa megakadt.

A betonoszlopnak támasztja fejét, ép markában szorongat valamit, nyilván az automata számára előkészített pénzdarabot. Aki még életében mindenét odaadta, egyik napról a másikra érdemjelestől, díszoklevelestől magára marad. Hallgathatja a sok hosszú beszédet, nézheti a forgolódo táncosokat. Éjfél után pedig kiáll ide a sarokra, várja a hajnali villamosokat.

Nem akarod, nem akartad, de a közlekedési lámpa a pirosba szaladt. Nem szólt egy szót sem, ült csak melletted, néha halkán szípigott. Lázadoztál: ez is a te dolgod lenne? Nincsen valakije? Fia, menyé, unokája? Nem válaszolt, csak a tükörben láttad, ép karjával a levegőbe emeli, lassan lengeti utánad a fekete szalagos szalmakalapot.

Vállat vonsz, hajnalodik. Gumi-arábikum, mindegy. Hajts keresztül rajtuk, ha lehet, keményítsd meg magadat. Nem a te dolgod, és te csak végezd a magadét, elszántan, komolyan. Ilyenkor hajnalban a trópusokról pontosan az Érdi útra nyílik a kilátás. A bókoló-bogáncs lepte járdaszegegyre, a mocorgó talpfákra, csak így, pontról pontra, mondatok meleg mederébe, a barackillatos szavakat.

Barátok betiltott sírjai között lépegetsz, helyükre teszed a dolgokat, nyugodtan, tárgyilagosan. A menet pedig halad tovább, szakadatlan, amíg csak napfelkelte után az utolsó is eltűnik lent a temetőfőkapuban.

BÁTORI INGRID

Boszorkányüldözés és társadalmi konfliktusok egy Rajna-vidéki kisváros, Rhens példáján a 17. században¹

A persorozat kezdete. 1628. október 22-én Landgraf Georg von Hessen-Darmstadt kérvényt kapott. A kérvény Rhensből, egy kis városból, a Rajna bal partjáról érkezett, amely a katolikus kölni választó fejedelemséghez tartozott, de már majd 200 év óta a közben evangélikussá vált Hessennek volt elzálogosítva.² A levelet a Schultheis (bíró), Schöffen (esküdtek), a polgármester, a tanács és az egész rhensi község írta alá. Így tehát mind a felsőbbség, mind pedig a polgárság nevében íródott. A kérvény azt a sürgető kérést tartalmazta, hogy a község, mint a szomszédos területeken ez már régóta szokásos, megkapja a jogot, hogy a kuruzslókat üldözhesse.³

A hesseni fejedelem nem volt elvi ellensége a boszorkányok bírósági üldözésének. Csak azt a feltételt szabta, hogy a község az eljárás költségeit viselje, ha ezeket, a vádlottak vagyonából fedezni nem lehetne. Ám a rhensi község, melynek polgárai főleg szőlőtermesztésből éltek, e feltételt nem tudta minden további nélkül teljesíteni. A tanács ezért elrendelte, hogy minden polgár „Hexengeld”-et (boszorkánypénzt) fizessen. Ez ellen a különadó ellen, úgy tűnik, a községben egyesek ellenállást fejtettek ki. Ennek ellenére az összeget pár héten belül beszedték. Így kész volt a Landgrófság kormánya, hogy küldjön egy ügyészt Rhensbe a boszorkányperек lebonyolítására.

Mint korábban más területeken, Rhensben is bizottságot alakítottak a boszorkányok megtalálására és leleplezésére. Négy tekintélyes polgár tartozott a bizottságba, de sem esküdt, sem tanácsos nem volt közöttük.

Így a községben a „boszorkánybizottsággal” egy olyan hatóság jött létre, melynek feladata a híresztelések és denunciaciók gyűjtése és a letartóztatásokra való javaslattevés volt. A boszorkányüldözésre való készség tehát egyértelműen a községtől eredt.

Az első esetek. A boszorkányüldözés kiváltója tehát hivatalosan Rhens város egész közössége volt, melyet a bizottság képviselt. Az első vádak három idős asszonyt illeltek. A vád szerint ezeket mindenki boszorkánynak tartotta. Kettő közülük özvegyek, az egyik nyolcvan, a másik kettő hetven éven túl voltak. A tanúvallomásokból kiderült, hogy már hosszabb ideje népszerűtlenség és elszigeteltek voltak a községben. Keresztelőre és menyegzőre, ha meg is hívták őket, elkerülték közelségüket, az asztalnál senki nem akart melléjük ülni. A vádak jellege is mutatja, hogy itt a kisváros kívülállóiról van szó. Az egyik tanú például így vall: a gyanúsított egy napon vihar elől házába akart menekülni, ő azonban becsapta előtte az ajtót. Következő nap fájt a lába, megbetegedett és ebben a gyanúsított bosszúját látta. Egy másik tanú holland sajtra – nyilván akkor különleges csemegére –, látja vendégül ba-

-Szép Magyar Tánc-

rátnőit. Ahogy a gyanúsított a szobába lép, a háziasszony elteszi a sajtot, hogy ne kelljen őt megkínálnia. Nem csoda, hogy valaki a családból nem-sokára beteg lesz. Egy további tanú kislánya vasárnap átmegy az utcán és koszorút visel a fején. Az egyik gyanúsított háza ajtajában áll. Ahogy a gyerekek odaér, megfogja a karját és kérdi: Hát ki csinálta neked ezt a szép koszorút? Ezután a lány karja merev és béna lesz.

A vádlottak egyike a letartóztatás után pár nappal a börtönben meghalt. A másik kettőt rövid bírósági eljárás után kivégezték.

A társadalmi alapképlete ezeknek a pereknek világos: a közösségnek egyes tagjai kiközösítésre és kivetésre kerülnek. Részben már a tanúvallomások is tartalmaznak nyílt halálos fenyegetéseket. Az is jellemző, hogy a tanúk rossz lelkiismerete (az ajtó becsapása, a sajt eldugása, mind a két esetben a vendéglátás megtagadása) bosszút várat velük. Hogy miért veti ki ezt a három asszonyt a közösség, az sajnos nem lesz világos. Életkoruk kétségtelenül szerepét játszott. A legfontosabb, hogy az idős emberek gondoskodást igényelnek, mely a közösséget terheli. Egy idős ember kártevőként való megbélyegzése felmenti a közösséget a gondoskodás kötelessége alól. Fizikai megsemmisítésük tehát egy logikus, bár szörnyű következmény.⁴

A további perek. A vádlottakat megkínózták, azok másokra is rávallottak. Így került sor a letartóztatások következő hullámára. A boszorkányság lett a kulcsszó minden probléma megoldásához. Ha meghalt egy gyerek, a gyanú azonnal a szomszédasszonyra terelődött, aki előző este a gyereket karjára vette. A vádlottak, akiket férjük vert és gyötört, azt vallották, hogy hirtelen felbukkant mellettük egy barátságos ember a pincében, és megvigasztalta őket. Csak túl későn jöttek rá, hogy ez az ördög volt.

Az 1628–30-as évek boszorkánypereinek idején Németországban a harmincéves háború dúlt, császári és svéd csapatok vonultak a Rajna mentén. Pestis és aszályok pusztítottak. Az emberek keresték nyomorúságuk okát. A boszorkányság a legszívesebben alkalmazott magyarázat volt szorultságukra, melynek más okát nem látták. Erre mutat többek között az a körülmény is, hogy a boszorkánysággal vádlottak csaknem kizárólag nők voltak. Nők, akik felelősek a gyermekekért, a betegekért, az állatokért, az ételkészítésért és a vendéglátásért.⁵

A kezdeti lelkesedést, melynek fényében a boszorkányság bűnének kiirtásával minden evilági rossz felszámolhatónak látszott, hamarosan a kiábrándulás kellett hogy kövesse. Természetesen csak fokozatosan és csak egyes polgároknál született meg a felismerés, hogy a mind több boszorkány elégetésével nem valósítható meg a földi paradicsom. Szükségszerűen súlyos konfliktusokra került sor egyrészt az újítók, másrészt a további üldözések hívei között.

Az utolsó per. 1630-ban ért véget a persorozat. A boszorkányüldözéssel kapcsolatos két irányzat fő képviselői, egyfelől a rhensi Schultheis (bíró) és így rhensi bíróság elnöke, másfelől pedig a boszorkányokat felkutató és leleplező bizottság voltak. A konfliktus legfontosabb szereplője Margarete Dreys, aki a kegyetlen kínvallatás ellenére sem volt hajlandó beismerő vallomást tenni.

Március elején, fél évvel azután, hogy a boszorkányüldözés elkezdődött, a bizottság el akarta fogatni Dreys asszonyt. A gyanúmozzanatok azonban nem bizonyultak elégségesnek. Addig csak mostohafia vallott ellene, továbbá egy másik asszony, akit időközben boszorkányként kivégeztek. Csak 1629 végén sikerült szintén boszorkányként kivégzett asszonyoktól származó terhelő vallomásokat szerezni, melynek következtében Margarete Dreyst letartóztatták.

Margarete Dreys ebben az időben körülbelül 50 éves volt, röviddel azelőtt megözvegyült.⁶ – Nem Rhensben, hanem a szomszéd helységben, Oberspeyben, született. 1604-ben ment férjhez Johann Schaffhoz, aki 1611-ben harminckét éves korában meghalt. Kétévi özvegység után, 1612 december 29-én, újból férjhez ment az Ünterschultheis-hez, az esküdt és tanácsbeli Christian Dreys-hoz. A férj maga alig négy hete özvegyült meg. Felesége december 4-én halt meg. Az első házasságból származó tíz gyerekből az anya halálakor hatan éltek, a legidősebb 12 éves volt. Ez is hozzájárulhatott gyors újraházasodásához. Fia, Peter Paul, aki mostohaanyját később, 1629-ben boszorkánysággal vádolta, anyja halálakor és apja újranősülésekor 11 éves volt. Itt már látható a mostohaanyával szemben táplált gyűlölet egyik oka. A fiú 1629-ben azt vallotta, hogy mostohaanyja apját boszorkánysággal ölte meg. Minden további terhelő vallomás Margarete Dreys ellen, kínzás hatására született.

Margarete Dreys vagyona 1629-ben, a forrásokban messze meghaladta a 3000 Rfl, ez ebben az időben és helyen kiugróan nagy vagyon. Irigység és káröröm tehát nem zárható ki. Valóban előfordultak kijelentések, hogy végre nemcsak a szegény, hanem gazdag asszonyokat is el kellene fogni és meg kellene égetni.

Ismeretes, hogy a boszorkányper-sorozatok rendszerint a kívülállóknál és az alsóbb rétegeknél kezdődtek, majd újabb és újabb denúnciaciókra a helybeli felső réteg asszonyaira is fokozatosan kiterjedtek. Rhensben sem volt ez másképp. Már Margarete Dreys pere előtt is több más, felsőbb réteghez tartozó nő, többek között az egyik tanácsos felesége is áldozatul esett. Megkínozták és a beismerő vallomás alapján kivégezték őket. Margarete társadalmi státusa egymagában még nem elegendő magyarázat arra, miért szakadt meg pere és hogyan tudta túlélni.

Margarete Dreys nyilvánvalóan biztosabb volt „ártatlanságában” mint mások. Ezt a belső biztonságot erősítette, hogy Severin Hachemer, a Schultheis (bíró) és bíróság elnöke, úgy látszik, szintén nem volt bűnösségéről meggyőződve. A bíró rokonsági kapcsolatban állt Dreysszal, 1604-ben, huszonöt évvel előbb, Margarete a bíró egyik gyerekének keresztanyja volt. Ennek ellenére valószínűtlen, hogy a bíró Margarete kedvéért vétett volna hivatali kötelessége ellen. Korrekt maradt, de kihasználta azt a mozgásteret, amit a pereljárás szabályok nyújtottak. Így támogatta őt amikor kérvényezte, hogy karácsonyra – kezeséggel – hazabocsássák. A felsőbb bíróság elutasította ezt a kérvényt, ám ezután a bíró legalább azt megengedte, hogy Margarete és fogolytársai karácsonyra a tanácsházán maradhassanak, és ne kelljen nekik mint egyébként szokás, a hideg és huzatos toronyban tölteni az ünnepet.

Miután az első két kihallgatás kínzás nélkül nem hozott eredményt, a bíró addig húzta a kínvallatás elrendelését, hogy a végén már a bizottság elfoglultnak kezdte tartani. Ezzel két szék között a pad alá esett. Ugyanis Margarete sem értette meg a bíró viselkedését. Az egyik kihallgatás végén így kiáltott fel (mint a jegyzőkönyv írja): „... flet amare, effundit lachrimas, dicens cum admiratione, Ist das die gevatterschafft und treuw, so ich Ihnen gethun und bewieset hab?” Végül a bíró nem tudta már megkínzását tovább halogatni. Ekkor viszont olyan brutálisan kínozták meg, hogy később maga a felsőbb bíróság is helytelenítette az eljárást. Ennek ellenére Margarete nem vallott. A pert a Felső Bíróság utasítására felfüggesztették.

A bíró egy hosszú, a felsőbb bíróságnak írt jelentésben szabad folyást engedett mérgének, melyet a bizottság fellépése váltott ki. Margarete perének felfüggesztése és Margarete szabadon bocsátása a boszorkányüldöző bizottság

tagjaiban keltett féktelen indulatokat. A döntést nem akarták elfogadni és még a választófejedelelemnél való közvetlen tiltakozás lehetőségét is mérlegelték. Be kellett azonban látniuk, hogy a boszorkányüldözés a városban önálló életre kelt. A boszorkányüldözés a polgárok fő beszédtemája lett. Mindenütt gyanúsítgatásokat és vizsályt, félelmet és agressziót váltott ki. Többször előfordult, hogy egy férj, kinck feleségét a pletyka akár csak meg is érintette, egyből bírósághoz fordult a rágalmazó ellen. A borközi veszekedések, melyek avval végződtek, hogy valaki kijelentette, hogy a másiknak felesége, anyja vagy anyósa már rég megérett a máglyára, a bíróság előtt a részegségre való hivatkozással csitultak el. Egy szegény idegen asszony, aki a községi péktől egy darab kenyeret akart koldulni, és „vén boszorkány” felkiáltással egyenest a bíróhoz futott, hogy a rágalmazót bevádolja. Végül még a bizottság tagjai is vizsályba keveredtek, amikor egyikük azt állította, hogy ártatlanokat is kivégezhettek.

Két év múlva különös beszélgetésre került sor. Két rhensi polgár a boszorkányüldöző bizottság egyik tagjával együtt ült egyikük házában. Megkérdezték az utóbbit, mi lesz a boszorkányokkal. Hiszen már tőlük beszédték a pénzt és most mégse megy tovább a dolog. A bizottsági tag azt válaszolta, hogy ez rögtön másként menne, ha már a pénz meglenne, de sokan még nem fizettek, sőt meg is tagadták a fizetést. Ketten azzal is fenyegetőztek, hogy a bizottságot bunkókkal kergetik el, ha a házuk előtt mutatkozni mernének.

További pereket nem lehetett tartani. A következő persorozat tizenöt év múlva kezdődött.

JEGYZETEK

1. Ezt az előadást a Hajnal István Kör Kollokviumán Salgótarjánban 1989. június 15-én tartottam. Köszönöm a kör vezetője, dr. Bácskai Vera, kedves meghívását. Magyarra való fordításhoz nyújtott segítségért köszönetet mondok dr. Vári Andrásnak és a férjemenek prof. dr. Bátorfi Istvánnak. Tanulmányaim „Die Rhenser Hexenprozesse der Jahre 1628 bis 1630” in: Landeskundliche Vierteljahrsblätter 33 (1987) S. 135–155 és a „Schultheis und Hexenausschuss in Rhens 1628–1632. Zum Ende einer Prozessserie”, amely a közeljövőben jelenik meg egy gyűjteményes kötetben Trierben, és részletesebb elemzést tartalmaz a rhensi boszorkányüldözésekről.

2 Eredetileg a Katzenelnbogen grófi családnak a birtokában volt, akitől a hesseni Landgrófofok a birtokot 1479-ben örökölték.

3 A rhensi boszorkányperek iratai Koblenzben, a Landeshauptarchivban vannak: Bestand Nr. 27 és 612 (Katzenelnbogen és Andernach).

4 Ezeket a gondolatokat Ingrid Ahrendt-Schultetól veszem át, aki a Westfaleni boszorkányüldözés vizsgálatát dolgozza fel.

5 Erre az összefüggésre először Heide Wunder hívta föl a figyelmet: Hexenprozesse im Herzogtum Preussen während des 16. Jahrhunderts. In: Hexenprozesse. Deutsche und skandinavische Beiträge. Szerkesztette Degen Christian, Lehmann Hartmut, Unverhau Dagmar (Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins 12) Neumünster 1983. S. 179–203. itt: S. 189.

6 Minden adatot az életkorra és családi állapotra vonatkozólag a rhensi családkönyvből vettem át. A családkönyvet Franz-Josef Karbach összeállította a 1578–1798-i rhensi anyakönyvekből. (Gépirásos kézirát) 1985.

Szüzek és paráznák: törvényes és törvénytelen szerelem a XVIII. századi magyar falvakban

A most elmondandóak egy készülő nagyobb munka részét alkotják, mely a XVIII. századi úriszékek és a megyei törvényszékek paráznsággal és házasságtöréssel foglalkozó anyagát dolgozza fel. Ezt védekezésül bocsátom előre, a rendelkezésre álló idő ugyanis, nem elegendő ahhoz, hogy bebizonyítsam: volt a XVIII. században egy olyan egységes szerelmi kultúra, amelyik – bár nem elhanyagolható regionális különbségekkel –, átfogta a magyar parasztság egészét. Nem beszélhetünk tehát külön a telkesgazdák és a zsellérek szerelmi kultúrájáról. Igaz, egy gazda felesége és szolgálója társadalmi helyzetében igen különbözött egymástól, és ez tükröződött a partnerkapcsolataiban, a domináns szerepben, vagy a kiszolgáltatottságban. Ha azonban azt vizsgáljuk, mit tudtak a születésszabályozásról, milyen gesztusokkal fejezték ki érzelmeiket, mit tartottak felháborítóknak és mit természetesnek, nem sok különbséget találunk. Ahogy nem beszélhetünk külön a zsellérek, vagy a módos gazdák boszorkányhitéről, ugyanúgy osztozott számos ismeretben és tévhitben, szokásban és vélekedésben, egyszóval, a mentalitásban a paraszti társadalom egésze. A vizsgálat során a vártnál lényegesen kisebbnek bizonyultak a regionális különbségek is. Elsősorban az Alföld, illetve a Dunántúl–Felvidék régiók között találtam lényeges eltéréseket a szexuális kultúrában, de már a Dunántúl egyes tájai, vagy a Dunántúl és a Felvidék csak alig térnek el egymástól.

Mіндеzeket előre kellett bocsátanom, hogy a most elmondóak ne tűnjek érdekes esetek közti tallózásnak, ahol földrajzi és társadalmi helyzet egyaránt színesen kavarog.

Előadásomban két dologról szeretnék beszélni. Először: kik kerültek szexuális konfliktusba a falu társadalmával? Másodsor: milyen lehetőségeik voltak arra, hogy ezt a konfliktust a parasztok, fogamzásgátlás alkalmazásával elkerüljék?

Nem volt olyan társadalmi helyzetű ember a falvakban, a falubírótól a vándorló koldusig, a helyi kisnemeseket és a plébánosokat sem kivéve, aki ne került volna a perek tanúsága szerint ilyen szexuális konfliktusba. Kirajzolódnak azonban határozottan elkülönülő rizikócsoportok.

A legismertebb ezek közül természetesen a szolgáló alakja, aki távol saját családjától, szülei ellenőrzésétől, más háztartásban élt, egy fedél alatt munkaadójával, akinek hatalma alatt állt. Akárhol vizsgáljuk a szexuális bűnpereket, törvénytelen születéseket, bármely magyarországi levéltárban, vagy a szakirodalom alapján bármely európai országban, a megcsett lányok között többségben lesznek a szolgálók. Sok kiszolgáltatott, tapasztalatlan lány tragédiáját őrizték meg a periratok, ennek illusztrálásától, azt hiszem, el is tekinthetek. Nem minden elcsábított szolgálólány volt azonban ártatlan áldozat. Sokan közülük a társadalmi felemelkedés lehetőségét

latolgatták, ha a gazdának, vagy fiának megakadt rajtuk a szeme. A nagy-kőrösi Zaka Katát nem kellett beidézni, magától jött a bírákhoz, hogy – mint elmondta – paráznaságától bűnbánat tartásával tisztuljon meg. Jövetelelnek majdnem olyan fontos célja lehetett azonban, hogy most levezekelendő vétke társát, gazdája fiát házassági ígérete betartására kényszerítse. Ő ugyanis, amikor megkönyékezte a leányt, „fogadta állhatatosan, hogy elvesz feleségül, és ha az atyja egybekelésünket ellenezné, kész lesz elhagyni az atyja házat is érettem” – mondta a fiú több tanú előtt.¹

Ha özvegy volt a gazda, házasság reményében engedett a szolgáló az általában jóval idősebb és gazdagabb férfi vágyának. Néha az is elég volt, ha csak remélte, hogy csábítója nemsokára megözvegyül... A neszmélyi molnár 1738-ban azzal az ígérettel „ejthette el” szolgálóját, hogy úgymond: „ne félj, mert majd meghal a vénasszony (azaz felesége) és tégedet elveszlek.”² Némely, mindenre elszánt szolgáló az öreg gazdával és nőtlen fiával egyaránt hált, remélve, hogy az apa a botrányt elsimítandó, hozzáadja a várandós lányt a fiához.

A Pozsony megyei Hegy faluban lakott a két Horváth István, apa és fia. Szolgálójuk, Maris fölháborodott ártatlanságában ilyen kérvényt nyújtott be az úriszékhez: jóllehet hallotta, hogyan jártak a háznál a korábbi szolgálók, de mégis elszegődött oda. Most aztán „szépen elűztek házoktul, szüzességemet elvették, apja fiastúl felcsináltak. ...Elsőben az öreg csalogatott, hogy legyek engedelmes”, mindenféle ajándékot ígért. „Ehol oly vénember, nem-hogy oktatást adott volna a jóra, hanem szüzességemtől megfosztott”. „Mondottam vala néki, hogy vetessen el a fiával – javasolta a teherbe ejtett lány – azt nem ígérte”, sőt, ha a fia feleségül venné, közös koldustarisznyát köthetnek, fenyegetődött. „A fia, hogy hozzám adta magát, egyszer-kétszer eltaszítottam magamtul, harmadszor, mindön aludtam volna, hegyembe dült, megnyomott, meg kellett lenni. Azt gondoltam, hogy elvesz. Így éltek apja fiastul, már most hová menjek” – kesereg a becsapott szolgálólány.³

Érthető, ha a többség, a gátlástalan, a cselédlányok testét tulajdonának tekintő parasztgazdák mellett megtaláljuk az óvatosakat is. Az egyik hódmezővásárhelyi gazdát hiába kérték, fogadja fel szállására Zsiros Ilonát. „Bizony, nem fogadom én – felelte –, ha valakivel felcsináltatja magát, reám fogja mondani.” Félelme nem volt alaptalan: a katonákkal szoros barátságot ápoló Ilona felbízott egy özvegyasszonyt, holtig eltartja, csak vallja azt, hogy az ajtó hasadékján át látta a gazdával csókolódzni.^{3/a}

Ahogy a szolgálókat gazdáik, úgy – bár ritkábban – a fiatal szolgálókat is középkerű, sokszor özvegyi sorban élő gazdaasszonyaik vették rá a bűnre, erre még idézek példát.

A legfontosabb másik rizikócsoporthoz a katonák és feleségeik tartoztak. Tekintsünk most el a regimentekhez csapódott nőktől, akik mintegy prostituáltakként követték éveikig a hadakat. Az egyik ilyen asszonynak minden gyereke más fegyvernembeli katonától született, mások csak akkor tértek vissza az „impériumból” szülőfalujukba, amikor a szifiliszről teljesen elnyomorodtak.⁴ Itt azonban csak a falvakba bekerült, illetve onnan elkerült katonákkal foglalkozom.

Laktanyák híján a katonákat parasztcsaládokhoz szállásolták el. Ez azt jelentette, hogy a parasztasszonnyal egy fedél alatt élt egy fiatal férfi és, ha házassága boldogtalan volt, könnyen összeállt a kvártélyos katonával.

- Szép Magyar Tünc -

A hadsereg azonban nemcsak idegeneket hozott a falvakba, de el is vitte a falusi férfiak egy részét.

A XVIII. századi magyar faluban a legtragikusabb sors alighanem a katonafeleségeknek jutott. Az úriszéki perekből sok asszonyt ismerünk meg, akik rövid, néha pár havi, vagy éppen pár heti házasság után maradtak egyedül. Csellel, vagy erőszakkal besorozták férjüket, hogy azután évtizedekig Európa országaiban szolgálják a dinasztíát. A magukra maradt, sokszor gyerkeiket is egyedül nevelő asszonyok nem tudták, él-e egyáltalán férjük, várják-e vissza, vagy újból megházasodhatnak. Már 24 éve távol volt a csetneki Petruska Ilona katonáskodó férje, az asszony hiába nyomoztatott utána, „hírit se hallotta”. „Szegény árva lévén, örömetst férhez mentem volna” – vallotta be Ilona, amikor 1784-ben felelősségre vonták, mert „Mirkó Mártonul az reménység alatt, hogy engem el fog venni”, teherbe esett. Tantillo Dorottya házasságtörést nem, csak paráznaságot követett el Jancsi juhással, szögezte le Gömör vármegye törvényszéke 1777-ben, mivel húsz éve nem látta férjét, akit a falu katonának adott.⁵

Akár a szolgálókról, akár a bekvártélyozott katonákról volt szó, a leendő szerelmi partnerek egy fedél alatt éltek. Hozzászámíthatjuk ehhez még a nagyszámú vérfertőzést is. A XVIII. századi jog és közfelfogás nemcsak a ténylegesen vérrokonságban állók, de a szellemi rokonok egycsülését is egyformán büntette: aki sógorával, vagy éppen keresztlányával esett meg, ugyanúgy bűnhődött, mintha édestestvérével, vagy tulajdon lányával közösködött volna. Az egy fedél alatt élő partnerek nagy száma nemcsak azzal magyarázható, hogy ily módon nem kellett különböző ürügyekkel, udvarlással megközelíteni a megkívánt lányt, vagy asszonyt, hiszen együtt laktak, hanem ebben tükröződik az az állandó kontroll is, amit a falu, lakosai fölött gyakorolt. A falu szigorúan számon tartotta, ha valaki idegen portára tért be, és ha bezárkózott a házba, a szomszédok máris indultak leselkedni. A tanúk sohasem tartották szükségesnek, hogy mentegőtözenek, megindokolják, amiért leselkedve, vagy hallgatódzva értesültek az elmondottakról. Mai szemmel nézve sokszor visszataszító képet festenek magukról a hasadékokra tapadó vénasszonyok, vagy társaikat intim helyzetekben megleső férfiak. A XVIII. században azonban természetes volt ez az állandó kollektív ellenőrzés.

A konfliktusok jó része még ilyen erős társadalmi ellenőrzés mellett is elkerülhető lett volna, ha megfelelően tudnak védekezni a teherbe esés ellen, ha a törvénytelen szerelem gyümölcse le nem leplezi a szolgálókat, özvegyasszonyokat. A továbbiakban ezt szeretném megvizsgálni, milyen lehetőségük volt a XVIII. századi magyar parasztoknak arra, hogy következmények nélkül éljenek nemi életet.

A fogamzástól való félelem, a fogamzásgátlás pszichológiai hajtóereje, állandóan jelen volt a korabeli parasztok között is. Nemcsak a törvénytelen kapcsolatban szerették volna a lányok, özvegyasszonyok elkerülni a terhességet, de a férjes nők is sokszor tehernek érezték a gyakori gyermekáldást. A Sopron megyei Lédecen 1722-ben egy gyerekágyban fekvő asszony kérte a boszorkány hírében álló szomszédasszonyt, hogy „valamiként orvosolja és tegye meg azt, bár csak két esztendeig ne lenne még gyereke”.⁶ Az ország másik végében, az Abaúj megyei Szántón is gyermekágyban feküdt Kóródi Györgyné, amikor Tóth Katát hívatta, aki megkérdezte tőle: „hol vagyon a gyermekednek ágya” (azaz a méhlepény), ha tudja, hová tették, „meg-

csinálnám, hogy soha többé gyereked nem lenne”. Nyiri Istvánnénak pedig azt tanácsolta: „Mikor férjhez megyen, tegyen borsót a csizmájába, üljön az öt ujjain, míg a lakodalom leszén, és amennyi szem borsót a csizmájába téssen, annyi esztendeig gyermeke nem leszén. Kit is ezen tanú nem cselekedvén, gyermeke vagyon kettő” – állapította meg büszke daccal Nyiriné.⁷

A különböző szerek, amelyekkel éltek, az analógiás mágián alapultak. A bihari Jaksó Erzsébet 1716-ban, hogy urától ne essen teherbe „a herélt ló tökét kéményben megszáraztotta, és ezt adta be urának”.⁸ A távoli Zalában Pacsán, Dogós Jutka szintén a terméketlenné tevő herélés analógiáját akarta felhasználni a fogamzásgátlásra: mivel megelégette leánya sok szülését, veje kapcájába olyan cérnát varrt, mivel mikor a kakast herélik, bevarrják, hogy veje ne tudjon gyereket csinálni.⁹ Varázslás volt a keszthelyi Nagy Jutka fogamzásgátló módszere is: újholdkor, vasárnap, napkelte előtt megmosta kötényét és pántjára csomót kötött: ahány csomót kötök a kötényem pántjára, annyi esztendeig gyereket nem fogok kapni, bár paráználkodom – vallotta.¹⁰

Aligha kell bizonygatnom, hogy sem a kapcába varrt varázserejű cérna, sem a herélt ló tökéből készült eledel nem sokat befolyásolta a fogamzás akkor még ismeretlen folyamatát. Kérdés azonban: ismerték-e a magyar parasztok a coitus interruptust?

A kérdés, különösen a francia szakirodalmat sokat foglalkoztatta, jelentősége nemcsak a falusi erkölcsök vizsgálata, de a demográfia számára is nyilvánvaló.¹¹

Sok megesett lány vagy asszony vallotta: csak azért engedett csábítójának, mert az biztosította, hogy tőle nem lesz gyereke. Kis Zsuzsanna monori hajadont egy legény sok ajándékkal ámitott el, és „azt ígérte elegett, hogy ő tülle gyermek nem lesz, mert ő már sokakkal próbálta”.¹² Ez alkalommal mindenesetre nem volt szerencséje. A húszesztendő Jankó Kata a csalólóközi Felsőbáron 1757-ben azt vallotta, hogy egy jobbágy vele „két izben közösködött, s meg is terhesséttete, ugy vévén arra rá”, hogy „amidőn néki szabódott, hogy azt véle ne cselekedje, hogy – mondta – ne féllen, mert nem fog mindjárt teherben esni”.¹³

Hasonlóképpen csalódott egy tizennyolc éves szolgáló is: „engemet ő kegyelme (ti. a gazdája) elcsábított, hogy – úgymond – ő kegyelmétől az előző szolgálónak sem volt gyermeke, nékem se lesz... úgy osztán sok beszédére engedtem és tőle teherbe estem.”¹⁴

Az ilyen szerelmeskedés előtti szavak persze, mint a teherbe esett lányok példái mutatják, általában a férfiak felelőtlen ígéretései voltak csupán. Az Abaúj vármegyei Baktán lakó kisnemes, Nagy János szavai konkrétak. Nagy uram 1754-ben teherbe ejtett egy leányt, akinek sok ajándékot ígért és azt, hogy „tüle gyermeke nem fog lenni”. Nagy János elismerte a paráznaságot, az apaságot azonban nem: „mi haszna, mi haszna tagadnom – mondta – nem viszem el a lelkemen, én bizony szerettem és szeretem is azt a személyt, volt is közöm véle, de nem úgy, hogy gyermeket csináljak nékie”.¹⁵ A pórul járt kisnemes szavai a coitus interruptusra utalhatnak.

Másról volt szó a Pozsony megyei Alsóányok csöszének esetében, aki a vád szerint megfojtotta feleségét, hogy a helybéli kocsmárosné húszéves szolgálóját elvehesse. „A Páll, midőn az szobájában lévő embereket alunni gondolta volna, hozzám jövé, üngömet padon fekvén föllfosztotta, és

azonnal hegyemben feküdt – vallotta a szolgáló – de én akkor is láboimat keresztül tévén, testemben szemérmes testinek éppen csak a végit betehette”. Bár a szobában mások is aludtak, a lány nem kiáltott, csak *balkan* kérte Palit, hogy ha „természetes indulatjának öleget akarna tenni, menne feleségihez, de a Pali csak azt mondotta, csak hadd betenni Teréz, ugy is nemsokára feleségem fogsz lenni”. Miután felesége – módfelett gyanús körülmények között – kedden meghalt, szerdán eltemették, csütörtökön Pál megkérte a lány kezét, szombaton a kézfogót is megtartották, és vasárnap megvolt az első templomi kihirdetés. Aznap este az újdonsült menyasszony már nem látta okát az ellenkezésnek: a konyhában „fölfosztván üngömet, tüzhelnek néki döntvén, vélem az dolgát álva elvégezte” – vallotta. Amíg tehát nem volt biztos a házasságban, Teréz csak olyan szeretkezésbe egyezett bele, amely elkerülte a fogamzás veszélyét. A leány vallomásából világos azonban, hogy nem coitus interruptusról volt szó, a védekezésnél a kezdeményezés csak a férfitől indulhatott ki, hanem – hogy a latin terminusoknál maradjunk – intra femora technikáról (azaz Teréz szavaival, „az láboimat öszve tettem, azért is szemérmes testemben Palinak szemérmes testinek éppen csak a vége ment vala bé”).¹⁶

A coitus interruptus ismertségét mutatja viszont egy, a tokaji uradalom úriszékén 1768-ban tárgyalt per. Itt nem maga a konkrét eset, hanem a vádló okoskodása az érdekes számunkra. Vak Lackó felesége azt vallotta Vincze Jánosról, hogy „az ő teste az én testemben, mint mikor két hitves együtt közösködik, ugy nem volt... a magvát nem a szemérem testemben, hanem kívül a combomra elersztette”. Mivel azonban Vincze János erőszakot tett a szerencsétlen asszonyon, ez a körülmény nem fogamzásgátló technikára utal, hanem azt mutatja, hogy Vakné félig-meddig sikeresen védekezett. A védő azt szerette volna bebizonyítani, hogy így tulajdonképpen nem is történt meg az erőszaktevés. A vádló azonban ezt megcáfolta, és rámutatott, hogy Magyarországon a házasságtörő asszonyok, a célből, hogy a törvénytelen gyermekek fogamzását és az örökösödés rendjének bizonytalanságát elkerüljék, a nemi szervek egyesülésekor megakadályozzák a mag befogadását, de ettől még – mutatott rá a vádló jogász okoskodással – a házasságtörés ténye nem tagadható, ezt akár egy eunuch is elkövetheti. Az uradalmi ügyész szavai persze nem a parasztokat, hanem saját társadalmi környezetét, a nemeseket jellemzik, de egyben jelzik, hogy ez a probléma a XVIII. századi Magyarországon nem volt ismeretlen.¹⁷

A Pálffyak vöröskői úriszéke tárgyalta 1747-ben az alsószeli Szabó János bűnperét, aki vele egy háztartásban élő menyével esett meg. „Másfél heti menyecske voltam, miuta az öreg gazda engemet élni kezdett és talán többet is élt, hogy sem magam ura” – panaszkodott 70 éves apósára a 25 éves Juhász Ilona. A bíróság előtt elismerte, hogy apósával az istállóban és más helyeken többször vétkezett, de hozzátette: „A testi vétket *szokott módon* elkövette ugyan, de ő – Ilona – félvén a terhességtől magjának bevezetését mindig megakadályozta”. Ezt a bíróság enyhítő körülménynek tekintette, mert – mint jóindulatúan megállapították –, így nem történt meg a „vérnek összevegyítése”: vagyis, nem halállal büntetendő vérfertőzés, hanem csak paráználkodás volt ez. Juhász Ilona szavai mindenesetre egyértelműen arra utalnak, hogy a XVIII. századi parasztok jól ismerték a fogamzásgátlásnak ezt az egyetlen, számukra elérhető technikáját.

Még világosabb ez a Gömör megyei Jánosiban szolgáló Miska juhász szavaiból, aki egy helybeli nemesnél szolgált. Miska szeretője lett gazdája jóval idősebb feleségének, Szabadszállásy Katalin asszonynak, aki azonban később egy másik fiatal legényt, Péter kocsiat fogadta kegyeibe. Miska juhász ezen igen elszomorodott, elbujdosott a szolgálatból, és megüzente asszonyának: „nékem többet nem kell, mert ha utcán lefekszik is előttem, mégsem mászok reája, mert meglestem őket, a kocsisa szinté(n) úgy bírja már, valamint én birtam.” A sértett szerető azt is hozzátette egy fiatal béreslegénnyel beszélgetvén: „megitta az én sok béremet, már most engemet megvetett és Pétert szereti”, de várjon csak, „én ugyan okosan éltem véle – noha úgy éltem, mintha feleségem lett volna –, mert belüle kikaptam, meg ráztam magamét a lába között, mint ama nagy halat”, ti. mint mikor az ikrát kifejik. De meglátja, fenyegetőzött Miska, új szeretője „szégyenbe hajtja”, és valóban, Szabadszállásy Kata nemsokára teherbe esett a kocsiától.¹⁹ Ez mutatja, hogy nem a nemesasszony tanította a juhászt a coitus interruptusra, hanem Miska maga ismerte azt, míg az új, lesajnált szeretőtől ez nem volt elvárható.

A magyar parasztság körében nem volt ismeretlen a XVIII. században a megszakított közösülés technikája, ez volt az egyetlen hatásos, nem pusztán babonás fogamzásgátlási eljárás. Miska juhász szavai Péter kocsiáról éppúgy, mint a rengeteg per a gyereket megölő leányanyákról mégis azt mutatják, hogy nem volt általános és nem volt biztonságos ez a védekezési mód.

A törvénytelen szerelem gyümölcsei pedig, akár elhajtották a magzatot, akár megölték az újszülöttet, akár felnevelték az apa nélküli gyereket, újabb konfliktusok forrásaivá váltak. (*Elhangzott a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesületének III. Társadalomtörténeti Konferenciáján Salgótarjánban, 1989. VI. 14–18-án.*)

JEGYZETEK

1. Magyar Országos Levéltár (MOL) Filmtár 16856. tekeres Protocollum malefactorum, Nagykőrös.
2. MOL P 707 Zichy cs. lt. 449. cs. L. 521. Fasc. 280. No. 6. 1738. dec. 22.
3. Štátny Ústredný Archív, Bratislava, Arch. familiae Pálffy Panská stolica Arm. II. Lad. 9. Fasc. 2. No. 52.
3/a. Csongrád megyei levéltár szentesi fióklevéltára. Károlyi cs. lt. Úri-szék, a. 32. 1766. okt. 28.
4. Štátny Oblastný Archív, Košice, Abaúj, Inquisitiones Fasc. V. No. 42., Tor-na, Benevola examina 406. krabic. 1768. nov. 17. Štátny Oblastný Archív, Banská Bystrica, Gömör, Proc, magistr. Fasc. XII. No. 525. MOL Filmtár 6871 tekeres Sopron, Acta criminalia No. 458. Fasc. I. no. 3.
5. Štátny Oblastný Archív, Banská Bystrica, Gömör, Proc, magistr. 681. krabic Fasc. XII. No. 536. (Tantillo Dorottyá).
680. karic Fasc. XII. No. 524. (Petruska Ilona) 688 krabic. Fasc. XVI. 627. (Petruska Ilona).
6. Magyarországi boszorkányperek. Kiadja: Schram Ferenc. II. Bp. 1983. 32.
7. Štátny Oblastný Archív, Košice 353. krabic. Trestné pisom. Fasc. II. No. 32. 1715. szept. 6.
8. MOL R. 320. Igazságszolg. kapcs. iratok 2. cs. 1716. jún. 20.
9. Schram i. m. II. 615.

10. MOL Feszteticch cs. lt. Acta juris gladii P 235. 136. cs. No. 89.
11. Histoire de la France rurale, dir. George Duby tome 2. Paris 1975. (Emmanuel Le Roy Ladurie.) 372-379. Emmanuel Le Roy Ladurie: Le territoire de l'historien. Paris 1973. 316—330. Jean-Louis Flandrin: L'Église et le contrôle des naissances, Paris 1970. François Lebrun: La vie conjugale sous l'Ancien Régime. Paris 1975. 161—167. Jacques Solé: L'amour en Occident à l'époque moderne. Paris. 1976. Marie-Claude Phan: Les amoures illégitimes. Paris. 1986.
12. MOL Filmtár 16856. Protocolum malefactorum, Nagykőrös. 1787. ápr. 23.
13. Státny Ústredný Archív, Bratislava, rod Amadé-Üchtritz inv. č. 1192. Horny Bar, Acta sedis dominalis, Proc. crim. Lad. 10. sub. Bp.
14. Csongrád megyei levéltár szentesi fióklevéltára, Károlyi cs. lt. Úriszék, IV. A. 53. a. 28. 1761. ápr. 14.
A Csongrád megyei parasztság szerelmi kultúráját Szentí Tibor dolgozta fel. Szentí Tibor: Paráznák. Délsziget. 1989/13.
Szentí Tibor: Tüzek, kurvák, boszorkányok. Új Auróra. 1989/2.
15. Státny Oblastný Archív. Košice, Abaúj, Trestné pisom, Fasc. VI. No. 27.
16. Státny Oblastný Archív, Bratislava, Comitatus Posoniensis, Proc. crim. A XII. 707.
17. MOL E 694. 24. cs. Szepesi Kamara, Tokaji uradalmi ügyészség. 1765. aug. 16.
18. Státny Ústredný Archív, Bratislava, rod, Pálffy, Panská stolica 599. krabic. inv. é. 1838. Čevrný kameň, 1747. okt. 2.
19. Státny Oblastný Archív, Banská Bystrica, Gömör, Proc. magistr. 666. krabic, Fasc. VI. No. 335.

A szexuális deviancia, mint egyéni és társadalmi konfliktusok feloldása a XVIII. században

Az ókor végi társadalom és egyház fejlődésének folyamatában öltött végérvényesen formát a szexualitás megítélésének keresztény eszméje, amely felfogás szerint a férfi és a nő kapcsolatának egyedüli – a keresztény erkölcs követelményeit kielégítő – színtere a házasság. E felfogás gyakorlatilag még ma is érvényesül, a XVIII. században, pedig legalábbis elméletileg fel sem merült a megkérdőjelezése. Ha például a szankcionálás: a gyakorlati és elméleti büntetőjog oldaláról közelítjük meg a kérdést, azt kell tapasztalunk, hogy devianciának – etimológiailag: az útvjáról való letérés – minősült és ennélfogva büntetendő volt minden olyan szexuális cselekmény, amelyet az egyház nem hagyott jóvá, közöttük több olyan is, amelyet a modern pszichiátria már semmiképpen sem illet ezzel a jelzővel (a házasságtörés, a paráznaság stb.).

Ha mindezt összevetjük a pszichológia mai álláspontjával, érdekes eredményeket: átfedéseket és eltéréseket kapunk. A hagyományos pszichológiai iskolák szerint is létezik tudniillik egy „út”, amelyet fajfenntartási ösztönnek neveznek, ezen ösztön zavarait: csökkenését, fokozódását és a perverziót pedig devianciának. E három terület közül a két utóbbit a keresztény morál is bünteti, mint paráznaságot és szodomiát, míg a legelsőt tulajdonképpen erényként tartja számon.

Munkánk tárgyának meghatározásában még egy tudományágra kell utalnunk: a kriminalisztikára. *György Júlia* írja *Az antiszociális személyiség* című művében, hogy „az egészségesen fejlett, érett személyiségnél a nemi inger genitális fokon jelentkezik, amelyet a vágy tárgyával kapcsolatos bizonyos pozitív érzelmek is kísérnek”. A pozitív érzelmek pedig nyilván hiányoznak – legalábbis az egyik fél részéről – az erőszakos cselekmények esetében. Érdekes módon azonban a szexuális erőszakot sem a korabeli büntetőjog, sem pedig a modern pszichiátria nem sorolja a deviancia megnyilvánulásai közé. Jogi szempontból ugyanis, úgy látszik, a sértett fél az erőszak folytán sokkal nagyobb kárt szenvedett el társadalmi helyzetében, mint testében vagy lelkében. Mindezek ellenére mégis úgy gondoljuk, hogy az erőszak – főleg az elkövető szempontjából – deviáns cselekmény és mint ilyen, vizsgálatunk tárgya kell, hogy legyen.

Az elmondottak alapján tehát a következőképpen határozhatjuk meg a szexuális deviancia fogalmát: deviáns minden olyan cselekmény, amely nem a fajfenntartási ösztön kifejeződése és nem kíséri pozitív érzelem. Ebből a szempontból a deviancia egyes – forrásaink által is meghatározott – fajtái: a homoszexualitás, a bestialitás és az erőszak. Ezek XVIII. századi előfordulásai képezik tehát jelen vizsgálatunk tárgyát. Szólni kell azonban néhány szót a vizsgálódás egyik különös szempontjáról is.

Köztudott, hogy a különféle pszichológiai és pszichiátriai iskolák mennyire eltérő nézeteket vallanak például a homoszexualitásról, pontosabban a homoszexuális személyiség kialakulásának okairól. A gyökereivel a freudizmusig visszanyúló hagyományos pszichológia szerint az ember alapvetően he-

teroszexuális beállítottságú, s annak okát, hogy ez a beállítottság végül nem valósul meg, valamilyen korai személyiségfejlődési zavarban jelöli meg. A tanulásméleti iskolák szerint viszont az ember alapvetően polyszexuális érdeklődésű, s csupán a társadalmi normák okozta kényszer okozza, hogy a sok egyéb lehetőség mellett és helyett és az érdeklődés egyedül a heteroszexualitásban nyilvánulhat meg. – Még e két szélsőséges nézetben is van azonban egy közös pont, amelyet kicsit leegyszerűsítve talán a következőképpen fogalmazhatunk meg: a deviancia oka egy személyes konfliktushelyzet, vagy más szavakkal: a deviáns cselekmény tulajdonképpen nem más, mint kísérlet egy konfliktushelyzet oldására a személyiség részéről. És pontosan ez az a szempont, amelyből a továbbiakban vizsgálni kívánjuk a deviancia XVIII. századi előfordulásait.

Itt kell azonban szólni néhány olyan korlátról, amelyek rendkívüli módon megnehezítik a vizsgálódásokat. Az egyik – és legfontosabb – korlát forrásaink belső természetéből fakad: ezek a periratok ugyanis nem pszichológiai-pszichoanalitikai elemzések, ennél fogva az esetek túlnyomó többségében még csak az sem dönthető el egyértelműen a tanulmányozásuk során, hogy a devianciával vádolt egyén valóban deviáns személyiség-e, vagy pedig cselekedete csak egyszeri és azt csak az alkalom szülte. Sőt, az sem gyakran derül ki egyértelműen, hogy valóban elkövette-e a tettet, hiszen a körömszakadtaig való tagadás a legtermészetesebb emberi reakció az egyébként is szokatlanul kegyetlen halálbüntetés árnyékában, másrészt pedig komolyan számolnunk kell az alaptalan vádaskodásokkal is – amelyeknek oka viszont nem feltétlenül a személyes ellenszenv, s ilyen szempontból, amint azt majd látni fogjuk, a vádaskodás ténye is fontos tárgyunk szempontjából. Létezik továbbá egy külső korlátja is munkánknak: ez pedig az a sajnálatos tény, hogy éppen a büntetőperек iratai szenvedték el a legnagyobb károkat a múlt századi levéltárrendezések során. Így például Somogy megye levéltárában a korabeli nyilvántartások szerint őrzött csaknem két és fél ezer büntetőperből száznál is kevesebb maradt fenn, s ezek is csak azért, mert néha a per tárgyát, legtöbbször pedig az ítéletet, illetve a büntetés módját érdekesnek találta a levéltárrendező. Külön szerencse, hogy pontosan a devianciával vádoltak esetében születtek háborzongatóan „érdekes” ítéletek. De említhetjük Borsod vármegye levéltárát is, amelynek rendezése során az összes büntetőpert kiselejtezték. Mennyiségükre legyen elég egyetlen adat: az 1740 és 1755 közötti időszakból 250 per iratanyagáról tudunk, s ezek között 7 olyan is volt, amelyet bestializmussal vádolt egyének ellen indított a magisztrátus.

Ha már a számoknál tartunk, itt kell megjegyeznünk, hogy tárgyunk természetéből fakadóan nem nagyon „játszadózhatunk” velük, például úgy, hogy megpróbáljuk a deviáns személyek arányát a nem deviánsokéhoz mérni, vagy a deviáns esetek számát az egyéb bűnesetekhez, stb. Az ilyen cselekmények túlnyomó többsége ugyanis elvileg sem juthatott, legfeljebb véletlenszerűen, a bűnüldöző hatóságok tudomására, hiszen éppen az eltitkolhatóság miatt választotta ezt a módot az elkövető. (Figyeljük meg például, hogy az egyszerű paráznasági ügyek is főleg akkor kerülnek a törvényszék elé, amikor azok konkrét eredménye „szemmel is látható”.) Másrészt olykor az iszonyatos büntetés elemi erejű félelme még azokat is visszatartotta a tett nyilvánosságra hozatalától, akik tudtak róla. Így például egy borsodi asszony 1708-ban azért nem vallott fia megrontója ellen, mert félt, hogy az azóta meghalt gyerekek még a holttestét is kiveszik a földből és megégetik.

Bármennyi nehézséggel kelljen is azonban számolnunk akár a deviancia fogalmának a meghatározása, akár a forrásaink által kínált lehetőségek tekintetében, azért egy dolog mindenképpen nyilvánvaló: mégpedig az, hogy a szigorú tiltásokkal, illetve a kegyetlen megtorlással erősített magatartás-tanulási folyamat – amelynek eredménye végső soron az egyház által elismert és törvényesített formában megjelenő heteroszexualitás – mindenféle megtörése komoly ok miatt kellett, hogy bekövetkezzék. Más szavakkal: ezekben az esetekben olyan személyes konfliktushelyzeteket kell feltételeznünk, amelyek kényszerítő ereje nem csupán vetekedett a tiltás és a megtorlás visszatartó erejével, hanem felül is múlta azt. A dolog ott válik számunkra igazán érdekessé, amikor ezeket a konfliktushelyzeteket mintegy „társadalmasíthatjuk”, vagyis, ha be tudjuk bizonyítani, hogy léteztek olyan társadalmi csoportok, amelyek tagjai éppen a csoporthoz való tartozás következtében a többi embernél jobban ki voltak téve a konfliktushelyzetek veszélyének. Ebből a szempontból viszont már annak sincs különösebb jelentősége, hogy a deviáns cselekmény egy valóban deviáns egyén megnyilvánulása-e, vagy pedig véletlen adta alkalom, hiszen – részint a források korlátozottsága miatt – eleve megelégszünk a helyzettípusok körvonalazásával.

A következőkben ilyen megfontolásokból kiindulva teszünk kísérletet forrásaink elemzésére.

Mint mondtuk, a magatartás-tanulási folyamat célja és eredménye a XVIII. században az egyház által szentesített házasság keretei között megnyilvánuló heteroszexuális kapcsolat. Ha ez nem jön létre, vagy pedig létrejötté után valamilyen külső ok miatt megszakad, akkor olyan személyes konfliktushelyzet alakul ki, amely feloldásának egyik lehetséges – bár ritka – módja a deviancia. A helyzetet talán a legkézzelfoghatóbban egy 1766-ban paráznasági perbe fogott, 46 éves miskolci férfi egyik mondatával érzékeltethetjük, aki a következő módon próbálta tettét indokolni: „ezt pedig az cselekedtette vélem, hogy az feleségem nem lakik vélem. Emberi gyarlóságban meg esvén, nem mehettem az baromnak. S jóllehet itt valódi egyéni konfliktushelyzetről van szó, az azonban egy ponton mégis társadalmasítható: nevezetesen az özvegyek esetében. Mivel számukra a különféle társadalmi kööttségek nemigen tették lehetővé – legfeljebb egy új házasság keretein belül – vágyaik normális kielégítését, ezért elsősorban az eltitkolhatóság miatt nyilván megfelelő megoldást kínált a deviancia. S valóban feltűnően magas forrásainkban a szexuális devianciával vádolt özvegyek száma. S annak pedig végképp fel kellett tűnnie, hogy az összes általunk átvizsgált perben mindössze két női vádlottal találkoztunk és mindkettő özvegyasszony volt. Ugyanakkor devianciájuk jellege – az egyikük talán fiziológiai adottságai miatt is férfiszerepet játszó homoszexuális volt, a másikat pedig maszturbációval vádolták – arra utal, hogy korábbi házáséletükben sem lehetett minden rendben, tehát másfajta konfliktussal is számolnunk kell, nem csak azzal, amelyik özvegyi sorsuk következménye volt.

Már az özvegyek esetében is szerepet játszhat az életkoruk, mint olyan tényező, amely részben megakadályozza, hogy egy új házasságban oldódjék fel konfliktushelyzetük. S valóban, a periratok által tárgyalt esetek egy olyan csoport körvonalait is fölvezölják, amelyben a devianciával vádolt személyeket az életkoruk kapcsolja össze és bontja is rögtön két alcsoportra: akik még nem, és akik már nem tudnak eleget tenni a társadalmi morális elvárásoknak. A periratok tanúsága szerint különösen a „még-nem” csoport tagjai, vagyis a na-

gyon fiatalok voltak kitéve annak a veszélynek, hogy valamilyen deviáns cselekmény által meneküljenek abból a konfliktushelyzetből, amelyet életkoruk idézett elő.

Nyilvánvaló, hogy a fiatalok deviáns cselekményeiben nem csak a hiány játszott szerepet, hanem a kíváncsiság ösztöne is, amelyet nem a fajfenntartási, hanem az önfenntartási ösztön egyik fajtájaként tart számon a pszichológia. Ámde a kíváncsiság ösztöne éppen a fiatal korban nyilvánul meg erősebben, tehát e kérdés nyitva hagyása nem mond ellent a fiatalok, mint veszélyeztetett csoport létezésének.

Az általunk vizsgált forrásanyag eleve kizárja, hogy az azonos neműek önként vagy kényszerből vállalt közösségein – egyházi közösségek, katonaság – belüli deviáns esetekkel foglalkozunk. Korszakunk, a XVIII. század paraszti társadalmában is léteztek azonban olyan foglalkozások, amelyeket azonos nemű, s ráadásul a falu közösségétől hosszabb-rövidebb időre elzárt személyek végeztek. Ilyen volt például a pásztorkodás. Mármost forrásaink szerint a pásztorok nagyon sok esetben kerültek deviáns cselekedet miatt törvény elé, leggyakrabban bestialitás, olykor pedig erőszak vádjával. Egy elmegyógyászati egyetemi jegyzet a szodomjáról (ami a mai szóhasználat szerint, a bestialitással azonos) szólva azt mondja, hogy „legtöbbször az imbecillisek, illetve igen primitív körülmények között élő pásztorok között fordul elő”, s ezzel a megfogalmazással mintha egyenlőségjelet látszana tenni az imbecillis és a pásztor között. A források alapján azonban ezt egyáltalán nem láthatjuk igazoltnak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a deviancia megjelenési formája összefügg azzal, hogy a deviáns tulajdonképpen együtt él az állatokkal. A deviancia oka azonban nem keverhető össze a megjelenési formával, s különösen nem akkor, ha ez utóbbi nem mindig azonos. Forrásaink azt sugallják, hogy az okot sokkal inkább a foglalkozás meghatározta körülményekben kell keresni. Bizonyítékul álljon itt egy erőszakot elkövető 26 éves pásztor önéletrajzszerű vallomása: „Füreden, ezen tekintetes nemes Somogy vármegyébe lettem a világra, ahol az édesatyám juhász lévén, engemet hol Magyar-egresen, hol Jutában és Gesztiben fölnevelt. Az édes atyám Jutában meghalálózván, legelső szolgálatban Eddén állottam, ahol négy egész esztendeig csordás bujtár képpen szolgálván, innénd mentem Osztopánba, ahol esztendeig a csikósnál bujtár lévén, onnéd mentem Pamukra, ahol néhai Kele György uramat négy egész esztendeig béres képpen szolgáltam, ahol ugyan Borda Antal uramat is esztendeig ugyan béres képpen szolgáltam. Pamukról Mocsoládra menvén, ahol esztendeig ugyan csikós bujtár voltam, innénd ismét Pamukra vissza menvén, innénd ismét Fiadra mentem kanásznak, ahol esztendeig az helységet szolgálván, innénd mentem Jutára, ahol esztendeig a jutai ispánt szolgálván... úgy mentem Ráksiba, ahol Kovács István nevű gazdát szolgálván, innénd mentem Dömötör-nap táján Rác országban, ahol Ürményi urakat kanász bujtár képpen szolgálván, úgy jöttem ismét Szent György-nap után Juthába, ahol Csonka Jánost... kanászul szolgálván... az várdai csárdában megfogattam.” – Talán ez a rövid részlet is elegendő bizonyóságot szolgáltat arra, hogy belássuk: a foglalkozással, az életmóddal járt együtt a konfliktushelyzet, amelyből a deviancia jelentette a kiutat. Nem csak olyan társ nem akadt a pásztor számára, aki követte volna, hanem közösség sem, amely normáival meghatározhatta volna az életét.

Bár a korábbiakban azt mondtuk, hogy forrásaink nemigen alkalmasak a számokkal való játékokra, azért egy feltűnő dologról mégis szólni kell: az átvizsgált periratoknak körülbelül az ötödében a deviancia miatt perbe fogott

személyek két etnikai csoport tagjai: zsidók és cigányok. Ez az arány pedig jóval meghaladja a két csoport létszámának arányát a teljes népességhez képest, s ezért még akkor is érdemes az ilyen eseteket behatóbban megvizsgálni, ha joggal feltételezhetjük, hogy egy részük alaptalan rágalmazás és mint ilyen, egy egészen másfajta konfliktust tükröz (és nem felold), tudnillik a másság konfliktusát. Látszólag tehát belcillenek a faji előítéleteken alapuló percek sorába. S hogy ilyen előítéletekkel komolyan számolnunk kell, azt maga a XVIII. századi jogelmélet bizonyítja. A jogtudós *Huszty István* például arról elmélkedve, hogy miért nem talál semmit a hazai törvényekben a szodomia büntetéséről, holott minden vétek közül ez a legégbekiáltóbb, a következő konklúzióra jut: mivel a rossz erkölcsök teremtik a jó törvényeket, nyilvánvaló, hogy a régi magyarok között ez a bűn ismeretlen volt. „Miután azonban a magyar nép sok és különféle, más tartományokból beszivárgott nemzetekkel keveredett, ama bűnt is elkezdte elkövetni.”

Van azonban egy elgondolkodtató tényünk, ami másra is utal. Az összes átvizsgált perben mindössze egyetlen beismerő vallomás fordul elő, mégpedig egy lóval vétkező tizennyolc éves cigánylegényé, aki ráadásul mindenféle kényszer nélkül még korábbi hasonló cselekedeteiről is beszélt. Mindezt olyan természetességgel mondta el, ami nem csak nekünk tűnik fel most: feltűnt a fiskálisnak is, olyannyira, hogy kínvallatást kért, mert feltételezte: a legény netán elunta életét és így akar meghalni. – Mindezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hiszen nincs is elegendő adatunk rá, hogy a cigány erkölcsi normák megengedték a deviáns magatartást. Inkább arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy létezhetett egy reális konfliktushelyzet a cigányok és a zsidók számára, amelyet csak valamilyen deviáns cselekménnyel tudott megoldani az egyén. Elég egy pillantást vetni a korabeli összeírásokra, hogy lássuk: mindkét nép tagjai nagyon kis csoportokban, olykor csupán egyetlen család vagy személy telepedett le az idegen közösségekben. Nyilván sokkal nehezebb volt számukra tehát a törvényesen engedélyezett heteroszexuális kapcsolat megteremtése. Az ebből fakadó konfliktushelyzetnek az oka pedig maga az etnikai csoporthoz való tartozás.

Az elmondottakat összefoglalva bizonyíthatónak tűnik, hogy az esetek nagy részében személyes, ugyanakkor „társadalmasítható” konfliktushelyzetek feloldásaként jelentkeznek a deviáns cselekmények. Úgy látszik továbbá, hogy körvonalazható néhány olyan társadalmi csoport is, amelynek tagjai inkább ki vannak téve e veszélynek. (*Elhangzott a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesületének III. Társadalomtörténeti Konferenciáján, Salgótarjánban, 1989. VI. 14–18-án*).

Tüskés Tibor: Vidéken élni

Szerzőnk nem először ír a vidéki létéről. A Magyarország felfedezése sorozatban (is) Pécsről írt, erről a mediterrán pannon városról. Úgy tűnik, hogy a téma kimeríthetetlen, illetve *Tüskés Tibornak* még (mindig) van – újabb mondandója, felfedezése. Joggal vetődhet fel a kérdés – mondjuk a budapesti olvasóban –, hogy mit lehet erről még mondani, nem valami újra és újra elővenni az ügyet? Nos, a választ a 9., azaz, a zárófejezetben adja meg az író: Nem az a helyes kérdés, hogy hol jó élni, hanem a hogyan jó élni? Ez utóbbi kérdésre szintén egy könyvvel lehetne felelni. A magyar történelem- és társadalomfejlődés sajátossága, hogy a *hogyan élni* kérdésre igenis válasz lehet a *hol*. Mert nem mindegy, hogy valaki a fővárosban, valamelyik vidéki (nagy)-városban, kistelepülésen él-e. Alkotmányunk szerint mindenkit azonos jogok (munka, tanulás, művelődés stb.) illet meg, és a centrumtól (Budapesttől) való távolság szerint igenis megkülönböztethetünk első-, másod- és sokadosztályú állampolgárokat. Tüskés röviden vázolja, hogyan alakultak ki a (történelmi) városaink, hogyan nőtt rá Budapest az időközben harmadára csonkult országra. Létrejöttét, dinamikus fejlődését a kapitalizmusnak köszönheti, amikor Magyarország még kitölti a Kárpát-medencét. Ide futnak be, innen indulnak a vasúti sínek, az utak, itt halmozódik fel az anyagi és szellemi potenciál, amit a kiegyezés utáni fejlődés eredményezett. A gondot ma már nemcsak az okozza, hogy az ország csonkább lett, de

az is, hogy erőforrás-hiányos is. Mit jelent ez? Budapest csak úgy tud létezni és növekedni, ha aránytalanul nagy energiákat von el az egész országtól – anyagiakban, emberben, szellemiekben. A kérdés: vidék–kontra főváros, ezért válik elvülhetetlenül neuralgikussá, ezért halmozódik föl annyi indulat „a” vidékben. Annál is inkább, mivel ez a tendencia: az erők elvonása a gyengébbtől, az elesettebbtől érvényesül „lentebb” is. Mert a vidéki városok is fölélik, kifosztják a peremet, s az ostor a végeken csattan: az aprófalvakban, a tanyákon. Tüskés statisztikai adatokkal bizonyítja, a tételt, mely szerint – *Csoóri Sándor* kifejezésével – az ország a *beszáradás* állapotában van. A „Gyűrűfü-jelenség” ugyanis éppen a „gyepükön”, a határ menti megyékben (Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár, Baranya, Zala, Vas) jelentkezik. A jelenségre már jó ideje felfigyeltek a szakemberek, meg is kongatták a vészharangot. Nem kell feltétlenül buldózerrel menni a falvaknak... Elég, ha elviszik az iskoláját, a tanácsát, elhagyja az értelmiségije, s a folyamat (előregedés, ellehetetlenülés) önmagát gyorsítja föl. Ha moralizálni akarunk, akkor úgy tehetjük föl a kérdést, hogy kinek van joga (pesti, megyeházi) íróasztal mellett dönteni, elhalásra ítélni régiókat, másod-, harmadrangúvá fokozni le állampolgárokat? De a hűvös ráció kérdése is kemény: olyan gazdag ez az ország, hogy lemondhat jó (vagy kevésbé jó) termőföldjei megműveléséről, évszázadok alatt jól funkcionáló településekről, még lakható há-

zakról stb. A kérdések mostanában egyre hangosabban dörömbölnek, keresik a demokratikus fórumokat. Ilyenek kell tekintenünk ezt a könyvet is: egy vidéki értelmiségi kísérletét arra, hogy „bemérje”, megfogalmazza helyét a világban. Mert nem mindegy – különösen a humán értelmiséginek nem –, hogy ki, hol él, hol jut, vagy nem jut lehetőségekhez. Nem véletlen, hogy példáit, karriertörténeteit is ebből a rétegből veszi Tüskés. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a humán értelmiségi érzékenyebb (mondanám, hogy igényesebb, de ez ma már nem igaz). Tüskést olvasva, egy másik könyv idéződött föl bennem, *Szabó Zoltán* Cifra nyomorúsága. Azt kell mondanunk, hogy sok szempontból nem hogy javult volna, de egyenesen romlott a helyzet. Tüskés – szellemesen – *Gárdonyi* regényéből (A lámpás) vett idézetekkel „ütközteti” a miháldi iskolaigazgató történetét. Amelyben éppen az a szívszorító, hogy nem rendhagyó. (Hasonló élményei a recenzensnek is voltak...) Egy lánc crejét a leggyengébb lánc-

szemen mérik. Miért menekül el a tehetséges ember (értelmiségi) vidékről a nagyobb városba, vagy éppen a budapesti dzsungelbe? Mert minél nagyobb egy település, annál nagyobb biztonságot, „bújási lehetőséget” ad? Néhány évtizede a *Magyar Nemzet* akkor már idős, nagy tekintélyű munkatársa írta az akkor kezdő, írogató tanárnak, hogy „öcsém, ha irodalommal akarsz foglalkozni, azonnal ülj vonatra és gyere Pestre!” Hasonló tanácsot adott a bennszülött (miskolci) kollégám is. Az idő őket igazolta... Tüskés persze, hogy szelidítse a képet, képletet, szép gondolatokat ír a vidéki élet előnyeiről is. Mondjuk a természet közelségéről, a terep áttekinthetőségéről, az emberi kapcsolatokról stb. De ezek is csak olyanok, mint a sokat emlegetett decentralizálás, amelyet mindenkor a centrum deklarál. Miért lehet egy demokratikus államban sértés és hátrány a „vidéki-ség”? Jó lehet-e az a centrumnak? Nyilvánvalóan nem. A hiánygazdálkodás a szellemiekben is csak tűzoltóakciókat produkálhat. (Kozmosz)

Serfőző Simon: Otthontalanok

Lehangolóan szomorú olvasmány Serfőző Simon drámakötete. A reményvesztettségnek és az emberi lét sivárságának mélységeit mutatja fel, hogy az olvasó, vagy a (színházi) néző (mint e sorok írója is) a legszívesebben elhessené magától ezt a képet. Meg nem történté tenné, de tudjuk, a történelmet nem lehet meg nem történté tenni. Márpedig akkor jobb szembenézni vele, hogy jobban megérthessük a jelent, kiszámíthassuk a jövőt.

Serfőző Simon három színpadra

szánt munkája: a *Rémhírvivők*, az *Otthontalanok* és a *Mindenáron* a magyar parasztságról mond el nagyon fontos dolgokat. Olyan sístergő indulattal, megélt, megszenvedett keserűséggel, ahogyan az a legnagyobbaknak is csak ritkán sikerült. Hogy világirodalmi analógiákat keressünk: *Reymont*, *Zola*, *Hamsun*, vagy *Gorkij* neve idéződik föl, a *Barbárok* író *Móriczé*. Serfőzőnek semmi köze a pántlikás-dalra fakadó népszínművek parasztjaihoz, sem ezek későbbi „szoc-reál” változatához, azaz ahhoz az ide-

alizált paraszt- és faluképhez, amely hol a „tisztá forrást”, hol meg a „nemzetfenntartó erőt” akarta látni és ábrázolni a mindenkor kiszolgáltatott faluban. Serfőző nem „hősöknek” látja színpadra vitt alakjait, de esendő, kiszolgáltatott, a társadalom szélére sodródott embereknek, akiknek a sorsáról akarnak módon dönt a paternalista állam, s mintha gúnyolódna „há-lát” is elvár érte. Serfőző *Kassák* fel-fogását követi (jóllehet más élményforrásokból táplálkozik), aki azt mondta a *Misilló királyságáról*, hogy nem parasztregényt akart írni, hanem egy emberről, aki (mellesleg) paraszt. Zola (A föld) parasztjai ilyen föld és verejtékszaguak, ennyire brutálisan önzők és korlátoltak, mint a Mindenáron Juhánéja... Olyannyira nyers –, már-már elviselhetetlenül – ez az ábrázolásmód, annyira szokatlan, hogy egy percig se csodálkozhatunk, ha a színházak nem kapkodnak utána. Két (miskolci) bemutatóját (a *Rémhírvivőket* és az *Ottbontalanokat*) láttam, de egyik sem ért meg húsz előadást. Serfőző darabjaival nem brillírozhat a „rendező” színház, mert nem alkalmazhat semmiféle trükköt, ma divatos effektust. Ez a dramaturgia ugyanis puritánul egyszerű, az elvetélt sorsú emberek úgy fájnak a színpadon, mint egy elgennyedt seb, fekély. Ezeknek a drámáknak csak akkor van hitele (a színpadon), ha a színház nem önmagát akarja mutogatni, hanem alázattal követi a szerző instrukcióit, gondolatmenetét. Szomorú tény, hogy a mai magyar színház (eddig) szívesebben vizsgálta egy harmadvonalbeli post-avantgárd skandináv darabot, amely – mondjuk – az unatkozó polgársztyonok lelki pattanásaival bibelődik, mintsem a sorskérdésinket feszegető vaskos realizmust. Mert – mondjuk ki – vaskosak és kellemetlenek Serfőző igazságai, amelyekkel még a glasznoszty korában is kínos szembenézni.

Első darabja, a *Rémhírvivők* a második tsz-szervezésről szól. A si-

keresről. Három évtized távlatából már markánsabban látjuk ennek az áldásait, de az árnyoldalait is. Az elméleti alapvetés az volt, hogy a nagyüzem hatékonyabb, mint a kisparaszti gazdálkodás. De valóban hatékony nagyüzemeket hoztunk létre ama „ötvenes években”? A válasz egyértelműen *nem*. Hasonló folyamat zajlott le, mint (például Angliában) az eredeti tőkefelhalmozás idején. Az iparosításhoz tőke és szabad-mobil munkaerő kellett. Ezt csak a falu adhatta. Adta is. Ezt még el is lehetne fogadni – utólag –, hiszen a gazdasági és a történelmi szükségyszerűség is indokolná. A tragikus az volt, hogy idegen mintát másolt – *Sztálinét* –, nem számolt a magyar hagyományokkal, sajátosságokkal. Mit féltett a magyar paraszt? A korabeli irodalmi ábrázolások (lásd például *Darvas József*) durván leegyszerűsítve csupán az önzést és a maradiságot látta meg abban, ahogyan ragaszkodtak a lóhoz, szekerhez, földhöz. Holott itt másról többről is volt szó, amikor a paraszt a tulajdonát és a hagyományait védte. Lényegében a függetlenségéről volt szó, az 1848-as jobbjárendelettel szerzett szabadságáról. Serfőző nagyon is jól tudja – s a harmadik, a *Mindenáron* című darabjában ábrázolja is –, hogy mennyire önkizsákmányoló, szűk látókörű ez a paraszti mentalitás, maradi és embertelen. A *Rémhírvivők* tanyasi parasztjai mit sem tudnak *Engels, Lenin, vagy éppen Bubarin intelmeiről*, amelyben nagy bölcsességet, türelmet és tapintatot kérnek a parasztkérdés megoldásához. Ezek a klasszikusok ugyanis nagyon jól tudták, hogy a legnagyobb mozgatóerő az érdek, vagy, ha úgy tetszik, a tulajdonosi önzés. Ez készítette olyan hatalmas erőfeszítésekre a mindenkori parasztokat, ez adta az öntudatukat – az osztályét, emberi méltóságukat is. Nem a szövetkezés gondolata volt idegen tőlük, hanem az *alattvalói lét a bérmunkásé*. Attól féltek (s bizony, nem indokolat-

lanul), hogy az évszázadokon át apáról fiúra szálló tapasztalat, szaktudás, a föld- és az állatszeretet elsikkad, elvész, mert fölöslegessé válik az eladdig ismeretlen tulajdon- és gazdálkodási formában. Magyarán: attól a kiszolgáltatottságtól féltek, amelybe Sztálin kényszerítette a muzsikléttől alig megszabadult parasztokat. Serföző darabjai egy-egy állapotot, hangulatot jelenítenek meg, azaz egy folyamat eredményét. A Rémhírvivők a félelemét. Agitátorok járják a falvakat, tanyákat. A Hamar család is rettegve várja őket. Emlékezve ama első (1949 – 33-as) szervezésre, 1959 novemberében vad rémhírek kapnak lábra erőszakoskodásokról, atrocitásokról. Megint döntöttek a sorsukról – megkérdeztük nélkül ~ s ez keserű dühvel, hóbörgő acsarkodással és rémülettel tölti el hőseinket. Nem akarnak belépni a tsz-be, a „tudatalattijuk” viszont már feladta, érzik, tudják, hogy hiába minden ellenállás: a hatalom felőrlő ellenállásukat. A helyzet maga, következőképp az érzéseik, indulataik is megalázóak. Felnőtt ember, felelős állampolgár még akkor is nehezen viseli el, hogy mások döntsenek helyette, ha különben egyetért a döntéssel. Vérig sérti, ha butának tartják, olyannak, aki nem ismeri föl a saját érdekeit. A Hamar család – apa, anya, fiú – dühe, tehetetlenségében, kiszolgáltatottságában egymás, azaz, önmaga ellen fordul. Serföző dialógusai – *Veres Péter* kifejezésével – „sültrealisták”. A várakozás feszültsége elviselhetetlenné fokozódik, s a darab végén – még az agitátorok előtt – megjelenik a halál a Hamar-tanyán. A padláson(!) meghal az az öregember, aki egy hete bújkált a szabadban az agitátorok előtt. Grotteszk és abszurd ez a halál, mert éppen a méltóságát veszítette el, a sorsát tudatosan vállaló emberét. Az addig acsargó, hóbörgő tanyasiak kifáradva, önmagukat feledve lesik az agitátorok érkezését.

S mi lesz azzal a fiúval, aki a tsz

elől a városba menekült? Az ő sorsát követhetjük nyomon az Otthontalanokban. A Rémhírvivőkben Hamar Lajosnak hívták. Elbocsátották, s csak akkor fogadják vissza a gyárba, ha szülei aláírták a belépési nyilatkozatot. Csenda Feri néven ő az Otthontalanok főhőse. Munkásszálláson lakik ő is, felesége is. Emiatt nem lehet gyerekük. Rózsi, az asszony már nem bírja elviselni ezt a létformát. Azt mondja, hogy terhes. Elhagyják a munkásszállót, de hogyan tovább? Az albérletet is felmondja a háziasszony, amikor megtudja, hogy jön a gyerek. Patthelyzet. Az asszony haza akar menni a faluba, a férfi nem. Megérkezik idősb Csendané, s kifejti, hogy miért nem mehetnek vissza. Mert az „szégyen”.

A városból csak a sikeres ember mehet haza, látogatóba. Az idős parasztasszony érvei minden sivárságuk mellett is racionálisak. Évszázadokon át kizsákmányolták, lenézték, megalázták a parasztot, nem vették emberszámba. Az önkizsákmányoló gürcölést csak egy dolog igazolhatja: a vagyon, azaz, Veres Péter másik kifejezésével, a „kivagyiság”. Ebben az értékrendben annyit érsz, amennyid van, amivel hivalkodni tudsz. Telek, ház, autó, pénz. Itt nincs helye a gyerekeknek, tehát nincs jövőkép sem. Ezért szívszorító az ifjú férj öröme, amikor közli vele a felesége, hogy nem is lehet (három abortusz után) gyerekük. Marad a puszta, a sívár lét, amit alkohollal próbál elviselni Sopa, az a munkatársuk, akitől elvált a felesége. A Rémhírvivők parasztjai még az identitásukat, keserves, de önként vállalt létformájukat féltették, védtek. Az Otthontalanok városba szakadt parasztjai (kőművesek, segédmunkások) már páriák, mert a város, amelyet építenek, csak a *munkaerejükre tart igényt, a jelenlétükre nem*. De nincs már visszaút a faluba sem, mert az időközben modernizálódott mezőgazdaság nem tud munkát adni nekik. A marginálisan túlra kerültek, a lumpenproletár-

lét határára sodródnak. Mit vétettek? Tragikus vétségük lenne a szellemi alultápláltság, az a zsörtölődő mód (Hankiss Elemér kifejezése), ahogyan a létüket megélik, megfogalmazzák? Hisz ez is egy torz folyamat eredménye, mint ahogyan a Mindenáron Juhánéjának kapzsisága, felfelé kapaszkodó sznobizmusa is. Ez utóbbi darab már a jelen, a sátortetős, többszintes házaké, a csicsás kerítéseké, előre megépített kriptáké, megrendelt koporsóké. Juháné is végiggürcölte az életét, s öregségére pánik fogja el, hogy egyedül marad. Hazacsalja a lányát, Erzsit a városból. A konfliktus itt is nemzedéki, illetve szemléleti. Serfőző ebben a darabjában ábrázolja a legnaturalistább eszközökkel a már említett sivárságot, amely a gyarapodásban látja az élet értelmét. *Ady* jajdult föl így a Tisza parton („malomlaja, fokos, álombakók” stb.). Juhánének nincs is emberi vonása. Olyan, mint a mesék vasorrú bábája, a viccek gonosz anyósa. Mindenkit hajszolni és uralni akar egy, lényegét tekintve anakronisztikus értékrend nevében. Mintha utólag igazolná ama agitátorokat, akiktől Hamarék rémüldöztek: embertelenül üres ez a világ, amelyben a tárgyak, presztízsek, protokolláris értékek uralkodnak. Az úton összeszeeső férjéhez nem hív orvost („szimulál”), de a lányát orvoshoz akarja adni. Háza, amit úgymond a lányának épített és rendezett be, magán viseli a presztízsfogyasztás minden cícomás ostobaságát. Esztelen göggyével és önzésével megöli a férjét, aki meghal a nagy pocskékolással megrendezett

lagzin, amelyet végül is ő fullaszt botrányba, amikor rájön, hogy a vőjelölt tényleg nem orvos. Az ő jajongása a zárókép a darabban, amikor rádöbben, hogy életét elhibázta: sorsa, büntetése a magányos öregség.

Serfőző ebben, az utolsó darabjában jut el a legmesszibbre. Itt már kívülről, részvét nélkül ábrázolja az önpusztító önzést, ha úgy tetszik, a „kisárutermelés” csapdáját.

Mert ez is vakvágány: az önzés és önkizsákmányolás. Ebbe nem fér bele sem az életkedv, a humánus, sem a kultúra. A butaság társul a pöfeszkedő göggel és a fölfelé kapaszkodó úrhatnámsággal, mindenkor ellenszenvet, sajnálatot váltva ki cme társadalmi réteggel szemben. Mert áldozat is Juháné, egy manipuláltan deformált folyamaté, amely sorsára hagyta az iskolájától, orvosától, értelmiségétől megfosztott aprófalvakat. Innen már valóban menekül minden fiatal, s nem csupán munkát keres a városban, de az életformaváltás lehetőségét, reményét is, s egyáltalán a létét. Itt zárul is a kör. Csehov azt mondja, hogy az első felvonásbeli pisztolynak el kell dördülnie a darabban. Serfőzőnél koporsót hoznak az első jelenetben a színré, s a zárókép valóban a gyászé: egy életforma, egy generáció elsiratásáé. Mert Juha Imre meghalt, a fiatalok elmenekülnek, s ottmarad a hatalmas ház a síró öregasszonnyal. Mi következhet még?... erre még Serfőző sem tudja a választ. Ki merjük-e mondani? (Magvető)

Diósi Ágnes: Cigányút

Szociográfiai munkáról szólván ritkán használjuk a szép jelzőt. *Diósi Ágnes* könyvét úgy tartom szépnek, ahogyan azt *Petőfi* értette: szép az, ami igaz. Ezzel nem elsősorban a tartalomra utalok, mert kevés fájobb, neuralgikusabb kérdése van társadalmunknak, mint éppen „a” cigányságé, hanem a feldolgozás módjára, arra a szándékra, hogy egy a társadalom margóján élő népcsoportra felhívja a figyelmet. Soha nagyobb szükségünk nincs empátiára, toleranciára, odafigyelésre, mint éppen most, amikor ezeregy ok miatt nő a társadalmi feszültség. Durvábban fogalmazva a már-már lincshangulatba forduló bűnbakképzés és keresés. Nem új jelenség ez történelmünkben, mindig akkor jelenik meg, amikor az élet nagyobb súllyal nehezedik a társadalom egészére, amikor az így-úgy működő konszenzus szövete foszlóban van, amikor a felhalmozódott feszültség levezetést keres, s ha nem talál intézményes, jogi kereteket, akkor vad és vak indulatokban tör ki. Mondjuk ki magyarul: van cigánykérdés, mint ahogyan van zsidókérdés is ma Magyarországon. Mielőtt ezt, tehát Diósi Ágnes könyvét elemeznénk – nem hatáskeltésnek szánva – elég utalni arra, hogy egy szomszédos országban „magyar kérdés” van, atyánk fiai, testvéreink szenvedik el nyelvük, származásuk miatt a diszkrimináció, a nemzeti, társadalmi elnyomatást, megaláztatást. A demokrácia hiánya nemzeti sorscsapásként jelentkezik, kezelhetetlenné teszi a szociális,

társadalmi bajokat. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a cigánykérdés megoldása csupán a demokrácia függvénye, de mindenképpen része annak. A gyógyulás egyik feltétele maga az elemzés, a szembenézés. Diósi Ágnes mozdulata az értelmiségié, aki szívén viseli vérei sorsát. Egy percre nem titkolja, hogy elfogult és elkötelezett. Emiatt tollán vitathatóak is észrevételei, de senki nem vitathatja el felkészültségét, elhivatottságát. Végre kialakulóban van az a cigány értelmiség, amely egyszerre látja belülről, azaz megélt sorsként, ugyanakkor kívülről, azaz tárgyilagosan a nagyon is bonyolult kérdés – komplexumot.

A recenzens, akinek szintén van saját véleménye, élménye, óvatkodva keresgéli a szavakat. Mert nem lehet a cigányságról írni anélkül, hogy szembenéznénk elfogultságainkkal, negatív élménycinkkel, a közvélemény sztereotípiáival. Ha felszáll két cigány a buszra, villamosra, vonatra rögtön „velük van tele”. Hangosak, agresszívok, közkeletű szóval „szemtelenek”. Az is igaz, hogy még ha meg se szólálnak, már is ellenszenv, jó esetben tartózkodó gyanakvás fogadja őket. Évszázados tapasztalat sűrűsödik ebben a szemléletben, viselkedésben. Van persze hipokrita képmutatás is, mondván, hogy „a cigány is ember”, „azok közt is van rendes” stb., de – miért tagadnánk? – az idegenkedés és a gyanakvás kölcsönös.

De mi ennek az oka? Hogyan alakult ki? Meddig tartható? Ho-

gyan oldható föl? Mert abban, hogy ez így nem tartható, abban a közvélemény józanabb része is meg egyezik. Elvégre több mint félmillió honfitársunkról van szó, a mi „négerjeinkről”, akiknek a sorsa nem lehet közömbös. Ha komolyan gondoljuk a társadalmi kibontakozást, fellengzősebben fogalmazva a felzárkózást Európához, akkor nagyon nem mindegy, hogy a holnap munkaereje milyen lesz. Szándékosan emlitem először ezt, a pragmatikus szempontot, s nem a humánumét, demokráciáét, mert – ha jól értem Diósi Ágnest – ez az eddigi megoldási kísérletek gyenge pontja, tudniillik, hogy csak munkaerőnek tekintettük az embert. Még a nemzet sorsáért aggódó demográfusok (s néhány írónk is) azzal érvel a népességfogyást panaszolva, hogy nem lesz elég munkaerő az ezredfordulóra. Mintha az ember életcélja nem lenne más, mint újratermelni a saját munkaerjét, hogy reprodukálja önmagát. *Engels* definícióját – az emberről – értelmezi félre, illetve egyszerűsíti le durván ez a szemlélet. Ma már látjuk, sejtjük, hogy ez a pragmatikusnak tűnő szemlélet és gyakorlat milyen nagy galibákat okoz. Az ember nem, nem csupán „szerszámkészítő állat”, de valami más, több is. A munkaerő újratermelése sem oldható meg, ha csupán erre koncentrálunk. Az extenzívnek nevezett fejlődési szakaszban, amely abszolutizálta a „kalapácsos embert”, azaz a munkán csak a fizikai munkát értette, nagy tömegű segédmunkással számolt. Még ma is egymillió ember él anyagmozgatásból. Konzerválva ezzel egy (termelési) színvonalat, akadályozva az átalakítást, amely feltételezi és igényli a konzerválható tudást, az ember érdekeltté tételét a fejlődésben. Ez nem csupán a cigányságot érinti, mint ahogyan a sokáig letagadott,

szőnyeg alá söpört szegénység kérdése sem, de minthogy a cigányság nagy tömegei marginalizálódtak, a társadalom peremére szorultak, mint deviancia, tehertétel „cigánykérdés-ként” is jelentkezik. Megoldásuk sem képzelhető el másként – ebben kicsit vitáznék Diósi Ágnessel –, mint komplexen, azaz az egész társadalom felemelkedésével. Minthogy a lánc mindig a leggyengébb szemnél szakad, s mert a társadalom elhárító mechanizmusa mindenkor hajlamos a bűnbakképzésre, az említett kérdések becsomagolhatók „a” cigány csomagba. Ők a szegények, az alulképzettek, a deviánsok stb., stb. A legkönnyebbnek tűnő védekezési reflex mindezért őket tenni felelőssé, mondván, hogy „lusták, piszkosak, rendetlenek, buták” stb., stb. Diósi Ágnes meggyőzően elemzi hogyan, milyen folyamatokban alakult ki ez a kép, illetve elhárító mechanizmus. Történelmi örökség ez, de ez nem ment föl minket, befogadó nemzetet sem. Adva van egy népcsoport, amely nyelvében, de még identitásában sem egységes, amely több száz éve éli Európában történelem alatti létét. Termelési kultúrája, amelyet magával hozott, s mely a feudalizmusban még korszerűnek is mondható volt, időközben elévült, fölöslegessé vált. Emiatt mindig is csak a megtűrtség állapotában leledzettek, a társadalom lenézett, páriarétegeként. Ez a margináltság arra szorította őket, hogy megőrizzék – időközben bizony elévült – törzsi, közösségi szokásaikat, erkölcsi, társadalmi normáikat, amely gátjává vált a beilleszkedésüknek, de a befogadtatásuknak is, növelve ezzel – már-már az elviselhetőség határáig – a feszültséget a környezettel szemben.

A szerző sok nézőpontból vizsgálja a témát. Szemléletes a cím. Cigányút=tévíút, de nem csupán a

cigányságé. Az emberi méltóság feltétele a megfelelő táplálkozás, lakás, iskola, munka. Az, hogy az ember képes is legyen megteremteni ezeket a feltételeket, el tudja fogadtatni magát, be tudjon illeszkedni a környezetébe. A marginális csoportok – és ez nemcsak a cigányságra áll – nem képesek erre önmaguk erejéből. Éppen ezért ez egyszerre szociális, pedagógiai, egészségügyi, politikai kérdés. Diósi Ágnes életrajzokat mutat be, drámákat és tragédiákat. Tolla a résztvétől forrósodik át, de nem csupán részvétet, szánalmat akar kiváltani az olvasóból. Meggyőződéssel vallja, hogy a hátrányos helyzet az egész társadalomé, ha nem tudja megoldani a kisebbség sorsát. Bemutatja az emberség, a hozzáértés példáit is, a megoldásait. Pedagógusokról ír, papokról,

értelmiségekről, akik misszióknak tekintik a bajba jutottak fölemelkedését. Visszafogottan, de szemléletesen állítja elének az antidemokratikus, az intoleráns, a brutális, a türelmetlen gesztusokat is, amelyek csak tovább rontják a helyzetet, növelik a bajt. S nemcsak a cigányokét, mert önhittség lenne azt hinni, hogy a szegénység, az elesettség, az alultápláltság, alulképzettség csupán a cigányság sajátja. Az ehhez, ihász, ölelhez, alhász, a mindenséggel mérd magad parancsát mindenkire értette *József Attila*, s mindaddig, amíg ebben hiányt szenvednek emberek az egész társadalom szégyene, robbanásveszélyes feszültséggóca marad a cigánykérdés (is.) (Magyarország felfedezése, Szépirodalmi.)

HORPÁCSI SÁNDOR

ALULLÉVŐK

Állami gondozás == csőd

Amikor az ELTE szociálpolitikai tanszékén Talyigás Katalint, a szociális munka tanárát fölkerestem, hogy az állami gondozottak helyzetéről beszéljünk, az járt az eszemben, mi lenne a kötelességem, ha valamelyik barátom – például azért, mert tudja, hogy halálosan beteg – rábízna a gyermekét. Azt hiszem nem lenne más kötelességem, mint annyit adni ennek a gyerekeknek, mint a saját kölykeimnek, vagyis olyan sorsot, amelyet a lehetőségeken belül magamnak kívánnék.

Amit a magyar állam évtizedeken keresztül tett és tesz a rábízottakkal, a leginkább elesett és tehetetlenné vált szerencsétlen gyerekekkel, az semmiféle európai emberi mértékkel nem minősíthető. Az csőd. A szocialistának nevezett társadalom permanens etikai csődjénck egyik legfontosabb mutatója. Nincs mentesség.

Amit ma az állami gondozás rendszeréről elmondhatok, amögött igen sok küzdelem és nagyon kevés eredmény van. Azt hiszem, hogy az állami gondozás jelenlegi rendszere sok tekintetben túlhaladott.

– *Valaha is volt olyan, ami megfelelt volna?*

– Igen. Ezt a rendszert is történetében érdemes vizsgálni. A háború után nagyon sok gyerek maradt árván. Erről nagyon hitelesen szolt a „Valahol Európában” című film: százával, ezrével maradtak gyerekek család nélkül. . . Lefoglalták számukra a kastélyokat, ott elhelyezték őket, enni adtak nekik, gondozták őket. Igen humánus alapja volt annak, hogy ezekről a gyerekekről az állam gondoskodik, ne csak a helyi közösségek, ne csak az egyházak. . .

– *A háború előtt ez másképp volt?*

– Abban az értelemben, hogy nem kellett tömegekről gondoskodni. A nagy intézményhálózat kiépüléséhez a háború ténye járult hozzá. A kiépült rendszer azonban tükrözta az állami politikát: nem a személyiség volt a hangsúlyos, nem a gyerek, nem az individum, hanem a „közösségi nevelés” elve alapján, a kollektivitás elve határozott meg mindent.

– *Szovjet mintára?*

– Teljes mértékben. Bár azok az orvosok, akik elkezdtek . . . és azok a pszichológusok, akik még 1948-ig dolgoztak, például analitikusok voltak, tehát rendelkeztek azzal a nyugat-európai eredetű kultúrával, amelyben a személyiségformálás a legfontosabb erő. Családiasan, kis csoportokban, egy-egy gyerekkel külön-külön is törődve működtettek intézményeket. Tehát én az ötvenes évekre tenném a cezúrát. Addigra lett például a pszichológia nem kívánatos tudomány. Létrejött egy állami intézményrendszer, amelyik. . . nem azt mondom, hogy antihumánus. . . de mégis csak lélektelen . . . ami abból következik, hogy egy rosszul értelmezett „közösségi szemlélet” alapján épült fel a rendszer. Érdekes megfigyelni, hogy Nyugat-Európában is van egy ilyen hullámváz: kis intézmények, családi-

as ellátás – nagy intézmények, üzemszerű ellátás. Ott, ahol már száz ember van, már lehetetlen családi légkört teremteni. Ez indokolt volt a háború után, amikor rettenetesen sok volt a gyerek, nem volt más megoldás, de talán már akkor ki lehetett volna építeni egy differenciáltabb, sokszínűbb rendszert. És talán nem egy olyan ideológia nevében kellett volna munkához látni, amelyik nem elsősorban a családból és nem a gyerekekből indul ki, hanem valamilyen kollektív eszméből.

– *Ez az eszme azonban lebetővé tette volna, hogy az árván maradt gyerekekből – éppen azért, mert nem érik őket holmi csökevényes polgári, meg mit tudom én milyen hatások – egy elit értelmiség jöjjön létre. Még akkor is, ha ez janicsár értelmiség lett volna. Hát ez se sikerült.*

– Lehet, hogy voltak ilyen elképzelések, de ehhez semmiféle eszköz nem állt rendelkezésre. Ezt az intézményrendszert úgy lehet legjobban jellemezni, hogy oly nagyok, annyira személytelenek – egy gyerekkel hat-nyolc felnőtt foglalkozik csecsemőkorától –, hogy elveszik a gyerek. Ez a „felelőtlenység rendszerévé” válik, hiszen egyszerűen nincs az adott gyereknek egy személyben felelőse. Nincs olyan felnőtt, akihez úgy kötődne, mint a szüleihez, akire a társadalom személy szerint rábízná a gyereket. A megbízó is, a megbízott is megfoghatatlan. Budapesten egy gyám van! Tehát több ezer gyerekért egyetlenegy embernek kell gyámként felelősséget vállalnia. Ilyen a gyámügyi rendszer.

– *Ez elképesztő, nem is tudom fölfogni.*

– Nehéz is... A GYIVI igazgatója. Természetesen nincs személyes kapcsolata a gyerekekkel. Köztük van az intézményhálózat. Ha mondjuk a nevelőotthon igazgatója lenne a gyerek gyámja, akkor már konkrét felelősségről lenne szó. De lehetne egy tanár is, vagy valaki annak a kerületi tanácsnak a gyámügyi osztályáról, amelyik állami gondozásba vette a gyereket... és felelős lenne azért is, hogy mi történik tizennyolc éves kora után... De nincs konkrét gyám. Ettől abszurd a rendszer.

Visszatérve a történetre: 1956 után ismét tömegesen kerültek a gyerekek állami gondozásba. Erről nem szoktunk beszélni. Hihetetlenül sokan maradtak árván, és nagyon sokan hagyták itthon a gyerekeiket azok közül, akik elmentek. Akkor megint fejleszteni kellett az intézményeket. De a szellem nem változott. Akkor alakultak a gyerekvárosok.

Az utóbbi harminc évben azonban egy teljesen új tendencia alakult ki, amiről talán érdemes beszélni. Nem azért kerülnek a gyerekek állami gondozásba, mert felnőtt támasz nélkül vannak, hanem azért, mert a szülők létfeltételei annyira bizonytalanokká váltak, hogy képtelenek a gyerekek ellátására...

– *Vagy a személyiség épült le annyira, hogy képtelenek erre...*

– Vártam, hogy ezt hozzáteszi, de én nem hiszek ebben. Illetve okozatnak látom. De az ok az, hogy olyan tartós ellehetetlenülés zajlik le a társadalom egyharmadán belül, hogy arra nincs erejük az embereknek, hogy a gyerekeikre mindennap szükséges energiát – akár a neveléshez, akár a pusztán életben tartáshoz – előteremtsék.

– *Az a különös, hogy egy viszonylag állandó szám alakult ki éppúgy, mint például az öngyilkosoknál. Minden évben harminc-nyegyvenezer gyerekkel számolhatunk. Egy kisváros lakosságával.*

– Most, hogy a válság mélyül, már többen vannak, látszik, hogy egyre több család kerül abba a kritikus állapotba, amikor tovább már nem

bírja. Legtöbbször nem tudják megoldani a lakáshelyzetüket, nem tudnak elhelyezkedni... alacsonyán iskolázottak... nem tudnak eleget tenni annak a belső követelménynek, hogy a gyerekekről gondoskodni kell, elhanyagolják őket. Ugyanakkor nagy harc is folyik az ilyen helyzetbe került gyerekek körül: ha intézménybe kerülnek, akkor ezentúl mi történjék velük?

- *Kilátástalan ez a harc is.*

- Én azt az álláspontot képviselem – kevés eredménnyel –, hogy ezeknek a családoknak az élethelyzetét kellene segíteni, rendezni. Mindazt a pénzt, amit a gyerekeik állami gondozására fordítunk, ha a családok intenzív segítségére fordítanánk, a legtöbb esetben megoldást találhatnánk.

- *Abogy a kórházi kezelésnél olcsóbb az otthoni gondozás, talán ez az államnak is kevesebbe kerülne.*

- Krízishelyzetben, ha szétesőben van a család, valószínűleg segítség, ha a gyereket kiemelik. Mert a gyereket védeni kell: ne a gyereken verjék le mindazt a keserűséget, tehetetlenséget, ami a szülőkből összegyűlt. De közben mindent meg kellene tenni azért, hogy a család helyzete normalizálódjék, hogy a gyerekekkel való kapcsolata erősödjék. Az állami gondozást én egy szolgáltatásnak gondolnám azért, hogy a családot segítse, és a gyermek is a legjobb pozícióba kerülhessen vissza.

A másik út a nevelőszülői hálózat, ami a gyerekeknek mégiscsak egy családias nevelést ad. De ez azt jelentené, hogy létre kell hozni, illetve nagyon erőssé kellene tenni a hivatásos nevelőszülői hálózatot.

- *Hát én mostanában úgy látom, mintha valahol Móríciz Zsigmond körében maradtunk volna a mi nevelőszüleinkkel.*

- Pontosan.

- *Találtam olyan nyomokat, amelyek azt mutatják, hogy ebben az országban még ma is kereskednek a gyerekszolgákkal.*

- A móríczi világ megelevenedése akkor igaz a nevelőszülői hálózatban, ha ez nem szakzerű, ha nincs társadalmi kontrollja, ha nem első sorban a gyerekekért végzett szolgálat, hanem a gyerekekből nyert haszon miatt működik. Ezt az egészet igen alaposan át kellene gondolni. Ki kellene alakítani egy olyan képzési rendszert, amelyik tudatosítja a nevelőszülőkből a feladataikat, legalább annyira, mint most az állami gondozásban dolgozó pedagógusokkal. Ez a hivatáson felül egy szakmai feladat is! Segíteni kell a szociális érzékenység, a kapcsolatteremtési készség kialakítását, az empátiát. Még egyszer hangsúlyozom: én a nevelőszülői hálózatot a második helyre teszem a járható utak közül. Rendkívül fontos a társadalmi ellenőrzés, hogy véletlenül se forduljon elő, amire ön utalt és amit én is tapasztalok.

- *Az intézeti nevelést, mint lebetőséget tehát a harmadik helyre teszi.*

- Igen. Bizonyos körülmények között feltétlenül szükségesnek tartom. Tehát nem mondom azt, hogy ne maradjon fenn egyetlenegy intézet sem, bár az előbb arról beszéltem, hogy az ember indulattal fogalmaz, ha egy kicsit is betekintést nyer... Nekem tíz éve, amikor megismerkedtem ezekkel az intézetekkel, az első reakcióm az volt, hogy meg kellene szüntetni őket. Ugyanis rosszabb helyzetbe kerülnek a kikerülők, mint amilyenben akkor voltak, amikor bekerültek. Talán az életüket megmentik, amikor intézetbe kerülnek, de a kikerülő gyerek stigmatizált lesz – ezért egy életre meghatározó az, ha valaki állami gondozásban nőtt föl. Az intéz-

mények legnagyobb gondja ma az, hogy nincs mögöttük kontrollközöség. Ha tehát semmiképpen nem lehet a gyerek a saját családjánál, vagy egy másiknál, akkor is kellene, hogy legyen közösségi kapcsolatuk, amelyikhez tartoznak, mert az mégis jelent valami védelmet. Lehet itt szó egyházzal, vagy bármilyen más szervezetről.

- *Ezt a hivatást töltötték volna be a szocialista brigádok.*

- Ezt én hamisnak és rossznak tartom, mert valódi áldozatot nem hozott. Ezt a munkát nem lehet, sem csak professzionális, sem csak protokoll módon csinálni.

- *Nem beszéltünk még az örökbefogadásról. Évek óta ígéretik, hogy leegyszerűsítik a procedúrát. . .*

- Talán most fogják elfogadni a gyermekvédelemmel kapcsolatos új törvényeket és akkor tényleg változás lesz. A jogalkotó valószínűleg azt a kettősséget élte át, hogy tudja: a gyerekek van apja-anyja. . . és hihetetlenül nagy felelősség dönteni a család sorsáról, amit csak igen nagy kompetenciával lehet gyakorolni.

- Én hiszek abban, hogy az a jó kiindulási alap, ha a család életét akarjuk rendezni. És ha ez azonnal nem megy, akkor később kell visszahelyezni a gyereket a családba. Csak ennek az útnak nem alakult ki a feltételrendszere. Nincs szociális munkás, aki intenzíven segítené a családot. Nincs meg többnyire az a minta, amelynek segítségével a segítők és a segítséget igénybe vevők között a kapcsolat eredményesen működne. Azok a családok, amelyek teljes szétesésben vannak, nem is látnak mintát arra, hogy mégis merre induljanak el, hogy visszakaphassák a gyereket, ha bizonyos feltételeknek megfelelnek. Nincs, aki velük ezt átgondolja, átbeszélje, kidolgozza a megfelelő programot. . . teljesen magukra hagyatottak, és a gyerekeikben újratermelődik a szülők sorsa.

- *Egyszerűen szörnyű az a kilátástalanság, ami abból adódik, hogy szakma, lakás és minden nélkül szélnek eresztik ezeket a gyerekeket. . .*

- A legrosszabb ebben az, hogy a saját családjukkal való kapcsolatuk teljesen negligálódik. Márpedig az, aki a saját gyökereit nem ismeri, ahhoz semmilyen módon nem viszonyul, az igen nehezen kapaszkodhat meg. Letagadni, elveszteni, szégyellni a múltat. . .

- *Én úgy gondolom, hogy ez még mindig több a semminél, mert akkor legalább tudom, hogy valamit letagadok, van mit letagadnom. . .*

- Vagy pedig megbocsátok, megértem, hogy a szüleim erre a sorsra jutottak, mert nem csak ők tehetnek róla, hanem ez a világ, amelyik elvette a földjüket, ingázókká kényszerítette őket. . . Nem kell feltétlenül követni a szülőket, de meg kell kísérelni megérteni a sorsukat. Tehát erkölcsileg új viszonyt kell kialakítani ezekben a gyerekekben, talán azért is, hogy a szülők megbéküljenek a saját sorsukkal. Ezt egy olyan rendszerben, ahol százával kell a gyerekekre tekintettel lenni, ahol a személyes kapcsolatok nem jelentenek döntő szerepet, szinte lehetetlen elérni.

- *Megértetni azt, hogy ezeket a tömegeket 1956 után a régi társadalmi rend fölbontásának utolsó hulláma juttatta szerencsétlen helyzetbe. . .*

- Az iparosítás gyorsított folyamata és a nagyüzemi mezőgazdaságnak az a rendszere, ami itt kialakult, tömegek elbizonytalanodásához járult hozzá. Ez termelte az állami gondozás számára a gyerekeket. Konkrét példa: fölkerültek a városba. Az apa, az anya munkásszálláson. A magyar munkásszállások rendszerét úgy építették ki, hogy a házaspárok nem lehetnek

együtt. Valahol az utcán, vagy az erdőben együtt voltak – gyermekük lett. Házaspárok! Tehát nem valamiféle szabadosságból. És a gyermekkel nincs hová menni. És mind a kettő tisztességes munkásember. Csak azért kerül a gyerek állami gondozásba, mert nincs lakásuk. Megszületik a második gyerek és akkor az egyik az egyik intézetbe, a másik a másikba, mert ugye a GYIVI rendszere nem feltétlenül követi a családi rendszert, hanem oda viszik a gyereket, ahol éppen hely van. Egyik vasárnap ide mennek látogatni, másik vasárnap oda. De már nem tudnak együtt hazamenni, mert nincs hová. Ez a helyzet aztán szépen leépíti az embereket, megbetegszenek, szinte lehetetlen kibontakozni, megoldani a gondokat. És nem alkoholisták, nem bűnözők, egyszerűen csak nem volt munka abban a kis faluban, ahonnan eljöttek. Amit megkeresnek abból semmire jut, nemhogy lakásra. Nagyon fontos leszögezni, hogy ennek a negyvenezer gyereknek a szülei döntő többségükben nem idősebbek harminc évnél! Azért ez elgondolkodtató. Talán mégsem akkora igény az, ha azt mondom, hogy ennek a rétegnek az életviszonyait próbáljuk meg úgy rendezni, hogy a gyerekekhez joguk lehessen.

– *Erre kétlábú, fehérbőrű fajtatársaink egyből rávágják: és a cigányok?*

– Ha egy közösség belső kulturális viszonyait szétörlik, és utána arra kényszerítik, hogy asszimilálódjon egy teljesen más környezethez és kultúrához, akkor abban a közösségben igen nehéz egészséges gyerekeket felnevelni.

– *Sok mindent el lehet mondani a cigányokról, de azt hogy ne szeretnék a gyerekeiket, semmiképpen.*

– Így van. Sokkal differenciáltabb a cigányság is. De látni kell, hogy hihetetlenül rossz körülmények között élnek úgy, hogy sokszor tényleg a gyerekek pusztá élete is veszélyben van. Tehát én megértem azt a gyámügyest, aki a gyereket kiemeli a családból. Például azért, mert a kórházból az orvos már nem engedí vissza a családba. És akkor már nincs visszaút. Ezt tartom a legnagyobb hibának: azt már kidolgoztuk, milyen okok miatt kerüljön állami gondozásba egy gyerek, de hogy miképpen kerüljön ki – a gyereket védve...?

– *Amit ön birdet az tulajdonképpen azt mondja ki, hogy személyre szóló segítségre lenne szüksége a szülőknek, a gyerekeknek. De van-e remény?*

– Van. Akiket korábban nem érintett meg a válság, azok közül is egyre többen látják be, hogy ma Magyarországon társadalmi-gazdasági – és ezek következtében egy etikai válság is van. Ez ráébreszti őket arra, – mint ahogy engem is –, hogy valamit tenni kell. Már beszélünk arról, hogy a gyerekek ügye nem oldható meg személyes áldozatok nélkül... Azt hiszem, egyre több ember jön rá arra, hogy a saját túlélési stratégiájának sikeres megvalósításához is szükség van arra, hogy másokért tegyen valamit. Kialakul egy olyan réteg, amelyik ezt a felelősséget képes mélyebben átérzeni. Remélem azt, hogy az állam ezen a téren is másképpen fog dolgozni, hiszen egészen biztos, hogy a többpártrendszer itt is érezteti majd hatását. Én nem tudok nem hinni abban, hogy lesz kibontakozás. De meg kell küzdeni azért, hogy itt egy emberarcú társadalom alakuljon ki.

FÖLDI PÉTER

Magyari Életfa

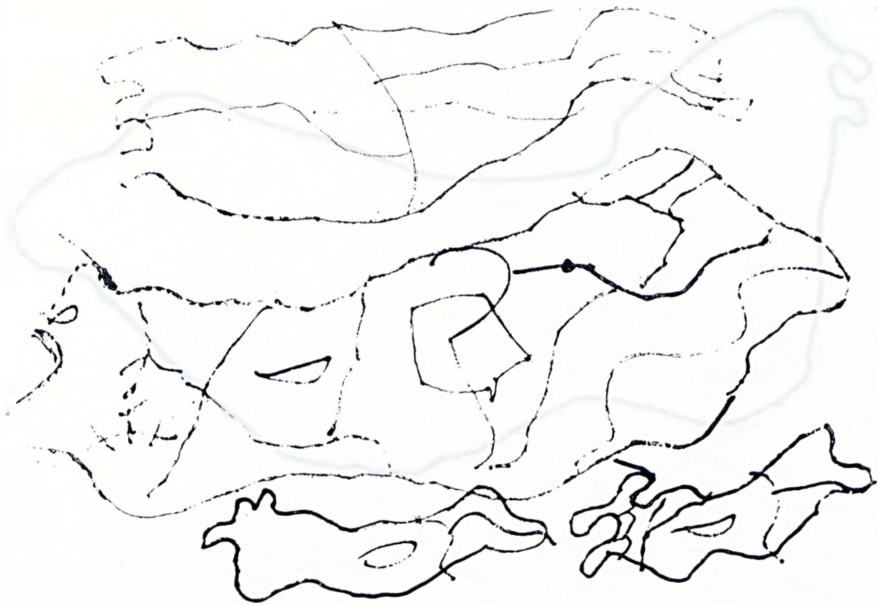

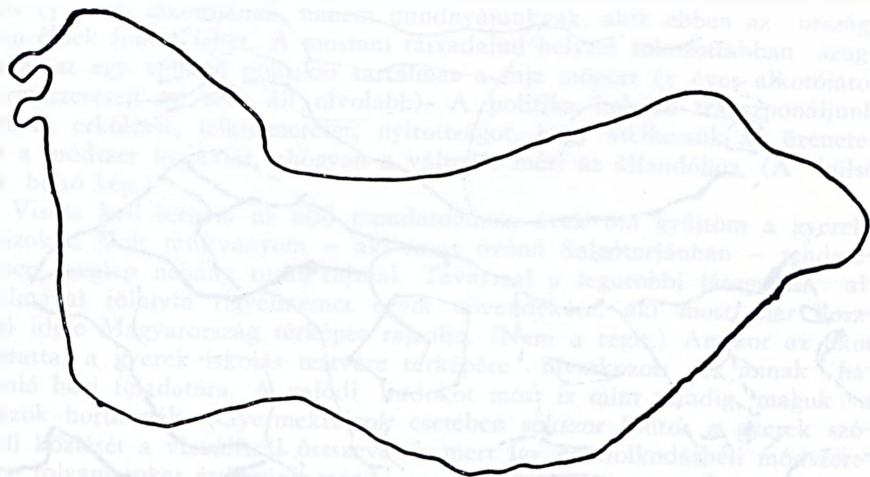
Évek óta gyűjtöm, a gyerekrajzokat. Izgalmas valódi művészi élményt, sokszor a katarzísig fokozott látomást közvetítenek. Világuk a világunk, módszerük a hitelesség. Jelzéseik direktek, közlendőik, üzenetük olykor létfontosságú. (A személyiség közösségivé transzponálódik az átélés mélységétől.) Az átélt, megtapasztalt valóság nem tűri a jelek pontatlanságát, a jel és jelentéstartalom – és ebben minden befejezett gyermekrajz közös – pontosan fedésbe hozható. Általánosságban beszélni gyermekrajzokról nem érdemes. Minden gyerek (ember) más, mások az indulatai, gesztusai, értelme máskép, más-más tükörrre vetít, a fénytörések egyéni színezete hitelesít. Persze nem mindegy, hogy mit és hogyan vetítünk erre a tükörrre, ennek megfelelően vannak fontos és kevésbé fontos gyermekrajzok.

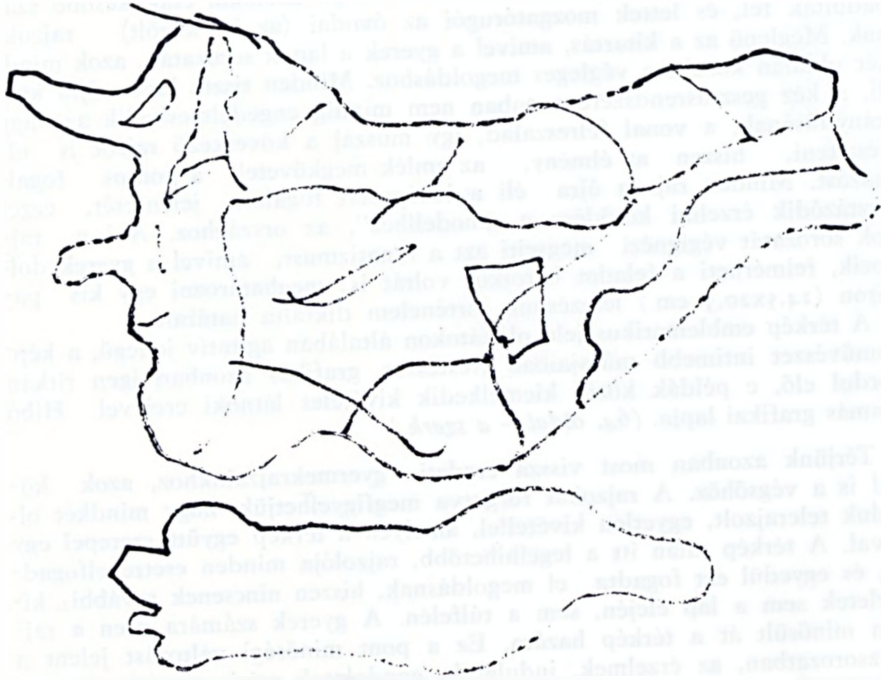
Nézzünk most meg egy olyan rajzot, rajzsorozatot, amely nemcsak óvodás (5 éves) alkotójának, hanem mindnyájunknak, akik ebben az országban élnek fontos lehet. A mostani társadalmi helyzet fokozottabban szuggerálhat egy vélhető politikai tartalmat a rajz mögött (5 éves alkotójától természetesen mi sem áll távolabb). A politika helyére transzponáljunk etikát, erkölcsöt, lelkiismeretet, nyitottságot, hogy átélhessük az üzenetet és a módszer logikáját, ahogyan a változót méri az állandóhoz. (A külső és belső kép.)

Vissza kell térnem az első mondatomhoz, évek óta gyűjtöm a gyerekrajzokat. Volt tanítványom – aki most óvónő Salgótarjánban – rendszeresen meglep néhány tucat rajzzal. Tavasszal a legutóbbi látogatása alkalmával fölhívta figyelmemet egyik növendékére, aki most már hosszú ideje Magyarország térképét rajzolja. (Nem a régit.) Amikor az okot kutatta, a gyerek iskolás testvére térképére hivatkozott és annak hasonló házi feladatára. A valódi indokot most is mint mindig, maguk a rajzok hordozzák. (Gyermekrajzok esetében sokszor fontos a gyerek szóbeli közlését a vizuálissal összevetni, mert így gondolkodásbeli módszereket, folyamatokat érthetünk meg.)

A rajzsorozat időben is mutatja, hogyan küzd meg a gyerek a motívum egyre tömörebb, egyre igazabb jeltartalmáért. Az előkép (a térkép emléke) és annak fogalmi tartalma követeli a beazonosíthatóságot. A térképet a gyerek ugyanis az óvodában már az emlékezetéből idézi fel. A képi jel pedig adott esetben ismert, bejárt lakhelyet, fővárost, Balatont jelent. Az otthon készített másolat – ha volt ilyen – emlékezetébe véste a formát (életkori sajátosságait messze meghaladó megfigyelő képességgel).

A formához kötődő valódi érzelmek, tartalmak azonban csak később szabadultak fel, és lettek mozgatórugói az óvodai (az itt közölt) rajzoknak. Meglehető az a kitartás, amivel a gyerek a lapok sorozatán, azok mindkét oldalán közelíti a végleges megoldáshoz. Minden tiszta lapon újra kezdi, a kéz gesztusrendszere azonban nem mindig engedelmeskedik az agy irányításának, a vonal félreszalad, így muszáj a következő rajzot is elkészíteni, hiszen az élmény, az emlék megköveteli a pontos fogalmazást. Minden rajzon újra éli a leképezett fogalom jelentését, ezzel tisztázódik érzelmi kötődése a „modellhez”, az országhoz. Aki a rajzok sorozatát végignézi megsejti azt a fanatizmust, amivel a gyerek dolgozik, felmérheti a feladat heroikus voltát is: meghatározni egy kis papíron (14,5x20,5 cm) létezésünk történelem diktálta határait.

A térkép emblemikus jele plakátokon általában agitatív jellegű, a képzőművészet intímabb műfajaiban (festészet, grafika) azonban igen ritkán fordul elő, e példák közül kiemelkedik kivételes látnoki erejével Hibó Tamás grafikai lapja. (64. oldal – a szerk.)

Térjünk azonban most vissza eredeti gyermekrajzainkhoz, azok közül is a végsőhöz. A rajzokat forgatva megfigyelhetjük, hogy mindkét oldaluk telerajzolt, egyetlen kivétellel, amelyen a térkép együtt szerepel egy fával. A térkép talán itt a legelhitetőbb, rajzolója minden esetre elfogadta, és egyedül ezt fogadta el megoldásnak, hiszen nincsenek további kísérletek sem a lap elején, sem a túlfelén. A gyerek számára ezen a rajzon minősült át a térkép hazára. Ez a pont minőségi változást jelent a rajzsorozatban, az érzelmek, indulatok, gondolatok rajzi szintézise visszagazolódik a gyerekekben, a rajz és a belül megszületett gondolat ettől a

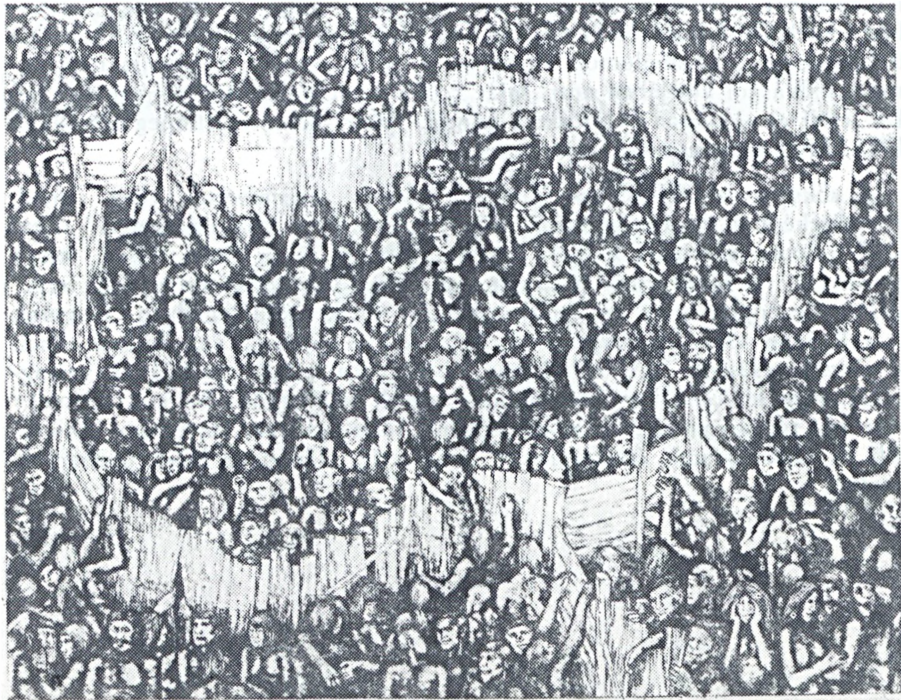
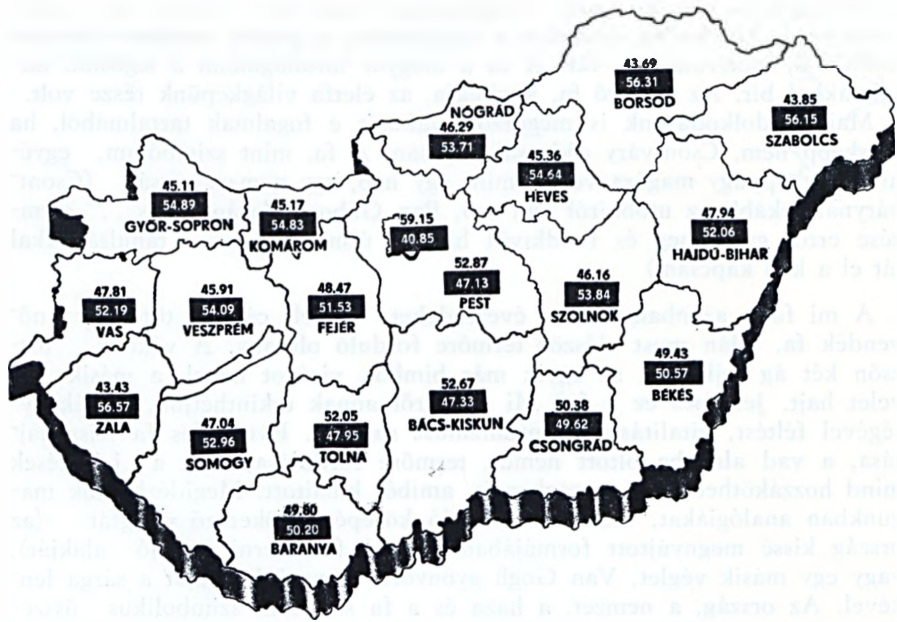
perctől azonos. A térképből megszületett haza már képes, sőt szükségszerűen, kötelezően életre hív a fogalomhoz a gyerek számára szorosan kötődő új motívumot, a fát. A fa a magyar mitológiában a legősibb tartalmakkal bír. Az égigérő fa, a világfa, az életfa világméretű részét volt.

Mai gondolkodásunk is megőrzött valamit e fogalmak tartalmából, ha másképp nem, Csontváry cédrusai kapcsán. A fa, mint szimbólum, egyéni sorsot éppúgy magára vehet, mint egy nép, egy nemzet sorsát. (Csontvárynál inkább az utóbbiról van szó, Pap Gábor „Zarándoklás...” elemzése erről győz meg és rendkívül hiteles, útmutatásszerű tanulságokkal lát el a kép kapcsán.)

A mi fánk azonban nem évezredek megélt cédrus, törékeny növendék fa, talán most először termőre forduló oltvány. A vékony törzsön két ág fejlődött, az egyik már bimbót, virágot nevel, a másik levelet hajt. Jelképes ez a fa? Mi kívülről annak tekinthetjük, törékenységgel féltést, vitalitásával optimizmust sugároz. Évezredek friss hajtása, a vad alanyba oltott nemes, termőre fordulása, ezek a jelentések mind hozzáköthetők az országhoz is, amiből kihajtott. Megidézhethetünk magunkban analógiákat, indonéz lélekhajó közepén gyökerező világfát (az ország kissé megnyújtott formájában könnyű felismerni a hajó alakját), vagy egy másik véglet, Van Gogh gyönyörű rügyező kis fáját a sárga lepével. Az ország, a nemzet, a haza és a fa sorsának szimbolikus összekapcsolása a „felnőtt” gondolkodásra utal, nem baj ha elidőzünk ennél a lehetőségnél, értelmezésnél is, nem tanulságok nélküli... A gyerek azonban ennél jóval konkrétabb és ettől megkérdőjelezhetetlenül hitelesebb, az ő fáját nem a szimbólumok áttételessége hívta életre, az ő fája nagymamája szilváskői kertjében nőtt, saját kedvenc oltványa. A térképen a fa helye jelöli az országon belül azt a pontot, amelyikhez érzelmileg leginkább kötődik, magyarán, amit igazán szeret.

A sokszor sokféleképpen habosra lúgozott hazaszeretet, vagy ennek ellentétéként a nacionalizmustól való félelem miatt alig emlegetett fogalom valódi, felhangok nélküli formát nyert. A tükör tiszta, talán kicsit túlzottan is, hiányoznak a történelem marta vakfoltok, torzulások, repedések, de éppen ezért, és éppen most, és mert valahol mélyen bennünk is kell, hogy éljen egy ilyen tiszta kép, kell és jó, hogy van apropó ennek a visszakeresésére. (A vállalkozás, ismerve a lelkek guánójának vastagságát, nem kevésbé heroikus, mint a gyerek feladatvállalása.) A gyerekrajz így túlnő önmagán, valódi műként, önvizsgálatra, történelmi ismeretek és tapasztalatok értelmezésére kényszerít, elősegítve belső öntisztulást.

Madách magányos lírája

„Örök tavasz takarja életem.”
Madách Imre

„...hazám, boldogtalan Európa,
ba túléled a harcok végét,
elbírod-e még te az Istent,
a Szeretetet és a Békét?”
Szabó Lőrinc: Hazám, keresztény Európa

„A körök körbe s lefele vezetnek,
Az élet minden körrel hűvösebb.
(. . .) Másképp van ez. A kígyók is temetnek.”
Márai Sándor: A delfin visszánézett,

(Válogatott versek, 1919–1978)

Még egy olyan nagy múltú gimnáziumban, amelyet báró Eötvös József, vallás- és közművelődésügyi miniszter alapított, az *Első Magyar Reáltanodában* is – ahol tanulni és érettségizni lehettem szerencsés – kiváló magyar nyelv- és irodalomtanáraimtól, dr. Kubinyi Lászlótól, dr. Udvaros Józseftől, dr. Józsa Zoltántól – ettől a nagy tudású, régi tanári gárdától – Madách Imre életművét és személyes sorsát is, csak és kizárólag AZ EM-BER TRAGÉDIÁJA baljós horizontján lenyűgöző tömeggel, hatalmas vitorlacsarnakkal és halálos sodrású hullámok ellenében küzdő evezőlapát-sorokkal méltóságosan és magányosan megjelenő *gályaként* adatott megismerhetnünk, melynek magányos gályarabja Madách maga. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán egyetlen olyan szemináriumot sem hirdettek meg, melynek tárgya Madách Imre lírája lett volna! (Legalábbis 1965–1970 között biztosan nem, amikor is én a bölcsészkar diákja voltam) meglehet, remélem azóta Madách költészetére is „irányt vett” az egyetemi tanterv. Ha tette, bölcsen tette! Egy múlt század végi magyar lexikon ugyan *költőnek* nevezi a Nógrád vármegyei születésű, alsósztrigovai és kiskelecsényi Madách Imrét, ám minden más, későbbi lexikonunk már „csak” mint drámaírót mutatja be. Pedig Madách költőként kezdte pályáját: 1840-ben, alig 17 esztendőskorában adta ki *Lantvirágok* című „lantos ábrándjait”. Ez az ifjúkori versciklus már jóelőre jelzi és jósolja a költő és drámaíró – és vármegyei jegyző – Madách későbbiekben mindinkább eluralkodó melankóliáját, ugyanakkor az első ijesztő jelfényveti egy kutató-kockázató kreativitással *társuló* „heroikus” pesszimizmusra is, arra a *madáchi* létezés-mélabúra, melyet jelen dolgozatunkban „csak”

lírájának elemzésével kísérrelünk meg Madách-hoz méltó mérlegre tenni. Madách Imre temetésén az élő klasszikus, maga Arany János tartotta a búcsúzó gyászbeszédet. Logikus, hogy a költő Arany János is a *Tragédia* írójáról beszélt a sírnál, és nem a „lantos”, nem a lírikus Madáchról, hiszen a költő Arany felsőbbbsége, poétikai primátusa a költő Madách-hoz mérve, nyomasztóan nyilvánvaló volt már a kortársak előtt is. Arany János méltatta Madách drámáit: *Jónév és erény, Csak tréfa, Mária királyné, Commodus, Férji és nő, Csák végnapjai*, mely utóbbi magas akadémiai dicséretet nyert; méltatta Arany – ott a sírnál. . . – Madách *Nógrádi képcsarnok* című művét, melyet Szontágh Pállal közösen írt, nemkülönben méltatta Madách politikai tanulmányait, episztoláit, esztétikai értekezéseit, elbeszéléseit, továbbá a *Mózes* című tragédiáját, mely mű az Akadémia dicséretét nyerte el. A végső fősorolásban Arany megidézte Madách *Civilizátor* című vígjátékát is, majd a sajnós töredékében maradt *Tündéralom* című drámai költeményt, mely Madách nagy terve szerint *Az ember tragédiájának* „pár darabja” lett volna, „ha megéri” . . . és pedig a férfi-nő kapcsolat „eme végzetes vonzódás” érzéki, fő életvonalán „meander-vonalán” közelítve ezt a minden más elé magamagát, „rangsoroló” emberi létkérdést. Jóllehet Arany *Koszorújában* (1863–64) számos lírai költeményt jelentetett meg Madáchtól, ott, a temetőben, e versekről nem vagy alig szólt az óriás költőpályatárs. Másfél évszázaddal Madách Imre írói működésének kilátó, nagy horizontú csúcspontjai után, nem kétséges az, az immár irodalomtörténeti értékelés, mely Madách lírai műveit mindenképpen a *Tragédia* árnyékában szemléli, úgyszólván a költői nagyság fényeit köteles kegyelettel eleve kioltva, minden figyelmét *Az ember tragédiájá*-ra összpontosítja. Az utókor meg sem ütközhet a kortársi különböztetésen, ha a múlt századi magyar líra lenyűgöző, *világirodalmi rangú*, ragyogó, sugaras, magashegységi horizontján hatalmas életművekkel megjelent „koszorús” költők „glóriás galériáját” idézi meg: a halhatatlan *Lilla-dalok* és a *Tihanyi ekbóhoz* című varázslatos vers költője, a század hajnalán ifjan meghalt Csokonai Vitéz Mihály, a görög-római antikvitást súlyos ódákkal magyar nyelven gejzirként-tűzhárvóként felszínre robbantó Berzsenyi Dániel, s ellenfele: a politikus poéta Kölcsey Ferenc. A Szózat szerzője a jégzajlás-rianás-hangú Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, a bebörtönzött lelkész, a „virágköltő” Tompa Mihály, az „ön-géniuszába forduló”, magányos „Mont Blanc ember”, Vajda János, akiről Ady Endre két versében is, mint a modern magyar líra előfutáráról, magányos előhírnökéről emlékezett meg, egy Adytól már természetétől-egyéniségétől is eleve idegen alázattal és tisztelgő megnyilatkozással. És e nagyságos – korántsem teljes – sorolásban alig későbbben ott van Komjáthy Jenő és Reviczky Gyula is, aki szerint: „*a világ csak bangulat*”. A fenti múlt századi magyar *költői képtárban* Madách Imre poétai portréja bizonyosan háttérbe, a parancsnoki hidról a „fedélzetközbe” szorul, miközben főműve, *Az ember tragédiája*: külön csarnokot – nem mauzóleumot! – emelt magának az egymást követő nemzedékek, elemi iskolák, líceumok és egyetemek tanítói, tanárai és diákjai számára és ez a csarnok, ez a színpad szilárdan áll és aktuálisan jelen van az egész magyar írásműveltség eleven erőterében!

Madách Imrének nem adatott meg a byroni bátor kaland, de igenis – méghozzá fölösen, bőven is – megadatott a byroni „világfájdalom” magyarországi történelmi töredéke. . . Rónay László írja az ifjú Madáchról (a

„Küzdés az élet...” című Madách-könyv utószavában), hogy Madách szerint az ember „bitvány erőmű”, hangsúlyozva azonban ennek a *byroni* hatásnak mulékonyságát Madách műveiben. A Madách-életműben és annak személyes „rejtélyeiben” – például Madách szerencsétlen házassága, alig leplezett, extrém nőgyűlölete, etc. – érzékeny reflexióktól kísért tudós komolysággal elmélyedt Rónay László eképpen téved elkezdni Madách Imre költészetének értékelését: „... *Madách, aki költészetében, kivált dalszerű verseiben, balladáiban és legendáiban inkább utánérző volt, semmint eredeti lírikus, a drámai műfajok szemléletében eleve újra törekedett...*” Ez így nem igaz. Ez így tévedés. Ám, ami mégis igaz a fenti megállapításból az az, hogy Madách mindig is „*eleve újra törekedett*”, de *dalszerű verseiben, balladáiban és legendáiban* is, mást nem tehetett, hiszen szellemi egyénisége eredendően újító volt. A versírást magyar író, magyar drámaíró semmiképpen sem kerülhette el. A magyar politikai szellemiség, a magyar Európához-tartozás, különösen a XIX. században, a költészet változatos műfajaiban találta meg önkifejezését, a *magyar vers* köldökzsinórként kötötte össze Magyarországot a hatalmas regényciklusokban gondolkodó Nyugat-Európával. Sajnos, hogy nem a *magyar regény* végezte el ezt a missziót, mert a magyar nyelv magánya, kínzó elszigeteltsége következtében a XIX. század volumínózus és forradalmi magyar költészete csak nehezen, torzítva, csonkítva, „átköltve” jelenhetett meg a nagy európai nyelvek egymással úgyszólván zavartalanul „közlekedő” és ezáltal egymástól gazdagodó, tárgyú látóhatárú körében.

Madách *magányos, lírai látóhatárán* illene eltűnődnünk. Mindjárt megriaszdt egyik versének már pusztán címével is: *Örüljek meg*. Ő, a *Tragédia* költője, nyilván már az első „nekifutásra” eltévedt, a dalszerű versben és a balladák, a legendák, regék, mondák, románcok akkoriban oly divatos és oly „nemesien” magyaros, egyszer merengően mókás, másszor rögeszmékhez-rögözten mélabús, ám tematikusan mindenképpen kötött és *kötöző*, sokszor tehetetlen, sőt tétlen „tethelyein”. Madách a verseiben egyszerűen nyelvileg nem volt képes kihordani, világrahozni a *Tragédia* szárnyaló-zuhanó pesszimizmusát, amelytől pedig egész élete, öntudata, világlátása volt viselője. De mindez nem jelenti azt, hogy Madách ne lett volna eredeti lírikus. „Körülpillantva” szülőházájában, a fentebb idézett *Örüljek meg* című versével jelezte baljós előérzetét a pillantásnyi körképről, amit Magyarországról „nyert”, veszteség formájában természetesen. „*Láttam lezúgni nagy napok viharját, / Dicsőség, börtön ismerős velem...*” – írja Útravaló verseimmel című költeményében. Nos hát, tudjuk, hogy bizony látta. *Éjjeli gondolatok* című verse nyelvi erejét, eredetiségét tekintve valóban nem éri el, sem meg nem közelíti nagy lírikus kortársainak megrázó szózatait, mégis az emberi *percet*, az „evilági” pillanatot állítja „szembe” a Kozmosz és kimondatlanul is: a Káosz törvények nélkül is öntörvényű időforgásával, mintha máris a *Tragédiát* írná, egyelőre rímekbe kényszerítve ajzott és ajzó, riadt és riasztó gondolatait. *Mária testvérem emlékezete* című versében – mely művének iszonyatos „inspirációját” nővérenek, sógorának és unokaöccsének brutális meggyilkolásából „meríthette” (az útonálló rablógyilkosok disznóknak lökték cledelül az áldozatok tetemét) – már kezdi kibontani a *Tragédia* egyik vezéreszméjét: „*milliók egy miatt*”, ami napjainkban ismét rémes időszerűséget ad Madách politikai-filozófiai kétségeinek (egyén és tömeg), ha a temesvári, a bukaresti véreng-

zésekre, majd pedig a minotauruszszzerű „conducator”-diktátor könyörtelen kivégzésére gondolunk. Az *Egy örült naplója* című versciklusának negyedik „metafizikai” etüdjében” már a *Tragédia* egyik főtémája szólal meg, tónusa zord:

„Hitvány erőmű az ember;
Az ész, e mozgató alig keres
Annyit, mint amit rossz fűtője,
A jó gyomor tőle igénybe vesz.
És sokszor egy nap is már többet kér,
Mint amit az egész erőmű ér.”

A lírikus Madách – egész egyéni és történelmi tudatával készülvén a *Tragédia* megírására, mintegy leejtette kezéből a „lantot”, hogy fölzúgjanak súlyos orgonasíp-sorai. Madách Imre költészetét azonban – és pedig éppen a *Tragédia* egyetemes vonzatában – nem szabad alája vetnünk holmi csekélyl őrlésű malomként a *Tragédia* tékozló-romboló-építő zuhatagának. Ellenkezőleg: Madách „lantos” versei, idillt alig is ismerő lírai költészete, mintegy nyelvi és eszmei nyitánya a *Tragédiának*, mégpedig kettős értelemben is, mind a nagy műre, mind személyes sorsára nézve az.

„S megejt bennünket a magyar remény, / Ha szikkadt, porladt koponyádra nézünk.” – mondhatnánk Madáchról is a Vajdáról író Adyval, ha kezünkbe vesszük Madách Imre Lantvirágok című könyvének szép hasonmás kiadását. (A „könnyű”, „játszi” kötet a szécsényi II. Rákóczi Ferenc Termelőszövetkezet támogatásával jelent meg. Kiadta: a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. A Madách lírája előtt tisztelgő kísérelő szöveget Kerényi Ferenc írta.) A kis kötetnek már szép és régies betűit is öröm olvasni. (Az eredeti kiadás: Pesten – Nyomatta Fűskúti Landerer Lajos – 1840.) A belső címlapon finom rajz látható: lant, amelyet virágkoszorú övez. Madách anyjának ajánlotta verseskötetét, „fiúi tisztelettel”. A versciklus vezérmottóját magától Kölcseytől választotta: „Néktek szent legyen e lant: Amor, Gratia, Phoebus / Aetheri tűz, baj, s hangtöletek ömle reá.” Ám sokkal komorabb és mélységesen madáchi az a mottóválasztás – B. Jósika Miklóstól való –, mely *A' költő álma* című versét intonálja:

„Két életet élt ő.”

Madách mindkét élete „tragédia”, „magán”- és íróélete, melyek egymástól el nem választhatók: olyan párhuzamosak, amelyek nem a végtelenben, hanem főművében, a *Tragédiában* „találkoznak”. A fent idézett, Jósika-mottós Madách-versnek egész kedélye romantikus, nincs benne semmi különösebb nyelvi újdonság, másság a kortársi lírához mérve; kivéve talán e két sort, melyben már benne van az egyetemesség igénye, miközben maga a „hordozó” vers vajmi csekély erővel kísérel meg felidézni egy tulajdonképpen éber álmot, egy állandó, egy úgyszólván „készenléti” álmot:

„A' borzadás egész
Világkört eltemet. . .”

Ha a Lant-virágok szerelmes illetve hazafias versciklusára jellemző is valami mélabúsan magyar biedermeier-életérzés, egy-egy vers-sorban, egy-egy madáchi *vers-szóban* azonban igen baljós a „biedermeier” bensőségeség, hol itt, hol ott töri át a verseket valami heroikus *bonvág*y az egyetemesség után, s egy-egy magáravallóan madáchi vers-szó a Lant-virágok megsárgult lapjairól már a *Tragédia* felé tájolja tudatunkat.

Idill Nedecen

(Mikszáth olvasása közben)

Érdeklődéssel olvastam *Ruffy Péter* közelmúltban megjelent könyvét. *A késon született embert*, ki hosszú időn át tartósítva magában *Mikszáth* Beszterce ostromának olvasmányélményét, utána járt a regénybeli főhős *Pongrácz István* nyomának.

Nem mintha a „bolond gróf” története annak idején, 1894-ben a mű születésének évében nem keltette volna fel az érdeklődést a „XIX. századi oligarcha” iránt, de *Ruffy Péter* könyve a korabeli Mikszáth-olvasókénál sokkal mélyebb, összetettebb, már a Pongrácz-nemzetség utóéletét is számba vevő elemzésnek veti alá a Pongrácz-jelenséget. Amennyire lehetséges, belülről próbálja ezt a világot megérteni, s itt segítségére jönnek azok a Pongrácz-utódok, akik ilyen-olyan szálakon ugyanannak a hétszáz éves lombozatnak a levelei, amelyhez a regény főalakja is tartozott.

Hosszú az út Nedecre. A Mikszáth-regény helyszínét keresve *Ruffy* két Nedecen is jár. Az egyik Nedec a ma Lengyelország területén levő *Niedzica*, a valamikori Szepes vármegyének a Dunajec partján fekvő kisközsége. Először idevissza a nyomolvasó író útja, hiszen a megbízható adatairól ismert *Pallas Nagy lexikon* egyedül erről a helységről ad leírást a Nedec címző alatt, s mert a Beszterce ostromának 1957-ben megjelent kritikai kiadása is arról számol be, hogy a Pongráczok ősi fészke „a Dunajec vize mellett fekszik”. Még metszetet is találunk a könyvben a Dunajec partján emelkedő nedeci várról. Persze, a lengyelországi helyszínen járva, hamar kiderül, hogy az igazi nedeci vár mégiscsak a Vág partján, a valamikori Trencsén vármegye zsolnai járásában található, s így leli meg az író hosszas keresgélés után a valódi nedeci várat, pontosabban annak néhány, még szét nem hordott követ.

De más okból is fontos még ez a vár. A mikszáthi életműben meghatározó jelentőséggel – épp Nedec várának megjelentetésével – bukkan fel az az idilltípus, melynek szerkezetbeli szerepe a mű mondanivalójának egyik legfontosabb komponense is egyben.

Az idillnek arról a fajtájáról van szó, ahol a történet jelentős része egy társadalmi behatároltságtól független térben és időben pereg, ahol az író olyan helyzetet, létállapotot teremt, mely hiányzik a külvilágból, s így alkalmas arra, hogy minősítse is azt. Az idillnek ez a zárt térben jelentkező típusa mindig a kiismerhetetlen, s ebből fakadóan, idegen és nyomasztó közeg ellenében születik meg, s a biztonságérzetet és a helyes értékrend-harmónia megteremthetőségének hitét mélyíti el a hősökben. Ennek az idilltípusnak első markáns jelentkezési formáival *Jókai* kiegyezéskori, honi kapitalizmussal foglalkozó regényeiben találkozhatunk. Mind a *Fekete gyémántok*, mind *Az arany ember* arra a kérdésre keresi a választ, hogy lehet-e az idegen érdekeltségű iparvállalatok szomszédságában nemzeti kapitalista fejlődést álmodni. A *Fekete gyémántok* véghangja bizakodó: Berend Iván tárnája – ez az idealizált mikro-társadalom, ahol munkás és munkaadó eszményi érdekszövetségben él, ez a

különvilágú idill – győzedelmeskedik Kaulman Félix részvénytársasága felett. A társadalmi és történelmi fejlődés hozza magával, hogy később ugyanez az idilltípus, az „aranyemberben”, már távol a társadalmi folyamatoktól, egy Duna-ági szigeten jelenik meg újra, helyváltozásával érzékeltetve azt az illúzióvesztést, amely a nemességben a nemzeti kapitalizmus megvalósulási esélyeivel kapcsolatban jelentkezett.

Már a korabeli kritikát is erősen foglalkoztatta a regény főhősenek, Pongrácz Istvánnak személye. Mi az ő szerepe a regényben? Ki ő tulajdonképpen? A legtöbb kritika, tanulmány elfogadta a külön ember történetét, s az egész műben nem is látott mást, mint a mesét, mely egyaránt szól gyerekeknek és felnőtteknek. Végül is mi Pongrácz? Különc? Magyar Don Quijote? Egyszerű bolond? A félf feudális magyar társadalom szimbóluma? A magasabb erkölcsiséggel ítélkező ember?

Kezdetben, mint hóbortos, különködésre hajlamos ember, jelenik meg előttünk Pongrácz gróf. Az ősök cselekedetei, a nagy múltú család történetének csodálatos legendái elkápráztatják a késői utódot.

„Olyan ez a családi történelem, mint egy mélységes tó. Aki belenéz, aki belemereeng, ha nincs erős feje, megszédül. És István grófnak nem volt erős feje és nagyon belenezett.”

A XIX. század végén a nedeci várban Pongrácz gróf életre kelti a régmúlt idők világát. Parasztjainak használatául szétosztja földjeit, rétjeit, s azok ennek fejében kötelesek részt venni a nagyúr várjátékaiban. Kürtszóra minden kapás megjelenik a várudvaron, átvedlenek katonákká, s már kezdődik is a háborúsdí.

Úgy tűnik, Pongrácz ugyanannak az eltűnőben levő oligarchavilágnak tagja, amelyről a kor másik regényírója, *Justh Zsigmond* rajzolt érzékletes képet a *Fuimus*ban. Az ő regényében figyelhetjük csak meg igazán, hogy a nedeci várúr kuriózumnak ható környezete a maga nemében egyáltalán nem volt egyedülálló, hogy a felvidéki udvarházak a Pongrácz „kastélyához” hasonló meglepetéseket tartogattak. Pongrácz várurасdí rögeszméjének tápláló forrása saját környezete, az a félf feudális maradványokkal terhelt társadalom, mely nemcsak az ő szűkebb pátriájára, de az egész országra jellemző volt.

Ennek ellenére – úgy gondoljuk – mégsem fogadhatjuk el azt a kínálkozó, de leegyszerűsítő magyarázatot, mely szerint Pongrácz az anakronisztikus társadalom legrepresentatívabb képviselője a regényben. Pongrácz figuráján és történetén keresztül, Mikszáth mást akart elmondani.

A történelmi osztályt ugyanis nemcsak a nedeci várúr képviseli a műben, hanem mellette a Behenczyek is. Ők azok, akik helyzetükből adódóan, már csak külsőségeikben élik múltjukat. A múlt, a nagy patriótaemlékek példaadó eszméisége az ő számukra semmit nem jelent. Korruptak és gátlástalanok. Velük szemben áll Pongrácz, aki nemcsak külsőségeiben, de a megszállott emberek torz ambíciójával tartalmában is kísérletet tesz a régi évszázadok s a régi erkölcs felélesztésére.

Az ősök szellemében cselekszik valahányszor, valamiben döntenie kell. Az udvarába került Apolka a Trnowszy-fivérek kezében csak játék vagyoni helyzetük fitogtatására. Pongrácznál kapja meg „haditűszként” igazi értékét.

Amikor arról vitatkoznak, hogy emberséges cselekedet-e egy bolond kezébe adni a lányt, a budetini parancsnok ezt mondja Pongráczról: „Ha a Szent Erzsébet kötényébe esne, jobb helyen akkor se lenne. Tudod, milyen István; erkölcsben szigorú, lélekben tiszta. Ételben, italban nem lát nála szükségét, nevelteti, még férjhez is adja.”

Pongráczról azt írja Mikszáth egy helyen: „...Undorodott némelykor az embe-
rektől, a mostaniaktól, az élőkől. Szíve ott volt a régiéknél...”

Miben voltak különbek a régiek a mostaniaknál, mi hiányozhatott az élők-
ből, ami miatt Pongrácz hátat fordított nekik?

Az *Új Zrínyiaszban*, ahol a szembesítés élők és régiek között örökös kísé-
rője a történeteknek, megtaláljuk a feleletet. A „mostani” emberekről írja
Mikszáth: „...Mert itt a forma uralkodik, a forma és mindig csak a forma. A
lényeg semmi, hanem a forma szent. A mostani emberek olyan lovagok, mint
amilyen madaraknak a kitömött madarak... Ha szépen áll a csőrük, a tolla-
zatuk, bát tökéletesek, az nem tesz semmit, hogy a belsejükben kóc van és
nem vér, azért ők a forma szerint kifogástalanok.”

Bizonyára ez a felismerés hajtotta Pongráczot a „családi történelem mély-
séges tavához.”

A Beszterce ostromá-nak és a rá két évre megjelenő Új Zrínyiasznak a leg-
mélyebb, legsúlyosabb mondanivalója az embernek az eszmékhez való viszo-
nya. Pongrácz és Zrínyi legfőbb erénye, hogy őszintén és következetesen hisz-
nek valamiben, lényegtelen, hogy az a valami most itt egy anakronisztikus idea
(Pongrácznál); vagy egy szükségszerű anakronizmus (Zrínyinél); a hangsúly a
viszonyon van.

Mennyire más Behency és Pongrácz viszonya az ősökhez! Az egyik a leg-
első kínálkozó alkalommal túlad évszázados múltjuk megmaradt darabján – a
harangon –, a másik szenvedélyes megszállottsággal csügg a családi történelmen.

Pongrácz alakjában ott vannak azok a nemesi erények, melyeket Mikszáth
már nem talált meg korának embereiben. S a legkeserűbb igazsága a műnek,
hogy ezek az erények, amelyeket Mikszáth annyira szeretett volna viszontlátni
saját nemzedékében, már csak egy félbolond Pongrácz Istvánban öltenek tes-
tet.

A *Nemzetes uraimék* című Mikszáth-regény egy sora így szól: „A mai gent-
ry nem a régi nemes többé, de legalább abból való.” Az író életművében
kulcsjelentőségű az a mondat. Sosem tudott könyörtelenül leszámolni ezzel az
osztállyal. Mégis, ha kritizálta, s pályája utolsó harmadában ezt tette – két-
féle módon állította pellengérré. Vagy a Tóth Mihály-féle polgár erkölcsi fel-
sőbbrendűségét hirdette a Nosztyak világával szemben, vagy a régi nemes alak-
ját állította szembe – a ma dzsentrijével. A Beszterce ostromá-ban ez utóbbi
történik.

Tisza Kálmán minden bújtatott igyekezete ellenére sem sikerülhetett a
dzsentri anyagi restaurálása. A történelem más folyamatokat diktált a hazai
fejlődésben. Mikszáth látta a dzsentri hibáit, s azzal is tisztában volt, hogy ke-
rékkötője a honi polgárosodásnak. Elítélte erkölcsüket, szenvedett a „történel-
mi osztály” moráljától. Pongrácz történetében nem egy elmekörtáni esetről
akart beszámolni, hanem az erkölcsében a hagyományos értékekhez igazodó em-
bert akarta még egyszer felmutatni. Pongrácz paradox nagysága éppen abban
rejlik, hogy erkölcsősége, lelki tisztasága egy ósdi vár bűvöletében és csak ott
tudott megvalósulni.

Az *Arany ember* Timár Mihályától – annak magánéleti válságán túl – a
kapitalizmus számító, az emberi bajok iránt részvétlen világa idegenítette el
a komáromi otthont. Pongrácz előtt az okok annyira konkrétan nem jelennek
meg; ő csak annyit érez, hogy a mai dzsentri nem a régi nemes többé. El-
sősorban osztálya morális sorvadásán szűri le a megváltozott világ etikáját. S
mivel nem találja magát otthon kora valóságában, kiépíti maga körül a lelki-

ségének megfelelő környezetet. Olyan idillt teremt a nedeci vár falain belül, melyben maradéktalanul feloldódik.

A nedeci vár középkori idillje a regény szerkezetében hasonló helyet foglal el, mint a Jókai-idillrajzok a *Fekete gyémántok*ban és *Az arany ember*ben. Saját törvényei révén ez az idill is alkalmas lesz arra, hogy ítéletet mondjon a társadalom felett.

Ennek a hermetikusan zárt világnak értékrendjét, minden bolondériája ellenére, egy lélekben tiszta, erkölcsben szigorú ember szándéka alakította ki. S Mikszáth, mikor Pongráczról beszél, hajlik arra, hogy a szándékot részesítse előnyben. S annak abnormalis megvalósulását csupán a mese regényszerű elemként kezelje. Ennek az elnéző szemléletnek az az eredménye, hogy a „pong-rácsi világ”, a középkori idill több pontján felette áll a valóságnak.

Ennek a világnak megvannak a maga jól követhető erkölcsi szabályai, s ezek mindig magasabb értékűek, mint a Nedec falait körülvevő környezet viselkedése.

Mindezek ellenére a Pongrácz-jelenség mégis a legnagyobb anakronizmus, s Mikszáth tudja ezt. A nedeci idill is azért roppan össze a regény végén, mert alapvetően egy nem természetes, életidegen létállapotot összegzett. Pongrácz saját kora elől a négy száz évvel korábbi történelem kulisszáihoz menekül. *Az ilyen mérvű időből-kiesettség már nem állja ki a megmaradás próbáját.*

Ezen a ponton különbözik a Jókai-regények idilljeitől a mikszáthi mű. A társadalom periferiáján, vagy azon túl megjelenő idill a Jókai-regényekben a jövő útjait tapogatta. S ha mai szemmel egyértelműen utópisztikusnak ítéljük a Berend Iván-féle tárna idilljét, akkor 1870-ben, Jókai számára egyáltalán nem volt az. A nedeci vár idillje már cleve kudarcra ítélt. Egy időben és térben meghatározott társadalmi konstellációból kezdetlegesbe visszalépni történelmi-etlen, illuzórikus.

Felmerül a kérdés: vajon, az idill megsemmisülése a *Beszterce ostromában* a társadalmi kérdések illúziótlan szemléletére utal?

Mikszáth pályája vége felé haladva, egyre inkább visszariad az úri közélet-től. *Tisza István* lapját, az *Újságot* ugyan még ellátja cikkeivel (főmunkatárs a lapnál), de hamarosan eltávolodik a párt vezérértől, annak nyíltan erőszakos politikája miatt. *Feszty Árpádné* visszaemlékezéseiben megrázó hitelű portrét rajzol a kiábrándult Mikszáthról. Egy késő éjszakába nyúló vacsorai beszélgetésről számol be, melyen Mikszáth is részt vett. A társaság nagy része szét-széledt, csak az író és néhány művészbarátja ül az asztal mellett.

„Mikszáth percről percre elgondolkozóbbá, komolyabbá lett. Az előbb még nevető és nevetető zónások egyre élesebbek, gúnyosabbak, szinte marók lettek. Elkezdett beszélni. Először azokról, akiknek üres széke s pohara, még ott állott, azután tovább a monarchiában szereplő összes alakokról – fel egészen a Habsburg dinasztiáig. Az orvos kíváncsiságával, tudásszomjával boncolt, erőnyeiket és bibáikat a legnagyobb precízióval állapítva meg. Látta mind-egyiknek a hivatását. Elmondta mindegyiknek mit kellene csinálni. És (jogva-cogva hallgattuk) kifejtette, okfejtette, hogyan, miért rohan a maga tragikus vesztébe ez az ország. Jósolt mindent, ami bekövetkezett, mindent. Habsburg-ház összeomlását, háborút, nemzetiségek lázadását és a legrettenetesebbet: a belső összeroppanást. Éles tollal, miniatűr pontossággal.”

Mikszáth társadalomszemléletének alakulása megragadható idillhez való viszonyában is. Első regényei még romantikus idilli színezetű, mesészerű történetek. *A lobinai fű* (1885), *A két koldusdiák* (1885), *A beszélő köntös* (1889)

a magyar irodalom legszebb meséi közé tartoznak. Később találkozunk csak az idillnek azzal a típusával, ahol az óhajtott létállapot már csak egy bizonyos helyre összpontosul, ahol a vágyott, a kívánt harmónia egy zárt, különletű világban valósul meg. S ezekkel a reményeivel Mikszáth már gyökeresen mást üzen, mint korábbi műveiben. A vágyott, a kívánt harmóniát kéri számon korától, attól az osztálytól, amelyhez kötődött, s mely nem adta meg, nem tudta megadni egy konfliktusmentes nemzeti élet lehetőségeit.

Az öreg Ungár lányának és a hozományvadász dzsentrifíú esetének megírására ketten is vállalkoznak a magyar irodalomban: Mikszáth Kálmán és *Ady Endre*. *Időben és szemléletben eltérő pályájuk ebben az írói-emberi tettben találkozik egyetlen alkalomra*. Ady leleplező cikket ír az esetről, Mikszáth ugyanilyen leleplező regényt, a *Nosztyt*. Itt, ebben a regényben, Tóth Mihály mintagazdaságában jelenik meg utoljára a Nosztyak világával szembesülő, afelett bírálatot mondó különletű idill típusa, hogy aztán megsemmisülve a regény végén végleg eltűnjön az életműből.

Utolsó éveiben, távol a parlamenti harcok színhelyétől, kis, Nógrád megyei birtokára, Horpácsra húzódik vissza Mikszáth. Saját regényének, a *Különös házasság* Buttler Jánosának útját választotta ő is; kimenekítette magát a világból.

NAPLÓ HELYETT IX.

„Drégelypalánk népe saját elhatározásából...”

Fehér márványkő emlékmű emelkedik múlt év november 11. óta a Drégelypalánkra beforduló út mellett, a falu alatt, talán a hajdani piac-, vagy vásártéren.

Mire emlékezik általa – Kő Pál szobrászművész alkotása által – ez a kis közösség, mire emlékeztet mindannyiunkat?

Arra, hogy 1552 nyarán porrá és hamuvá tette a török sereg Drégelyt felkoncolván százötven katonáját és vezérüket, Szondi György kapitányt? A hadjárat egészéhez viszonyítva jelentéktelen győzelmet aratott a helybeli szerény kis erődítmény felett? Erődítmény? Még annak sem igen nevezhető: megerősített vadászkastély, amelybe békeidőn ötven katona fért.

Mit tudhatott százötven ember, beszorulván, a „felszeretlen, tatarozatlan fészekbe”, jobbagysorból jött fiatal kapitányával, Khadim Ali basa, budai helytartó országrészeket hódoltató hatalmas seregével szemben? Mikor reménytelenség, erőtlenség, árulás folytán már ebben a hadjáratban sorra elesett Temesvár, Lippa, Arad, Csanád, kevéssel Drégely előtt szinte harcok nélkül Veszprém! Nemes, patinás, felfegyverzett várak és városok ellenébe miért emlékezünk egy jelentéktelen helyőrség törvényszerű pusztulására?

Részben költői a kérdés, hiszen e hazában mindenki tudja, aki az iskoláskönyveket elolvasta, *Arany János Szondi két apródjából*, ha a történelemkönyvből nem jegyezte volna meg, a feleletet.

1552. július 6-tól 10-ig állta a reménytelen ostromot, nézett farkasszemet a biztos pusztulással, a legyőzötteket sújtó kíméletlen megsemmisítéssel, a vár és a falu népe. Négy napig feltartóztatván az oszmán sereget. Ennyire telhetett erejükből, mint azt egy nyár eleji levelében maga Szondi megírta. De ennyire tellett.

Mi értelme van négy napig feltartóztatni egy hatalmas erőfölényben lévő sereget? Van-e értelme egyáltalán?

Szondi nem fölösleges hősködésből próbálta meg a reménytelent: le akarta fékezni, le kellett fékeznie a győzelmi lendületben vonuló oszmánokat, felkészülési időt nyerni a hadiút vonalába eső várak védőinek.

Pontosan neki? A semmi Drégely gyermekded védőcsapatának? Mikor nem tette ezt meg annyi nála erősebb, jelentékenyebb?

Miért hajt ki egy ilyen kis közösségben, miért növeszt akkora bokrot a tisztesség, a kötelességtudat, az embervoltunkban való méltóságunk hite, midőn más nagyobb, gazdagabb, fényesebb társaságokban írmagját sem találni? Miért akar pont Drégely várának kicsiny védőcsapata kapitányával együtt álltában halni meg, harcban esni el? Midőn e kalandor időnek ezer és ezer híres, körülrajongott átváltozójáról, köpönyegforgatójáról, hitből hitbe térőjéről, „tehetséges” csalójáról és árulójáról tudunk ma is példátlan históriákat?

Ha így tesszük föl a kérdést, sosem kapunk rá választ. Ez a magatartás nem ismeri a relativizmus magyarázatrendszerét, nem ismeri az „egyrészt – másrészt” okoskodást.

Szondi György és társai cselekedete csak úgy érthető meg, ha belátjuk: semmi mást nem tehettek. Katonaesküjük a helyállásnak, az önfeláldozásnak, a haza megvédésének a vállalása volt. A becsület, a *szakmai becsület* nem engedett nekik más választási lehetőséget. Ha komolyan gondolták fogadalmukat.

Ali budai basa a hősöknek kijáró tisztelettel engedélyezte, hogy a kapitány levágott fejét testével együtt temessék el. A maga módján meghajtotta győzelmes zászlaját a letiport előtt.

Kő Pál szarkofágján, mint hajdani, reneszánsz sírköveken, sisakban, sodronyíngben, teljes harci öltözékben fekszik a felravatalozott Szondi. Fiús természetéhez képest hatalmas a megbiccenve nyugvó, a nyak csonkjához odátámasztott fej: elárvult homlok, becsett szempár. Fáradt, halálra érett, fiatal aszkéta arc.

Körben, a sírkő oldalain és sarkain ott találjuk az Arany vers szereplőit: a két apródot különösen finom faragású, szinte egy testű riadt két gyermekfej, aki a félelem ellenében dalol; a helybeli a papot, egy vitézt, és a harc nem-tőjét talán: egy szárnyas parasztasszony-angyalt.

Nem a csata földérintett történelmi tényeit, jeleneteit, hanem egy másik remekmű szereplőit faragta márványba a szobrász.

Nem tudom, a helybeliek kívánsága volt-e ez, vagy a saját elképzelése? Így kívánt csatlakozni a történelmi emlékezet fenntartóinak fogyatkozó csapatahoz?

Elutasítván a dolgok mibenlétét is megkérdőjelező, a valóságos megítélést biztosító *tények ellen* fellépő, korunkra is annyira jellemző viszonylagosságokat, kiáll a személyes vállalás, felelősség érvényessége mellett.

Az ötvözesek, gravírozások, kevercsek és hamisítványok korszakában a tiszta ércek létezése mellett.

A műalkotás, amelyben Drégelypalánk és Kő Pál egymásra találtak egy olyan *magatartásmintát* örökít meg, amelyről sokszor elhangzott már, hogy romantikus, patetikus, avittas. Talán nem is létező. Mindenesetre kevésbé valószínű, és egyáltalán nem kívánatos.

Sokáig valóban egyáltalán nem volt kívánatos. Sokáig, valóban csak az volt valódi, ami hamis volt. A felelősségvállalás helyett a csordaszellem, a szabadság helyett a mindent szabad, ami ránk nem bizonyítható. És azokra, akiknek minden szabad (volt), ki és mit tudhat(ott) rábizonyítani? Nem létezhet(ett) semmi, amit nem a felsőbbtség akar(t).

Ez a végzetes relativizmus elmosta a jó és a rossz, a becsületes és a becstelen közötti különbségeket, elértéktelenítette a tisztesség fogalmát. Sok rehabilitálandó értékünk között még ma is a hosszú sor végén áll, és hányan tolakodnak nap mint nap élébe.

Hogy mégis sorra kerül, ahhoz nyújt reményt Kő Pál Szondi-emlékműve, amelynek oldalára vésve ez áll: „készült Drégelypalánk népe saját elhatározásából...”

Ratkó József halála

Akkorra már lelke
az ég felé tartott:
Jákob létráján
lépkedő angyalok.
Mulatozása már rég
öngyilkos mutatvány,
vigasztalan táncolt
Ady homlokán,
mely a falnak menve
többször is beszakadt
s egy nemzet kínjától
mélyesre mélyültek a ráncok; –
most már az Ő homlokán is
járhatja a táncot,
aki nem nélkülözi
a halálmegvető bátorságot.

MOLNÁR JÁNOS

Csonka

Agyagnap arcom ki látta?
Hamumezőbe, tarlóba mártva.
Szalontán, Moszkvától nyugatra
mi állított szuronyalkonyatba?

A sár, a sár, forró ólom.
Útnék. Samottcipőm leoldom.
Szalontán Friscotól keletre
lélekként rámszállt egy balkáni gerle.

Nyelveken beszél sűrke arcom:
eu znaju was on copris harcon!
Szalontán Helsinkitől délre
csonka szavaink versbe se álljanak.

Ó csonka életem tornya. . .
Észtűz, szuronyszél bontja.
Itt Betlehemtől északra,
ki áll mellém az alkonyatba?

Hirtelen kitágult

Hirtelen kitágult a tér
szögesdrót hull a fény ledér
Hirtelen kitágult a tér
a hó forró s a kék fehér
Hirtelen kitágult a tér
nem üt már simogat az éj
Hirtelen kitágult a tér
sas vagy már, s nem torz denevér

Hirtelen kitágult a tér
ringat lenget anyácska szél
Hirtelen kitágult a tér
Levél vagy gyenge nyárfalevél
Hirtelen kitágult a tér
rádsújthat még az őszt a tél
Hirtelen kitágult a tér
nincs szakadék csak fény kevély
Hirtelen kitágult a tér
zuhansz koromra hó

GOSZTONYI PÉTER

A Magyar Kommunista Párt útja (1918–1945.) III.

Az 1944-es magyar ellenállási mozgalommal kapcsolatban idézzük *Vas István* költő 1944 nyarán írt epigrammáját, amelyben velősen és röviden így foglalja össze a német és orosz közötti helyzetünket, különös tekintettel az ellenállási mozgalomra: „Mi esne jól ma némelyeknek? / Menjünk neki a németeknek! / S mit ígérnek ezért cserébe? / Kesztyűs kézzel leszünk herélve!”⁴²

1944. november 22-én a nyilas politikai rendőrség egy Andrassy úti lakásban áruulás folytán lecsapott a magyar ellenállási mozgalom vezetőségére. Másnap Bajcsy-Zsilinszky is csendőrkézzre került. Ezzel az ellenállási mozgalom teljesen megbénult, szétesett. A kommunista Katonai Bizottság vezetői, *Sólyom László*, *Pálffy György*, *Febér Lajos*, az illegalitásban kerestek menedéket. Rajk Lászlót egy véletlen folytán november 27-én szintén lefogták.⁴³ A KP még szabadon lévő vezetői igyekeztek azonban Rajkot a bitófától megmenteni. Ismervén a Rajk család nagy összetartását, *Péter Gábor*, a későbbi ÁVH-főnök, adta az ötletet: üzeni kell elvtársuk bátyjának – mentse meg ő az öccse életét!⁴⁴ Így is történt. Rajk László bátyja, *Rajk Endre*, a nyilaskeresztes párt egyik vezetője volt. Az október 15-e után alakult Szalasi-kormányban államtitkári tisztséget látott el. Endre valóban megmentette öccsét a kivégzéstől. Elkülönítették ügyét a többiekétől, s mivel sikerült eltagadnia, hogy ő a kommunista párt vezetője, Rajk Lászlót és élettársát, Júliát, egyelőre, ítélet nélkül Sopronkőhidán tartották fogva.⁴⁵

Miközben a Vörös Hadsereg december második felében Budapest alá ért, és megkezdődött a magyar főváros ostroma, az ország keleti részében a szovjet csapatoktól megszállt területen megkezdődött az új politikai rendszer alapjainak a lerakása.

KÖZJÁTÉK MOSZKVÁBAN

A háború alatti Moszkvában, hogyan alakult a magyar kommunisták sorsa, mik voltak terveik, elképzeléseik a jövőre nézve, s kinek jutott közülük vezető szerep, amikor végre 1944 őszén ismét magyar területre léphettek?

A magyar kommunista emigráció még szabadlábban maradt tagjai 1942 márciusában hosszú évek után ismét összegyűlhetnek Moszkvában. Ez is szovjet utasításra történt. A gyűlésen felhívást bocsátottak ki Horthy ellen és ez a közlemény a sajtóban megjelent. *Vas Zoltántól*, a koronatanútól tudjuk, hogy ez a sajtókiállítás elsősorban saját maguk bátorítását szolgálta, így írja: „Az a tény, hogy a magyar emigráció 1937 óta először fejezhette ki nyilvánosan a szovjet nép melletti érzelmeit és két nagy sajtóorgánumban,

a Pravdában és az Izvesztyiában, felszabadított az évek óta tartó nyomasztó érzés alól, hogy a sztálini önkény esztendeiben annyian eltűntek, megsemmisültek. Felemelt fejfel harcolhattunk tovább. . .”⁴⁶

Ez a „harc” két vonalon történt: egyrészt 1942 telén a Szovjetunióban beindított Kossuth rádió propagandaadásain keresztül, másrészt a magyar hadifoglyok között végzett antifasiszta, felvilágosító munkával. 1943 nyarán Rákosiék előtt szóba került egy úgynevezett szabadságlégió, a „Kossuth-légió” megalakításának ügye. Arról volt szó, hogy a kelet-nyugatot átfogó nagy Hitler-ellenes koalíció keretében helyes lenne egy a szovjet oldalon harcoló magyar katonai egység felállítása, amelynek szereplésével mi magyarok a háború utáni győzők oldalán valamilyen eredményt, bármielyen kicsit is, tudnánk felmutatni. A „Kossuth-légió” azonban nem valósult meg. Pedig jelentkező hadifoglyokban nem volt hiány. Sztálin háború utáni terveibe azonban nem illett be a magyar légió, annál kevésbé, mert a csehek, név szerint Benes, megtalálták a módját, hogy a népünket amúgysem kedvelő Sztálinban még elmélyítsék a magyarok iránti ellenszenvet. 1943 decemberében például Benes moszkvai látogatása során szinte felkérte Sztálint, ne hagyja Magyarországot az angoloktól megszállni. Az „össz-szlávság” érdekében a Vörös Hadseregnek kell bejönnie a Duna-medencébe.

„Ismerem a magyarokat! Ha az angolok jönnek a Duna-medencébe, a magyarok grófjai meghívják a tiszteket hét végére kastélyaikba és ott poharazás közben elmondják, hogy az ő alkotmányuk, az Aranybulla, egyidős a Magna Chartával és így tehát ők is ősi demokraták” – így Benes Sztálinnak, aki nem volt Magyarország barátja.⁴⁷ Ennek okát csak találgatni tudjuk. Habár Sztálin maga sem volt szláv – grúz volt –, évtizedek során azonosult a szlávokkal, sőt magát a szlávság nagy patrónusának tartotta. A magyarok a kelet-európai szláv tengerben csak zavarták őt. Zavarhatta az is, hogy a KMP 1936–39. közötti nagy tisztogatása után a megmenekült, életbenmaradt vezetők többsége zsidó volt. Sztálin lányától, Szvetlanától is tudjuk, a zsidókért sem lelkesedett. Továbbá: számára fontosabbnak tűnt a csehek, a szlovákok, a jugoszlávok megnyerése, mint a magyaroké, akikről bizonyára keveset tudott. És a fent nevezett népek kommunista vezetői, akiknek legtöbbje a háborút Moszkvában töltötte, Sztálint még jobban a magyarok ellen hangolták. A szovjet kormány – tehát Sztálin – 1943. június 7-i keltezéssel így foglalt állást Magyarország háború utáni megbüntetését illetően egy diplomáciai jegyzékben, amelyet a szovjet kormány Londonnak küldött: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyaláztatásokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie. . .”⁴⁸

Sztálin szerint tehát az egész népnek kollektívan bűnhődnie kell vezetői cselekedetei miatt. Ezekután érthető, hogy Rákosiéknak miért nem sikerült 1943–44. telén Moszkvában területi kérdésben bármilyen kicsiny kedvezményt Magyarország számára kicsikarni. Sőt: a szovjet kormány a Horthy-féle különbéke kérésének ügyében csak november közepén konzultálta őket, és „osztályos társaik”, a cseh, román és a szlovák kommunista vezetők is átnéztek fejük fölött. 1968-ban került napvilágra a tény, hogy Rákosi területi kérdésekben a Román és Csehszlovák Kommunista Párt vezetőivel is

tárgyalt. A román *Anna Paukert*ól és *Emil Bodnar*astól azt kérelmezte, hogyha már Észak-Erdélyt vissza kell adni Romániának, legalább egy határmenti területi rendezést támogassanak.⁴⁹ A válasz elutasító volt. Területi kérdésekben az „internacionalista kommunista” vezetők sovíniszta, nacionalista álláspontot foglaltak el. A szlovákokkal sem járt nagyobb szerencsével Rákosi, aki volt annyira okos, hogy kiszámolta, micsoda erkölcsi tőkét kovácsolhatna pártja az új Magyarországon, ha sikerülne neki az 1938. és 1941. közötti országgyarapításból valamit a háború utánra átmenteni. A szlovák elvtársaktól is kosarat kapott Rákosi. *Rudolf Slansky*, a Csehszlovák Kommunista Párt vezetője még a gondolatát is elutasította annak, hogy Magyarország – a háború után – Kassát és szűkebb körzetét megtarthassa.⁵⁰ A szlovákok és ebben egycék voltak a polgári pártok és a kommunisták, – hasonlóan a német kisebbséghez, a felvidéki magyarságot „kollektíve” kívánták „büntetni”. A magyarellenesség annyira eluralkodott a csehszlovák kommunisták között, hogy idővel ez még az ottani pártban működő magyar származású kommunistáknak is *sok* volt. Ezért kérte vissza magát a „magyar pártba”, a felvidéki származású *Farkas Mihály* 1943-ban és *Nógrádi Sándor* 1944 elején, mert Slanskyék magyarellenességét ők sem bírták elviselni.

Mindezek ellenére Rákosiék 1944 elején felkészültek a magyarországi hatalomátvitelre. 1942 márciusa óta, amikor Gerő Ernő, a már említett moszkvai ülésen „hivatalosan” felköszöntötte, Rákosit tekintették Moszkvában – magyarok és nem magyarok – a kommunista párt vezetőjének.⁵² Ő és ők, a szűkebb kör, név szerint *Gerő Ernő*, *Révai József*, *Vas Zoltán* és 1943 elejéről *Farkas Mihály*, már akkor, ott Moszkvában elhatározták, hogy ha visszatérnek, a magyarországi párt vezetése természetesen az ő kezükbe kerül. Annál nagyobb lehetett Rákosi megdöbbenése, amikor 1944 őszén – a Vörös Hadsereg nyomában – épp őt nem engedték Magyarországra utazni. A moszkvai emigránsok közül először csak négyen mentek. Gerő Ernő, *Nagy Imre*, *Révai József* és *Farkas Mihály*. A fűrge, élelmes *Vas Zoltán*, a nehézkesen mozgó vezetőket lekörözve, már október legelején – szovjet egyenruhában – megjárta Kelet-Magyarországot.

Jogos a kérdés: a moszkvai kommunista vezetők közül miért éppen Gerő Ernőt, *Nagy Imrét*, *Révai Józsefet* és *Farkas Mihályt* küldték elsőként Magyarországra? *Nagy Imre* ugyanis soha nem tartozott a párt Külföldi Bizottsága belső köréhez. S most, 1944 késő őszén, a magyarországi küldetésben, Gerő után szinte a második helyre került. Ennek oka elég prózai volt: *Nagy Imre* keresztény vallása. Gerő, *Révai*, *Farkas*, *Rákosi* és *Vas* zsidó születésűek voltak. Sztálin nem akart Magyarországra, amelynek külföldön, amúgyis erősen antiszemita hírneve volt, csak zsidókból álló kommunista vezető gárdát küldeni. Mivel 1936 után az ő utasítására a magyar kommunista emigráció javát kiirtották, személyi vonatkozásban nem sok választása maradt. Így jutott akarva-akaratlanul *Nagy Imre* vezető szerephez az 1944-45-ös Magyarországon.⁵³

Rákosi 1945 február elején utazhatott Budapestre. Akkor, amikor már Debrecenben megalakult az új kormány amelyben csak két kommunistának – *Nagy Imrének* és *Gábor Józsefnek* – jutott miniszteri poszt. Sztálin ezt azért tette, hogy nyugati szövetségesei előtt még a látszatát is kerülje annak, mintha Moszkva, Magyarország bolsevizálására törekedne.

A LEGÁLIS KOMMUNISTA PÁRT

Hogyan fogadták Magyarországon 1944 őszén a Moszkvából jött kommunistákat? Kezdetben bizony gyanakvással, de első fellépésük után ez a gyanakvás kezdett feloldódni: 1944 november 5-én, mikor Szegeden Gerő kezdeményezésére –, hogy úgy mondjuk – „zászlót bontott a kommunista párt”, a párt itt is új névvel, mint Magyar Kommunista Párt jelentkezett. Programja is nemzeti jellegű volt. Az oroszok ugyanis – megint csak nyugati szövetségeseikre való tekintettel – demokratikus kormányzást alapon álltak. A Magyar Kommunista Párt így 1944 novemberében Szegeden polgári szabadságjogokat hirdetett meg. Minden erővel azon voltak, hogy az 1919-es Kommün rossz emléke ne kísértsen a Vörös Hadseregtől már elfoglalt területeken. A pártvezetőség programjában és proklamációjában nemzeti függetlenségéről, nemzeti programról beszélt, nemzeti hadsereget kívánt felállítani és harcos szószólója volt mind a vallási türellemnek, mind a nyugati értelemben vett demokráciának. Azok a volt Horthy-tisztek, akik ezekkel a kommunistákkal 1944 decemberében Debrecenben összejöttek, nem győztek csodálkozni a magatartásukon. Egyikük *Miklós Béla* vezérezredes közvetlen környezetéből, ennek a csodálkozásnak még 20 év eltelte után, 1965-ben is így adott kifejezést: „Én 1919-ben a szegedi ellenforradalmi tisztiszázad tagja voltam, s mint önként jelentkező, egy járőrrel elsőnek hagytam el Szegedet az úgynevezett Tóth Bambi-féle csoporttal. Ha az idő el is homályosítja a történeteket, mégis tisztán emlékszem, milyen különbség volt a Kun Béláék hangneme és a debreceni között. »Világ proletárjai egyesüljetek!« – »Reszkess Te sötétben bujkáló ellenforradalmár!« – így 1919-ben. Most meg 1944-ben a kommunisták »nemzeti összefogásról«, »demokráciáról« és egyéb hazafias dolgokról beszéltek!”⁵⁴

Gerőéknek kezdetben csak a magyarországi veterán kommunisták okoztak nehézséget. Ezek a Vörös Hadsereg megjelenésekor azt hitték, hogy tevékenységüket ott folytathatják, ahol az, 1919 júliusban abbamaradt. Ezekről írta kiadatlan feljegyzésében *Andreánszky István*, a debreceni belügyminisztérium rendőri osztályának egykori vezetője: „Azt hitték ezek, hogy azok az elvtársak, akik az utolsó 20 évet, moszkvai száműzetésben töltötték, naponta tanácskozáásra ültek össze Sztálinnal, aki kikérte véleményüket. Nem tudták, honnan is tudhatták volna, hogy a Moszkvába emigrált magyar kommunisták legtöbbször harmincas évek nagy tisztogatásai során kivégezték, és akik életben maradtak, azok egymás ellen intrikálva, a világpolitikától visszavonultan töltötték napjaikat. Ez a magyarázata annak, hogy 1944 decemberében ezek a Horthy-Magyarországon üldözött és új világnézetet és kommunista politikát nem ismerő kommunista veteránok hajmeresztő követelésekkel ostromolták Moszkvából visszatért elvtársaikat. Így pl.: a Vörös Hadsereg ne követeljen hadisarcot Magyarországtól, mert ez az ország volt az első, amely 1919-ben Lenin szavára hallgatott és megalkította a Tanácsköztársaságot! Egy másik követelés: azonnal fel kell állítani a magyar Vörös Hadsereget és ezt a románok és csehek ellen harcba kell vetni. Mialatt a szovjet Vörös Hadsereg megsemmisíti a hitleri haderőt, – a magyar Vörös Hadsereg döntő csapást mérhet a román és a cseh imperializmusra, amely 1919 után feldarabolta Magyarországot és amely most a kisebbségben élő magyarokat kiűzi Erdélyből és a Felvidékről, tehát ismét magyargyűlölő politikát folytat...”⁵⁵

A moszkvai kommunista vezetők – jóllehet hosszú időn át nem éltek Magyarországon – hamar otthonosan mozogtak a hazai viszonyok között, – és politikai – barátságot kötöttek a magyar közélet neves személyiségeivel. Miután kapcsolatuk volt a szovjet vezető szervezetekhez és oroszul is tudtak, országos ügyekben sikerrel képviselték az akkor, 1945 tavaszán legfontosabb feladat végrehajtását: a normális élet beindításának ügyét Magyarországon.

Az 1944-45-ben újjáalakított, vagy újra feltámasztot pártok vezetői ismerték-e a kommunistákat és főleg a Szovjetuniót és ideológiáját? Bizony nem! A magyar polgári és szociáldemokrata pártok vezetői nem ismerték a Szovjetuniót, elhitték, vagy legalábbis *remélték*, hogy politikája pozitív formában megváltozott.

De nemcsak a polgári gondolkodásúak, hanem a háborút Budapesten átélő kommunisták, értelmiségiek is hamis képet dédelgettek a Szovjetunióról. *Schöpflin Gyula* visszaemlékezéseiből idézek, a *Szélkiáltóból*. Ebben, a harmincas évek elején, az illegális kommunista pártba belépő budapesti publicista 1945-ös, Illés Bélával való beszélgetéséről ír. Illés, Kun egykori „titkára”, Budapestre, mint a Vörös Hadsereg őrnagya jött vissza. Korábban jómagam majdhogy nem került – Kun titkáraként – Sztálin börtönébe: különleges szerencséje mentette meg az 1937-38-as üldözésektől. Nos, Schöpflin egyik este Illés Bélával poharazgatva félig komolyan, félig tréfásan a következőket mondta: „Milyen remek, hogy most megnyílnak a kapuk a Szovjetunióba! Ihatunk pompás kaukázusi bort, chetünk finom kaviárt, mehetünk nyaralni a Krímbe!” Illés szomorúan rázta a fejét: „Te, te nem tudod elképzelni ott mi történt. . . Ami itt Pesten történt, az semmi ahhoz képest. . . Harkovból a szó szoros értelmében semmi sem maradt. Te, ott fakérget esznek az emberek, nem kaviárt! Tudod Te, hogy Leningrád ostroma alatt egymillió ember halt éhen? Nektek itt nincs fogalmatok arról, mi van a Szovjetunióban. . . Évekbe fog telni, amíg ott fű nő. . .” Schöpflin: „Ebből és hasonló alkalmi hírekből sokat megértettem, de nem mindent. Azt még csak-csak, hogy mi történik, de azt nem, hogy miért úgy, ahogy. Ha akkora a pusztulás, ilyen égő sebek vannak, az lenne a nyilvánvaló: kitérné a kapukat az egész világnak – jöjjetek! Segítsetek! Érettetek, miattatok is történt.... De a kapuk zárva maradtak...”⁵⁶

Úgy, ahogy egy pár évi drámai koalíciós közjátékot követően, 1948 után Magyarországon is bezárultak a „kapuk”: megkezdődött Rákosi Mátyás parancsuralma.

Hogy a második világháború után az illegalitásból újra politikai porondra lépett kommunista párt milyen taktikával szerezte meg 1948-49 telén önönmaga számára a hatalmat és, hogyan élt ezzel a hatalommal az – Rudyard Kiplinget idézve – már „egy másik történet”.

JEGYZETEK

1. Ezideig csak egyetlen könyvről tudunk, amely kísérletet tett a párttörténet feldolgozására Magyarországon. Ez az Erdélyi Tibor és Rákosi Sándor által 1968-ban kiadott Legyőzhetetlen erő: a magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve. Budapest, Kossuth, 1968. 294 oлд. (A jövőben mint Legyőzhetetlen erő — idézve.)
2. Részleteiben lásd Györkei Jenő: Magyarok az Amúr partján. Budapest, Zrínyi, 1967.
3. Erről bőven ír Wolfgang Leonhard: Völker hörte die Signale. Die Anfänge des Weltkommunismus 1919—1924. München, Bertelsmann, 1981.
4. Legyőzhetetlen erő. 22. oлд. (A Szociáldemokrata Pártnak ez időben 300 000 felüli taglétszáma volt.)
5. Részletesen és főleg a kor hangulatáról lásd Vas Zoltán: Viszontagságos életem, Budapest, Magvető, 1980. Es akkor önmagunkról. II. kötet. (Budapest, Magvető, 1982.)
6. Idézi Borsányi György: Kun Béla, Politikai életrajz, Budapest, Kossuth, 1979. 97. oлд.
7. Hajdú Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom, Budapest, Kossuth, 1968. 208. oлд.
8. Bővebben lásd Kassák Lajos: Egy ember élete, Budapest, Pantheon, é. n. 226. oлд. A budapesti „Népszava” 1919. február 26-i száma közli Kun Béla rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvének részleteit.
9. Borsányi, i. m. 122. oлд.
10. Borsányi, i. m. 126. oлд.
11. Borsányi, i. m.
12. Lásd Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül, Budapest, Európa, 1982. 421. oлд.
13. Károlyi, i. m. 164. oлд.
14. Lásd ezzel kapcsolatban Simonvi Henrik levelét. Közli: Ilyés Gyula: Hajszálgyökerek. Budapest, Szépirodalmi, 1971. 382. oлд. Továbbá természetesen Károlyi Mihály, i. m. 164. oлд.
15. Részleteiben lásd Romsics Ignác: A Duna—Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918—1919-ben. Budapest, Akadémiai, 1992.
16. Hivatkozunk itt Lukács György nyilatkozatára. „Élet és Irodalom”. Budapest, 1975. május 3.
17. Közli Hajdú Tibor: A magyarországi Tanácsköztársaság. Budapest, Kossuth, 1969. 354. oлд.
18. Simor András: Így élt Korvin Ottó. Budapest, Móra, 1977.
19. Legyőzhetetlen erő. 63. oлд.
20. Oancz szerepéről lásd Szélesi Jenő, egykor a magyar királyi rendőrség politikai osztályának detektív csoportvezetője, New York-i visszaemlékezései: Hitler döntött... (h. n., Szerző kiadása, 1959. 110. oлд.)
21. Idézi Borsányi, i. m. 322. oлд.
22. Kiss Károly: Nincs megállás. Budapest, Kossuth, 1974. 174. oлд.
23. Kiss, i. m. 162. oлд.
24. Kiss, i. m. 158 és köv. oлд.: Borsányi, i. m. 347. oлд.
25. Lásd a moszkvai magyar követség 13/Fön-1938. sz. 1938. június 10-én kelt szigorúan bizalmas jelentését. Közli Kerekes Zoltán a budapesti „Hadtörténelmi Közlemények” 1974 4. számában.
26. Lásd Szántó Zoltán visszaemlékezései a budapesti „Kritika” 1984/7. számában.
27. Sík Endre: Vihar a levelet... Budapest, Zrínyi, 1970.
28. Kiss, i. m. 235. oлд.
29. Kiss, i. m. 236. oлд.
30. Legyőzhetetlen erő, 109. oлд.
31. Nem Vas Zoltán volt az egyetlen, akivel ez megtörtént! Demény Pál mérnök hasonlót ír, Hasonlóképp Jakab Sándor, Nógrád megye gazdasági és társadalmi helyzete a felszabadulás idején c. monográfiájában a Nyilaskeresztes Párt létszámát a megyében 1940-ben kb. 5000 főre becsüli, Ld. még: „Hadtörténelmi Közlemények”, Budapest, 1967/4. sz. 651. oлд.
32. Sík, i. m. 210. oлд.

33. Fazekas József: Az észak-erdélyi kommunista mozgalomról és az 1941-es letartóztatásokról. Közli: Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1933–1941. Budapest, Kossuth, 1984. 469. old.

34. Ez a szám bizonyos támpontot ad a kommunista párt taglétszámára is. „Mivel minden csoport általában egy „Szabad Nép” példányt kapott, és ezek létszáma 3–7 volt, középátlányost véve az aktívan bevont tag- és tagjelöltek létszáma ebben az időben a fővárosban... 400–450 között lehetett...”. Legyőzhetetlen erő, 135. old.

35. Kádár János: A Kommunisták Magyarországi Pártja feloszlása körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről. Közli: „Párttörténeti Közlemények”, Budapest, 1956/3., 20. old.

36. Vas Zoltán szóbeli közlése a szerzővel. (1971.)

37. Legyőzhetetlen erő, 132. old.

38. Fehér Lajos: Így történt. Budapest, Magvető, 1979. 335 old.

39. Erről Gyurkó László: Arcképvázlat történelmi hátterei Budapest, Magvető, 1982.

40. Strassenreiter Erzsébet—Sipos Péter: Rajk László (1909–1949.) Közli: „Párttörténeti Közlemények”, Budapest, 1969/1. sz. 161. old.

41. Fehér, i. m., 421–423 old.

42. Vas István: A kimondhatatlan. Budapest, Szépirodalmi, 1972. 75. old.

43. Tulajdonképpen bűnösen könnyelmű konspirációs hiba következtében került rendőrökre. Elettársa, Földi Júlia Teréz körüli lakásában tartózkodott. Egy rutin razzia során bukkantak a nyomozók rá Rajkra.

44. Strassenreiter—Sipos, i. m. 164. old., 101. lábjegyzet.

45. Strassenreiter—Sipos, i. m. 165. old.

46. Vas Zoltán: Hazatérés, 1944. Budapest, Szépirodalmi, 1970.

47. Vojtech Mastny: Benes—Sztálin—Molotov tárgyalások Moszkvában 1943 decemberében. Közli: Gosztovny Péter: Magyarország a második világháborúban, I. kötet. München, Herp, 1984. 63–64. old.

48. Közli Juhász Gyula: Világháborús repeszek. „História”, Budapest, 1984/4. sz. 28. old.

49. Vas Zoltán szóbeli közlése a szerzővel (1971.)

50. Részleteiben lásd „Új Szó”, Bratislava/Pozsony, 1968. július 14.

51. Vas Zoltán szóbeli közlése a szerzővel (1971.)

52. Vas Zoltán: Hazatérés, i. m. 58. old.

53. Vas Zoltán szóbeli közlése a szerzővel (1971.)

54. Csukásy—Gartner Lajos huszárezredes, Dálnoki Miklós Béla vezérezredes segéd-tisztjének (és bizalmasának) visszaemlékezései az 1944–45-ös debreceni időszakról, kézirata a szerző birtokában (1968.)

55. Andreánszky István visszaemlékezései az 1944–45-ös időszakról, kézirata a szerző birtokában (1965.)

56. Schöpflin Gyula: Szélkiáltó. Emlékezések. Párizs, Irodalmi Újság sorozat, 1983. 78. old.

(Megjelent 1986. Washington)

Salgótarján a forradalomban III.

A Megyei Nemzeti Bizottság gyűlést hívott össze, amelyen részt vett a szovjet parancsnok is. Tájékozódni akart a zűrzavarban, viszont nem tudott kiigazodni. Talán azzal a meggyőződéssel jött, hogy Salgótarjánban, a Nemzeti Bizottság reakciós elemek gyülekező hada, akik a szocializmus felszámolására törekednek. A gyűlésen a felszólaló munkásság ismét elszántan állt ki a maga választotta Nemzeti Bizottság mellé és nem ismerte el a Munkás-paraszt Forradalmi Tanácsot. A szovjet parancsnok nem akarta elhinni, hogy a kiküldöttek, a munkások hangját képviselik. Hiába bizonygatták neki, hogy ők is kommunisták, de nem olyan kommunizmusról álmodtak, mint amit Rákosi hozott a nép nyakára. Végül azt ajánlották a szovjet parancsnoknak, hogy hívasson fel az utcáról bárkit és hallgassa meg azokat. Tolmácsát egy tiszt társaságában elküldte az utcára, hogy hozzanak fel egyszerű utcai embereket. A tolmács és a tiszt két harminc év körüli férfival tért vissza. A szovjet parancsnok anélkül, hogy a nevüket megkérdezte volna, azt kérdezte, hogy mi a foglalkozásuk. Mindkettő gyári munkás volt. Aztán azt kérdezte, hogy részt vettek-e a forradalomban. – „Igen, felelték, egyetértünk a forradalommal és mi is azért harcolunk, hogy szabadabb, jobb élet legyen, mint eddig – „Itt most két megyei tanács is működik, melyiket ismerik el törvényesnek?” – kérdezte a szovjet parancsnok. – „Amit mi választottunk, az a Megyei Nemzeti Bizottság, a másikat nem a nép választotta!” – mondták a munkások. – „Milyen párthoz tartoznak?” – kérdezett tovább a szovjet tiszt. – „Mi kommunisták vagyunk, itt az igazolványom – húzták elő a piros könyvecskét – de, ha maguk azért jöttek, hogy a magyar nép forradalmát leverjék, akkor máris széttépjük az igazolványunkat” – felelték indulatosan a munkások. – „Nem, mi nem akarjuk a forradalmat leverni, mi azért jöttünk, hogy megvédjük a szocializmust az imperialista ügynököktől” – mondta a parancsnok. – „Itt nincsenek imperialista ügynökök, nincsenek reakciók, itt munkások vannak és olyanok, akikben mi megbizunk nem kell minket védeni, megvédjük mi magunkat is” – heveskedett a felhívott két munkás. A munkásoktól kapott válasz megdöbbenetete a szovjet tisztet. Közölte, hogy nem kíván a magyar ügyekbe beavatkozni, ő csak a rendet kívánja fenntartani, amíg órájuk nem tüzelnek, amíg őket nem bántja senki, addig ők sem fognak senkit bántani. Ők semlegesek maradnak. De ez a semlegesség nem akadályozta őket abban, hogy le ne foglalják a középületeket, a sajtót és át ne adják a Munkás-paraszt Forradalmi Tanácsnak. A semlegességről, akár a demokráciáról is, nekik megvolt a külön fogalmuk. A semlegesség leple alatt, a rendfenntartás ürügyén kezdték összeszedni a fegyvereket és e célból a gyárakból túsokat is szedtek.

Ilyen körülmények között a Megyei Nemzeti Bizottság munkája lehetetlenné vált, közben pedig a Kádár-kormány is tanácsadói szervvé csökkentette a forradalmi bizottságok hatáskörét, ezért szükséges volt egy új szerv felállítása. Miután a harc terhét most már egyedül a munkásság viselte, kézenfekvő volt, hogy az üzemek munkástanácsai hozzanak létre egy csúciszervet. A munkásta-

nácsok működését a kormány is törvényesnek ismerte el, így azt akadályozni, vagy éppen lehetetlenné tenni nem lehetett. A küldöttgyűlés elhatározta tehát, a megyei munkástanács megalakítását és a választógyűlés határidejéül november 21-ét tűzte ki.

A kitűzött napon összeültek a munkástanácsok kiküldöttjei, hogy megválasszák a megyei munkástanácsot. Mintegy kétszáz küldött jött össze. A megyei munkástanács elnökévé *Szabó Ervint*, a nagybátonyi munkástanács elnökét választották meg. Szabó Ervin 23 éves bányatisztviselő, kommunista párttag volt. Nagyapját 1919-ben, mint kommunistát az ellenforradalomban végezték ki, édesapja a második világháború alatt halt meg az illegális kommunista mozgalom szolgálatában. Szabó Ervin családi örökségképpen is a kommunista eszmék szolgálatában nőtt fel, az ő fiatal, idealista lelke azonban mást várt, mint amit kapott a kommunizmustól, így mérhetetlenül gyűlölte Rákosi zsarnokságát. A megyei munkástanács többi tagjai is feddhetetlen előéletű munkások voltak, akiket nem lehetett a múltból bármivel is vádolni. A Forradalmi Nemzeti Bizottság két tagját. Mlinarik Istvánt és Lénárdt Andort tanácsadótagként hívták meg a munkástanácsba, így az eszmei jogfolytonosság, az eredeti forradalmi célokhoz való hű ragaszkodás biztosított volt. A megyei munkástanács után megalakult a bányatröszt központi munkástanácsa is, amelynek elnöke *Szadvari Béla* lett, a fiatal bányaaknász.

Működött megyei szinten tehát egy Megyei Nemzeti Bizottság, amelyet a forradalom kiküldöttjei választottak, működött egy Megyei Munkás-paraszt Forradalmi Tanács, amelyet a volt sztálinista funkcionáriusokból összeverődött karhatalom állított össze és működött egy üzemi munkástanácsok által választott Megyei Munkástanács. A forradalmi bizottságokat a kormány csak tanácsadó testületként ismerte el, így még a Kádárt támogató Megyei Munkás-paraszt Forradalmi Tanács is csak tanácsadószerv maradt, a munkástanácsok pedig, a Megyei Munkás Tanács is elismert legális, egyetlen tényleges hatalmat bíró szerv lett. A rendőrhatalóságok, a közigazgatási szervek, a szovjet megszálló csapatok parancsnoksága is csak a munkástanácsokon keresztül tudtak a munkássággal, a néppel kapcsolatot találni.

A kormány leküldte a megyébe a Rákosiék által félreállított helyi származású, volt kommunista kádereket, azt remélve, hogy ezek éppen, mert Rákosi félreállította őket, még bírnak valami befolyással és van még a megyében tekintélyük. Lejöttek hát megdolgozni a megyét, *Oczel János*, volt megyei első titkar, *Cser Gyula*, a pártfőiskoláról, *Ladvánszky* rendőr ezredes, *Koltai* rendőr ezredes, *Pothornyik*, szakszervezeti vezető, akik kormánybiztosként dolgoztak a megye egy-egy területén. Kapcsolataik azonban nekik sem voltak, kénytelen-ségből a megalakult munkástanácsokkal kellett érintkezésbe lépniük. Hízlagően ismerték el az eddig jól végzett munkát. Szép szóval igyekeztek maguknak megnyerni a munkástanácsokat. Megindultak a tárgyalások, egyik értekezlet, gyűlés a másikat követte, de ezek eredményre nem vezettek. A Megyei Munkás Tanács követelése a változott körülmények között arra irányult, hogy megakadályozzák a sztálinisták visszatérését a hatalomba. A főbb követelési pontok a következők lettek:

1. Nagy Imre térjen vissza a kormányba, mert a nemzet bizalmát csak ő bírja.

2. A szovjet csapatok vonuljanak vissza a forradalom kitörése előtti állomáshelyeikre és ne avatkozzanak be a magyar belügyekbe.

3. A megyében minden hatalom a munkástanácsok kezébe összpontosuljon.
4. A közigazgatásban a megyei tanácsot válasszák újra és onnan a Rákosiék alatt exponált tagokat távolítsák el.

5. A karhatalmi alakulatokból (Kádár-huszárok) minden sztálinistát távolítsanak el, és a karhatalom, a rendőrség kötelékébe csak olyan személyeket vegyenek fel, akinek alkalmazását a Megyei Munkás Tanács jóváhagyja.

Ezek a követelések természetesen a pártbizottság számára, – amely a hátréből próbált irányítani – elfogadhatatlan volt. A kettős hatalom teljes lett. A fegyveres erők fölé a szovjet csapatok védelmében, a rendőrség élére Budapest-ről küldtek megbízható, kormányhű vezetőket. A rádió, az újság a napról napra erősödő pártbizottság kezébe került. A tömegek viszont hűen kitartottak a maguk választotta munkástanácsok és forradalmi bizottságok mellett. A párt és a kormányzervek mindent elkövettek, hogy Szabó Ervint, a Megyei Munkás Tanács elnökét megnyerjék maguknak. A munkásság rendíthetetlen kitartása erőt adott a vezetőknek is, hogy veszéllyel nem törődve, tovább küzdjenek a forradalom győzelméért. A munkástanács vezetőit Szabó Ervint, Steigerwald Ottót, Faragó Józsefet, a nagybátonyiakat, Jecsmenik Andort, Beda Józsefet, Kiss Istvánt nem lehetett megfélemlíteni. – A Megyei Munkás Tanács felvette a kapcsolatot a többi megyéssel és a Nagybudapesti Munkás Tanáccsal. Az ellenőrzést az egész vármegye területén a kezében tartotta. A párt a szovjet csapatokkal és a saját karhatalmával is tehetetlen volt. A munkástanácsok, hogy erejüket, elszántságukat megmutassák, hogy az előző üléseken hozott határozatokat végrehajtsák, november 30-ára a megyei tanács épületébe összehívtak egy küldöttgyűlést. A különböző szervezetek részéről 250–300 küldött jelent meg. Lelkes hangulatú, elszánt nagygyűlés volt. A legélesebben támadták a Kádár-kormányt és annak helyi képviselőit. A gyűlés Szabó Ervin javaslatára a következő követeléseket fogadta el:

1. Azt kívánjuk, hogy Nagy Imre maga mondja el az elmúlt hetek történetét, és amennyiben kiderül, hogy nem volt része az ellenforradalom megerősödésében, foglaljon helyet a kormányban.

2. A Megyei Munkás Tanács legyen a megye legmagasabb igazgatási szerve és ezt a kormány is ismerje el.

3. A karhatalom vezetői működjenek szorosan együtt a Megyei Munkás Tanáccsal, a fegyveres karhatalomnak csak azok legyenek a tagjai, akiknek politikai megbízhatóságát a munkástanács igazolja.

4. A megye munkássága nem ismeri el Laukó Györgyöt a megyei tanács elnökének, és követeli, hogy az Elnöki Tanács azonnal hívja vissza és helyére a munkástanács jelöltjét nevezze ki.

5. A megyei tanács végrehajtó bizottságát a bányák és üzemek küldötteiből, továbbá a járások paraszt képviselőiből egészítsék ki.

6. A megye munkássága tiltakozik Kádár János és Apró Antal legutóbbi beszédeinek türelmetlen hangja és egyes kitételei ellen. Nógrád megye munkássága dolgozni akar, nem ellenforradalmár, de csak olyan mértékben bízik a kormányban, ahogy a kormány bízik a munkásságban.

7. A megyei munkástanács vegye kezébe a sajtót, a rádiót és azt úgy vezesse, hogy a nép valóságghú tájékoztatást kapjon.

8. Az egész megye követeli, hogy oszlassák fel a karhatalom tiszti századát, mert annak magatartása és összetétele minősíthetetlenül rossz. Részegeskedő, kompromittált személyek, nyugtalanítják a lakosságot és a kormány tekintélyének is ártnak.

Ezután a gyűlés egy küldöttséget választott, amely a megye munkásságának követelését a kormány elé terjeszti. Kimondotta továbbá a gyűlés, hogy amennyiben a kormány és a helyi kormányképviselők a követeléseket nem teljesítik, úgy december 3–4-én általános sztrájkot hirdetnek meg és a már megindult munkát újból beszüntetik. A gyűlés hangulata izzott a munkások szenvedélyes kifakadásaitól. Amikor pedig a bányatrösztől megérkezett egy újabb küldöttség és azokat a karhatalom nem engedte be az épületbe, a hangulat robbanóvá vált. A munkások viszonzásképpen a párt funkcionáriusait zavarták ki a gyűlésről. Ezt már nem tudták szó nélkül tűrni és a szovjet csapatok igénybevételével a gyűlést feloszlatták. Fegyveres erőnk nem volt, nekünk is távozni kellett a gyűlésről. A megyeház nagykapuján kijövet, fényképező- és filmfelvevő gépek kattogtak, fényképezték az ellenállásban résztvevőket.

A Megyei Munkás Tanács és a Megyei Nemzeti Bizottság a székhelyét ismét áttette az acélgyárba. Ez a gyár lett az ellenállás utolsó fészke. A gyár munkástanácsa, *Trezsnyik Ferenc*, a tanács elnökének vezetésével mindent elkövetett azért, hogy a harcot a gyár karhatalmi védelmével, valamint a megye forradalmi vezetőinek a munkásságra támaszkodottan tovább lehessen folytatni. A pártbizottság látta, hogy a munkástanácsokat megnyerni nem tudja, ezért támadásba lendült a forradalmi bizottságok és a munkástanácsok vezetői ellen. Röplapokon támadták a forradalmi szervezetek vezetőit és egyes munkástanácstagokat. Nem riadtak vissza a rágalmaszólásoktól sem. Senki sem hitt azonban ezeknek a röplapoknak. A megyei munkástanács sem maradt tétlen. Újságot sokszorosítottak, röplapokat terjesztettek. Íme a röplapok címei: „Mi a teljes igazság?”; „Válasz három röpcédulára”; Munkástanács-tájékoztató”.

A pártbizottság most már elhatározta, hogy letartóztatásokkal félemlíti meg az ellenállás vezetőit. December elsején, hajnalban, a karhatalmisták a rendőrség megbízható embereivel karöltve, letartóztatják a nemzeti bizottság legaktívabb négy vezetőjét: Mlinarik István elnököt, Lénárdt Andort, Kecskés Károlyt és dr. Garamvölgyi Antal elnökségi tagokat. Mindannyiukat a rendőrfőkapitányság épületébe szállították. A fogdák üresek voltak, az őrszemélyzet az előírásnak megfelelően járt el, mindent elszedtek tőlünk, amivel magunkban kárt okozhattunk volna. A letartóztatásnak gyorsan híre terjedt. A pedagógusok javaslatára tüntető felvonulást rendeztek, a rendőrség épülete előtt. A hangulat a városban megint feszültté vált. A megye minden területéről érkeztek a letartóztatások elleni tiltakozások... A rendőrség, hogy elkerülje a helyzet teljes kiéleződését, a letartóztatott vezetőket szabadon bocsátotta. A november 30-án megválasztott küldöttség közben elutazott a fővárosba, hogy a kormánynak is előterjessze a november 30-ai követeléseket. A Megyei Munkás Tanács szétküldte a december 3–4-ére a sztrájkfelhívást. Elkészült arra, hogy sem a kormány, sem a helyi szervek nem teljesítik követeléseiket. Valóban: választ nem kaptak a követelésre. A meghirdetett sztrájk december 3-án kezdetét vette. Nemcsak Salgótarjánban, hanem az egész megyében teljes volt a sztrájk ezen a napon. Egyébként is Salgótarján területén kívül a kádáristák hatalma még nem volt érezhető. Mindenütt azonban rend és fegyelem uralkodott, a hatalom a forradalmi bizottságok kezében volt. Balassagyarmaton nem is kísérletezett senki, hogy a hatalmat a városi forradalmi bizottság kezéből kivegye. Balassagyarmat az egész forradalom alatt meg tudta az arany középutat tartani. *Dr. Daroczy Gusztáv* ügyvéd és *Magyar Pál* ügyvéd vezetése alatt a forradalmi bizottság nem engedte, hogy a forradalom akár jobbra, akár balra csússzon. Csak

a megye székhelyén folyt változatlan hevességgel a harc, a vér nélküli háború a hataloméért.

A sikeres sztrájk megdöbbsentette a Kádár-kormány helyi exponenseit, a forradalom vezetőit pedig a siker további harcra ösztönözte. Igaz, éjszaka már egyetlen forradalmi vezető sem mert otthon aludni, hisz pontos értesüléseik voltak a letartóztatandók névsoráról.

December 5-én a munkástanács Nagybátonyban gyűlést hirdetett, amelyre meghívták a szovjet parancsnokság vezetőit, a kormányküldötteket, a pártbizottságot, hogy személyesen hallják, mit követel a munkásság. Ez a gyűlés nem a küldöttek gyűlése volt, hanem a nagybátonyi bányászok tömeggyűlése. De ez is meggyőzte a kormányküldötteket arról, hogy pusztán csak szóval, nem nyerhetik meg a tömegeket. A pártbizottság és a kormányküldöttek elhatározták hát a forradalmi erőkkel való leszámolást. Csak a megfelelő alkalomra vártak. December 7-én, éjjel letartóztattak Kisterenyéről két munkástanácstagot, *Gaal Lajost* és *Vicián Tibort*.

A letartóztatás híre futótűzként terjedt el a bányászok között. De más bányákból is elindultak a bányászok Salgótarjánba. A hírre, hogy jönnek a bányászok, a salgótarjáni gyárak is megmozdultak, majd iskolák, hivatalok csatlakoztak a tüntetőkhez.

1956. december 8-án délelőtt 11 órára már mintegy 10 ezerre tehető tömeg gyűlt össze a megyei tanács és a szomszédos megyei főkapitányság épülete előtt.

A tömeg követelte a két letartóztatott munkástanácstag azonnali szabadon bocsátását. Az épületeket szovjet tankok őrizték. A megyei tanács épülete előtt félkörben *Darázs István* karhatalmi százada helyezkedett el, amely géppisztolyokkal fegyvereztek fel, az épület előtt egy golyószórót is felállítottak, a MÁVAUT személyszállító kocsijai az épület két végén barikádokat képezve zárta le az utat. A tömeg teljesen fegyvertelen volt, támadószándék nem vezette az embereket, csak egyet követeltek, hogy a letartóztatott munkástanácstagokat engedjék szabadon. A rendőrség parancsnoka és a szovjet parancsnok többször is felszólította a tömeget, hogy válasszanak egy küldöttséget, a tömeg pedig oszoljon szét. A küldöttséggel hajlandók tárgyalni, de csak abban az esetben, ha a rend helyreállt. A tömeg hallani sem akart a feloszlatásról addig, amíg a foglyokat szabadon nem bocsátják. Mind erősebb és erősebb lett az egybegyűltek hangja. A rendőrpapancsnokra, a karhatalmistákra, a Kádár-huszárokra átkokat szórtak, leköpködték őket, hazaárulóknak nevezték. A hangulat egyre fenyegetőbbé kezdett válni.

Elérkezett a megfelelő pillanat a leszámolásra. A meghátráló rendőrség, ha újból enged a tömeg követelésének és szabadon bocsátja a letartóztatott munkástanácstagokat, ez újabb győzelmet jelent a forradalmárok számára. Ha viszont most fegyverhasználatot kényszerítik a tömeget a feloszlásra, ez a Kádár-hívek győzelmét jelenti. A karhatalmisták viszont saját szakállukra nem cselekedhettek. A forradalom elleni harcot ugyanis a régi, magas beosztású funkcionáriusoknak az a csoportja vezette, amely „Szocialista Munkáspárt” néven szerveződött újjá. A döntés itt is a megyei pártbizottság kezében volt. És döntöttek.

A megyei tanács épülete mögött egy lövés hangzott el, eldőrdült a tűzjel, a tűzparancs kiadására. A szovjet tankok fegyverei szólaltak meg először, a levegőbe lőttek. A tömeg megmozdult, elhangzottak a bátorító szavak: „Ne féljtek! Csak a levegőbe lőnek, nem merik megtenni, hogy belénk lőjenek!”

A tömeg megindult, hogy leszerelje a karhatalmistákat, pusztá kézzel indultak a fegyverek ellen. Megszólaltak a karhatalmisták géppisztolyai is. Ők nem a levegőbe lőttek. Pillanatok alatt sebesültek jalkiáltásai, segélykönyörgései töltötték be a levegőt. A tömeg nagy része hasra vágódott, mások hanyatt-homlok menekültek és menedéket kerestek a teherautók között. A pánik óriási volt. Csak pár pillanatig tartott az egész és közel kétszáz halott és sebesült maradt a vérfürdő színhelyén. Férfiak, asszonyok, gyerekek, munkások és tisztviselők között a halál nem válogatott. Ahogy a forradalomban, a nép minden rétege képviseltette magát, úgy itt, a forradalom hősi halottai között is képviselve volt minden osztály. A megye kórházai megteltek sebesültekkel, a vérfelajánlás olyan nagy volt, amilyen csak egy ilyen megmozdulásnál lehetett. A következő napokon pedig csendben csak a hozzátartozók jelenlétében, szinte titokban kellett eltemetni a halottakat, hiszen egy „szabad temetés” újabb megmozdulás oka lehetett volna.

A megyében a párt azonnal megkezdte a propagandát az események megmagyarázására. Az eseményeket elferdítették. Minden felelősséget a Megyei Nemzeti Bizottságra és a megyei munkástanácsra háritották. Személy szerint is felelőssé Szabó Ervint, Mlinarik Istvánt, Lénárdt Andort, Kecskés Károlyt és e sorok íróját tették.

Egy munkástanács-küldöttség éppen Budapesten volt, hogy részt vegyen a Nagybudapesti Munkás Tanácsnak e napra, december 8-ra összehívott küldöttgyűlésén. A nagybányai munkástanács azonnal érintkezésbe lépett Pesttel. A Nagybudapesti Munkás Tanácsban éppen arról kellett dönteni, hogy a továbbiakban milyen magatartást tanúsítsanak a Kádár-kormánnyal szemben: a sztrájk folytatásával, vagy a körülményeknek megfelelően, más eszközök igénybevételével harcoljanak tovább. E tárgyalás közepette érkezett a vérengzés híre Salgótarjánból. A munkástanácsok kiküldöttjeiből óriási felháborodást váltott ki Kádárék sortüze. Az események, a nagybudapesti tanács döntésekor óriási súllyal rendelkeztek, még azokat is harcra ingerelték, akik már hajlottak a békés kibontakozás keresésére.

Salgótarjánban további ellenállásra nem volt lehetőség. A vezetők egy része a nyugati világ felé kereste a menekülést, másik része otthon húzódott meg. Az acélgyárat megszállta a szovjet csapat, a gyári nemzetőrséget leszerelték, a nagybányai nemzetőrség Jecsmenik Andor vezetésével behúzódott a Mátrába. A pásztói fiatalok vállalkoztak még egy szabotázsakcióra. Felrobbantották a Hatvan-Salgótarján vasútvonal egyik hídját. A híd felrobbant, de a fiatalok életükkel fizettek tetteikért. A statáriális bíróság mind a négyüket halálra ítélte és azonnal ki is végeztette.

Kezdetét vette a megyében is a megtorlás. Salgótarjánban, Balassagyarmaton és a falvakban megindultak az őrizetbe vételek. A munkástanácsok vezetőit és a forradalmi bizottságot bíróság elé állították. A tagok nagy részét azonban bírósági eljárás nélkül a rendőrségeken elszenvedett bántalmazások után internálták. A megtorlást a Rákosi-éra volt ÁVH-s tisztjei vezették, akik lassan előbújtak, visszatértek rejtekhelyükről. A megtorlást azok végezték, akik ellen a forradalom dühe irányult. A letartóztatások, vallatások módszere pedig ugyanaz volt, mint a Rákosi-időkben.

Az internáltak és elítéltek számáról nincs pontos adatunk, de mintegy négyszázan lehettek a vármegyében, akiket internálótáborokba és börtönbe hurcoltak. Kezdetben nyilvános tárgyaláson akartak ítélni a forradalomban részt

vett vezetők ellen indított politikai perekben, később azonban titokban folytattak és az ítéleteket sem hozták nyilvánosságra.

Négy nagyobb csoport ellen hozták ítéletet.

Az első csoporthoz tartoztak a Megyei Nemzeti Bizottság elnökségi tagjai. Az első tárgyalás nyilvános volt, másodfokon azonban a nyilvánosság kizárásával hozták meg az ítéletet. Ebben a perben másodfokon Mlinarik Istvánt (távollétében) halálra, Lénárdt Andort életfogytiglani börtönre, dr. Garamvölgyi Antalt (távollétében) tizenöt évi, Kecskés Károlyt (távollétében) tizenkét évi, Szartorisz Kálmánt tizenkét évi, Kovács Jánost (távollétében) nyolc évi, Bajtai Jenőt két évi börtönre ítélték.

A második csoportban a munkástanács vezetői felett ítéleztek. Szabó Ervin elnököt nyolc évi, Jecszenik Andort hét évi, Beda Józsefet nyolc évi, Kiss Istvánt két és fél évi, Szadvári Bélát két évi börtönre ítélték.

A harmadik csoportba tartoztak az acélgyár munkástanácsának és a nemzetőrségnek a vezetői és a tagjai. Ebben a perben súlyosan elítélték: Trezsnik János elnököt, Hadady Rudolfot, Hars Lászlót, Steigerwald Ottót, dr. Magos Bélát, Girtli Emiliát és társaikat.

Az acélgyári nemzetőrség tagjait fegyverrejtegetés címén katonai bíróság elé állították. A katonai bíróság súlyos ítéleteket hozott: Marton Imre tizenöt évi, Ponyi Gyula, Juhász Attila, Ponyi József és Mede Lajos tízévi, Óvári János tizenkét évi, Berecz Dezső öt évi börtönbüntetést kapott. Az elítéltek közül öt fiatalkorú volt.

Igen súlyos ítéletek születtek a balassagyarmati, szécsényi, a pásztói, a rétsági járás és egyes községek forradalmi bizottsági vezetői ellen is. A balassagyarmati forradalmi bizottság elnökét, dr. Daroczy Gusztávot nyolc évre, dr. Magyar Pált elsőfokon halálra, majd másodfokon nyolc évi börtönre ítélték, hasonló kisebb-nagyobb büntetést kaptak a többi vezetők is, akiket név szerint felsorolni nem is lehet.

Nógrád megye népe súlyos áldozatot hozott a forradalom győzelméért.

Salgótarján város és a szénmedence munkássága hősi harcban tett hitet a szabadság eszménye mellett, az ország szabadságáért, függetlenségéért vívott harcban, méltók maradtak az őseikhez. Szécsény, Romhány után Salgótarján is beírta nevét a magyar szabadságharc történetébe.

A nép nem felejt, hű marad eszméihez és hű marad azoknak emlékéhez, akik a szabadságért vérüket áldozták.

VÉGE

személyes történelem

N. LÁSZLÓ ENDRE

REGÉLŐ PALÓCFÖLD

Egy palóc élete III.

A másik katona is hozzálépett és keményen rámkialtott:

- Ne bolondozz, öreg!... Hol vannak az őrmesterek?
- Mondtam már, hogy nem tudom!

Egy darabig még gyanakodva nézegettek, aztán az egyik tanácstalanul megkérdezte:

- Most aztán kinek adjuk át a robbanószert?... Alá kell íratni, hogy átvették...
- Vigyük vissza!... Ez már igazán nem a mi dolgunk. Erre nem kaptunk parancsot.

A két katona visszamászott a tankba, a nehéz acélkolosszus megfordult és dühörögve elment Nyitra felé.

A robbanószert nem került be a hidak alá... A környező házak megmenekültek... Páran köszönetet mondtak, de többen kételkedtek. Azt mondták, hogy az egészét csak én találtam ki, mert hiszen a robbanás nem következett be!... Ilyenek az emberek...

A „németjeimet” hiába keltegettem fél egykor és abba is hagytam a felesleges mókát. Másnap délig aludtak, mintha lebunkózták volna őket... Ébredéskor rettenetesen megijedtek és azonnal elmentek tőlem... Bizony nem köszönték meg a jó vacsorát, a jó bort, de még a szilvóriumot sem... Nem is vártam érte köszönetet, amit akartam, elértem, s ez elég volt nekem.

Másnap egy német katona hozta meg a hírt:

- Az oroszok átkeltek a Garamon!

A kapitány döbbsen bámult maga elé, azután Nyitrára szalasztott egy futárt. Segítségét kért: egy egész SS ezredet!

...Egyetlen egy német katona maradt a faluban, a többi gyorsan eliszkolt... Valóban a legtöbbjük gyalogosan ment el, mert az autókban nem volt már üzemanyag, egy kocsit hátrahagyott. Dögledezett a német háborús gépezet!

Napokon keresztül kétfelől is lőtték a falut, az utcák elnéptelenedtek... Mindenki a pincében, vagy a veremben lapult, azaz, majdnem mindenki. Mert voltak (vannak) itt a faluban dögkeselyűk. Ezek kihasználták az alkalmat és fosztogattak, feltörték a lakásokat és vittek mindent, ami a kezük ügyébe került... Ezért járkáltam én a faluban, ezeket a gazembereket lestem. De mindenütt nem lehettem egyszerre én sem. Közben a feleségem óbégatott:

- Jaj, istenem, mi lesz velünk?... Jaj...

Nem bírtam már hallgatni és rászóltam:

- Ne botlogálj itt kint, mert egy golyó még fejbe sújt... Menj vissza a pincébe!

Egy német tank jött be a faluba, és én csak akkor tudtam meg, hogy már az oroszok is Gerencséren vannak. Veszekedett tűzharc kezdődött... A tank mint egy megvadult állat, köpködte a lángot, falak omlottak le, emberek nyúltak el véresen... Idegen, kucsmás emberek, rohamsisakos, szakállas emberek, katonák, akik ezer és ezer kilométer távolságból jöttek el és itt haltak meg... Gyalogsági fegyverekkel nem lehetett a tankot megsemmisíteni... Szerencsére az lassan kihátrált a faluból.

Azt hittem, már egy német katona sincs a faluban, pedig még ott lapultak a pajták és a kerítések mögött... Az én kertem alatt is tizennégy német katona halt meg a veszett fejsze nyeléért... Parancsot kaptak, hogy mindvégig tartsanak ki? Vagy csökönységéből akartak „hősök” lenni?... Ki tudja? Pedig az erdő felé még szabad volt az útjuk.

Gyertya mellett ültem egy veremben, néha kilestem. Futkározó katonákat láttam, sebesülteket és halottakat is... De most nem volt idő segélynyújtásra... És ki mert volna kimenni? Füttyögtek a golyók, gránátok robbantak, Nyitrát bombázták az orosz gépek... Így folyt ez napokig. Azután egyszer, reggel csendre ébredtünk, egy hangot hallottam, a szomszédét:

- Antal, gyere ki!... Itt vannak az oroszok! Te tudsz oroszul, beszélj velük!

Őt géppisztolyos katona állt a verem mellett. Kettőnek véres volt az inge, de azért mosolyogtak:

- Német nincs?... Német katona nincs, papa?

- Zdrasztvuj... Zdrasztvujte! - dadogtam megilletődve... A már régen nem használt orosz szavak csak lassan jöttek a nyelvemre. A katonák mosolyogtak és egyikük megveregette a vállam:

- Ne félj, papa... Csak a németeket keressük, titeket nem bántunk!

- Nem félek én, tovaris! Dehogy félek!... Várjatok csak, hozok jó vodkát... hozok...

- Ne hozz, papa... Vodka van! - mondta a legfiatalabb. Még egészen gyerek volt, nem is borotválkozott talán. Kenyérzsákjából egy félliteres zöld üveget vett elő: - Igyál, papa! ...Igyál!

És én ittam a méregerős répaszeszt, mintha soha jobb itallal nem kínáltak volna még... Nagy kortyokban ittam és talán nem is maradt volna semmi az üvegben, ha a katona el nem veszi a számról az üveget:

- Te nagyon sokat iszol, papa... Nekem is kell!

Neveltünk, ittunk és újra neveltünk... Pedig a földön halott katonák feküdtek. A falu másik végén újra kezdődött a lövöldözés, Nyitrát megint bombázták...

1945 áprilisa volt... A fák már rügyeztek, zöldell a fű, ahol nem tépte fel gránát, ahol nem festette pirosra az emberek vére, ahol nem túrta fel a tankok lánctalpa... Tavasz volt végre, igazi tavasz!

Minden kezdet nehez!

Az erdőből, a pincéből, vermekből előjöttek a gerencsériek és újra megkezdődött a munka... Először az utakat tettük rendbe. Én az oroszok tolmácsa lettem. A kapitány egy öregebb ember volt, megszeretett és maga mellett tartott. Esténkint sokáig elbeszélgettünk:

- Nézd, elvtárs, én tudom, hogy ebben a faluban vannak fasiszták... Te ismered őket!... Mondd meg nekem, hogy kik azok!... Itt az alkalom, hogy leszámoljunk velük!

Eszembe jutott a sok durvaság, pöffeszkedés, a pofázások... Igen, most bosszút állhatnék! De rajtuk állnék bosszút, vagy a családjukon?...

– Nem, kapitány elvtárs, itt nálunk nincsenek olyan nagyon rossz emberek... Gyávaságból léptek be a Hlinka-pártba... Ne bántsuk őket!

A kapitány apróra vágott dohányszárból és újságpapírból vaskos cigarettát csavart és amikor megnyálazta, rámvillantotta kék szemét:

– Vigyázz!... Vigyázz!... Még megbánhatod, hogy megkíméltetted őket!...

Orosz csapatok vonultak keresztül a falun. Kocsikra és szekerekre volt szükség. A galgóci hidat a németek felrobbantották, most pontonhidat kellett helyette csinálni. Összeszedtem az embereket, azután elindult a kocsisor...

Már majdnem elkészült a pontonhíd, amikor a víz szétszakította és egyik felét – körülbelül száz katonával – elsodorta Szered felé, ahol még a németek voltak az urak... Nem tudom mi lett a rajta rekedt katonákkal: megmenekültek-e, vagy a víz áruló módon kiszolgáltatta őket a németeknek...

Késő este jutott csak sor az evésre. Az ukrán szakács bőkezű volt, s a kísérő orosz tiszt vodkát osztatott szét köztünk. Egyik fuvarosunk annyira berúgott, hogy nem tudott megmaradni a bakon. Hol jobbra fordult le róla, hol balra.

– Jaj, Ánti bátyó, ne hagyjon itt! Nekem gyerekeim vannak!... – motyogta.

Hónapokig végeztük ezt a fuvarosmunkát. Néha több száz kilométerre kellett elmennünk, s közben láttam a háború okozta rombolásokat, sok emberrel beszélgettem: ilyenekkel is, olyanokkal is. A legtöbbször tanácstalan volt, félve várta, hogy mit hoz a jövő...

Én nem sokáig törtem a fejem. Egy este összehívtam pár megbízható embert:

– Hozzatok el magatokkal a legbecsületesebb ismerőseiteket, megalakítjuk a helvi pártszervezetet!

Csakhogy a jelentkezők között tíz rendes ember volt és húsz gárdista!... A járásról háromszor utasították vissza a jelentkezéseket, s mi magunk is tudtuk, hogy ezekkel az emberekkel aligha végezhetünk rendes munkát. Ismerte őket a falu és éppen ezért bizalmatlanok voltak hozzájuk. Az emberek hallgattak ugyan, de nem felejtettek! S így is volt rendjén.

– Szakítanunk kell ezekkel! – mondtam a legközelebbi gyűlésen, s ezután már csak hatan maradtunk. – Mi leszünk a pártbizottság, és most válasszunk elnököt! – javasoltam. Mindenki rám szavazott, mégsem vállaltam el az elnökséget.

Azután a Hnb elnökének megválasztására került sor. Nem mondhatnám, hogy a legmegfelelőbb embert választottuk ki erre a tisztségre. S ez nagyon hamar be is igazolódott. Amikor már nyeregben érezte magát, ez az új ember rákezdett a régi nótára:

– Ha a pap kap meckát (amolyan kilenced féle), adjatok nekem is! – mondta, pedig Gerencsér szegény falu volt. És két papra igazán nem volt szüksége...

– Először is szlovák vagyok és csak azután kommunista! – jelentette ki egy más alkalommal.

Ezután került sor a földműves szövetség megalakítására. Az utcán állítottam meg az embereket. Próbáltam őket meggyőzni a közös gazdálkodás előnyeiről. S ekkor ki mással találtam magam szemben, mint éppen a helyi pártelnökkel?

Tapasztalatlanok voltunk és a vezetésre alkalmas embereket nem tudtuk kiválasztani. Hibát hibára halmoztunk, s a feltételezett jóakarattal helyett gyakran inkább rosszindulattal találkoztunk...

Mégis megalakult a szövetkezet az úrbéli és a papi földekből: a majdnem semmiből! ... Mindjárt a megalakulás után jött az „instruktoráradat”! ... Oktatni és tanítani küldték őket, de sok volt köztük a csaló is. Egyiket sem igazoltathattuk. Sok csak inni járt hozzánk, vagy pénzt kölcsönözni! – Azután nem is láttuk az illetőt többé.

A kontingenset a Hnb elnöke szétírta a kisgazdákra! A nagyokkal jóban akart maradni, amolyan „Ki tudja, mit hoz a jövő?” alapon...

- Szénát osztottak, – engem kihagytak belőle!
- Szamár vagy! – szidott a feleségem.
- Vetőmagot osztottak, – engem kihagytak belőle!
- Úgy kell neked! – csúfolt az asszony.
- Műtrágyát osztottak, – ebből is kihagytak!

Erre a hitvesem már egyenesen bolondnak nézett...

A legközelebbi alkalommal aztán elbődült bennem a borjú... Hiszen a feleségem folyton rágta a fülemet. Fogtam magam és mentem a pártelnökhöz:

– Nézd, elnök elvtárs, te nagyon jól tudod, hogy mindig más ügyeit intézem... Szaladgálok fűhöz-fához... A járásról a kerületre, a kerületről a Megbízotti Hivatalba... Miért éppen engem hagysz ki mindig, ha kap valamit a falu?

Az elnök olyan ártatlan képpel nézett rám, mint egy ma született bárány:

– Hát miért nem szóltál, Ánti?... Talán a kisujjamból kellett volna kiszopjam, hogy mire van szükséged?! Mennyi széna kell?... Aztán ne a pénztárosnak fizessz ki az árát, hanem énnekem, érted? – sügta a fülemben.

Aztán a szárazsági pótlékból megint kihagytak néhányunkat. ...Erre összejöttünk páran és írásban felmondtunk a Hnb elnökének meg a helyettesének is!... Másnap már a megkínzott mártír szerepében tetszelgett hívei és rokonsága előtt... Szegényke, – akkor – nyolcszáz korona nyugdíjjal vonult nyugalomba!... Hát nem volt valóban sajnálatraméltó?

Szövetkezet, te szerencsétlen szövetkezet!

Nem volt még egy irodahelyiségünk sem, istálló, raktár, semmi... Tag is csak négy-öt... Aztán kaptunk vetőmagot, műtrágyát... A pap istállójában volt negyven juhunk, tizenkettő üszök és tíz anyakocánk... Csakhogy a pap istállója dűledezett és kicsi is volt!... Hová tegyük az állatokat? Nem volt könnyvelőnk sem. A szomszéd faluból hívtunk, mutassa meg, mit hogyan kell csinálni!...

Néha hajnalig dolgoztam és rá is fizettem erre!

1953-ban gyógykezelésre küldtek a Tátrába.

Pár nap múlva fenyegető levelet kaptam, hogy azonnal utazzak haza, mert elsikkasztottam a szövetkezet pénzét!... Ha nem megyek, csendőrökkel jönnek értem!...

– Azt a magasságos erre-arra! – az első vonattal utaztam, pedig igazán beteg voltam... Otthon aztán kisütötték, hogy hiánvzik a legelő- és a fuvarpénz, összesen tizenhétézer korona... Hű, a teremtésit!

– Számolj el a pénzzel, mert bezáratunk!...

– Ismerd el, hogy megloptál bennünket!...

Szóval ilyenek a jó kommunisták?...

Az ellenségeim összefogtak ellenem és el akartak tiporni! Csakhogy helyén volt az eszem – meg a becsületem körül nem volt semmi hiba!

Előszedtem a könnyelést, a napírok szerint elszámoltam nekik töviről-hegyire, de még így is kétezer korona hiány volt... Ezt ki kellett fizetnem! Csak később tudtam meg, hogy hová lett ez a pénz!

A vezetőség elhívta a Vesnát és kihirdette, hogy aki belép a szövetkezetbe, az kap olcsó ruhát!... Hát erre kellett a pénz, az én pénzem!...

Akkor mérgesített, de ma már csak nevetek rajta. Nyugdíjas vagyok – öreg vagyok... Van sok ellenségem, de több a jóbarátom! Szánt szándékkal soha nem ártottam senkinek, nyugodt a lelkiismeretem, mint kommunistának és embernek egyaránt. Megtettem minden tőlem telhetőt...

Két lányomat férjhez adtam...

A fiamat megnősítettem...

Van kilenc unokám és négy dédunokám... Az egészségemmel nincs baj, s ha semmi nem jön közbe, megünnepelhetem még a századik születésnapom is... Igyanak fiatal emberek! Ismerik-e azt a régi, szép nótát, hogy:

*Igyál, betyár, mulik a nyár,
nemsokáig mulathatsz már...*

– Nem ismerik? Az se baj! Akkor most tanulják meg tőlem és tanítsanak meg rá másokat is!...

Feláll, kiegyenesedik. Csak most látom, hogy milyen szép szál ember még mindig. Milyen lehetett fiatal korában? Csak az ősz haj, meg a fehér bajusz árulkodik...

Nem tragédia, amit elmondott, hanem egy életsors... Egy öreg palóc élete... S egy kicsit a palóc falu élete is, melyet azóta már az egyre terjeszkedő Nyitrához csatoltak...

A szerző, szerkesztőségünkhöz, utólag elküldött kéziratából:

...Egy nyitragerencséri palóc élete... Nem tragédia, amit elmondott, hanem egy életsors... Egy palóc élete... Egy szlovákiai magyar élete és egy kicsit a szlovákiai magyar falu élete is...

S ez a falu tud alkalmazkodni, de meg akarja őrizni magyar erényeit, szokásait, nyelvének tisztaságát! Bár ez az utóbbi törekvés biztat a legkisebb eredményre... Az erősödő szlovák nyelvével egyre jobban befolyásolja a palóc nyelv eredetiségét: nemcsak a szókincsben, hanem a hangalakokban is! Jellemző például ezekben a falvakban a szlovák nyelvből vett, de rendszerint hibásan használt kifejezések számának nagyarányú megszaporodása – főként a fiatalok körében...

Tehát: Veszélyben a nyitravölgyi palóc félsziget... De azért ne legyünk borúlátók...

A Madách-pályázat eredményhirdetése

Szépirodalmi kategóriában:

III. díj:	Tarbay Ede	Budapest
III. díj:	Szöllősi Zoltán	Budapest
II. díj:	A bírálóbizottság nem adta ki	
I. díj:	Szilágyi Andor	Budapest

Esszé, tanulmány, szociográfia kategóriában:

III. díj:	Nagy Ervinné	Balassagyarmat
II. díj:	Marschalkó Zsolt	Pásztó
I. díj:	Seres Péter	Budapest

Salgótarján Város Tanácsának különdíja:

Marno János	Budapest
Onagy Zoltán	Esztergom

Színvonalas munkájuk alapján *dícséretben* részesülnek szépirodalmi kategóriában:

Krasznai Gyula
Gál Szabolcs
Handó Péter

Ára: 25,- Ft

palócföld

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1990 | 2. XXIV.

